

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

(Bulletin d'ethnologie)

XXI (63)

Česká národopisná společnost
Praha 2004

ISSN 0323 - 2492

Obsah

Úvodem (M.Válka)	3
Odkaz Františka Sušila moravskému národopisu (K. Altman)	5
Pozdrav Ludvíku Kunzovi k devadesátinám (H. Dvořáková)	10
I. Studie – články	
Jiří Woitsch: Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby	13
Josef Jančář: Proměny péče o lidová řemesla v České republice	22
Martin Šimša: Nositelé tradice lidových řemesel – státní ocenění současných tvůrců tradičního řemesla	30
Jiří Fák: Cechy a řemesla v městečku Kožlanech	46
Miroslav Válka: Kunštátské hrnčířství. Historie a současnost výrobního okruhu	59
Helena Mevaldová: Cvočkařství v Běštině v závěrečném období své existence	70
Václav Michalička: Ruční pilníkářství na Hlinecku. Nástin historického vývoje	91
Radim Urbánek: Učitel Antonín Kavka a výroba jedlinských hraček	101
Helena Šenfeldová: Domácká výroba ze slámy na Drahanské vysočině	114
Jarmila Pechová: Historie a současnost morkovického košíkářství	121
Karel Pavlišník - Alena Prudká: Dokumentace tradičního zpracování slámy v městském prostředí v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně	130
Daniel Drápala: Využití břízy v tradiční rukodělné výrobě	136
Věra Kovářů: Řemeslo a výroba stavebních částí vesnického domu	152
Iva Magulová: Národopis v práci Karla Langra	157

III. Personálie

Mgr. Emilie Haroková (Jiří Langer)	167
Aleně Jeřábkové k životnímu jubileu (Věra Kovářů)	170
PhDr. Běla Minaříková (Jana Pospíšilová)	172
Životní jubileum Jitky Staňkové (Miroslav Válka)	173
Jubileum PhDr. Soni Švecové, CSc. (Irena Štěpánová)	175
Etnografce Evě Urbachové k životnímu jubileu (Klára Kašparová) .	177

IV. Recenze

<i>Josef Beneš: Rok ve Vlčnově 1945 – 46.</i> (Martin Šimša)	179
<i>Kolektiv autorů: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova.</i> (Petra Kalábová)	181
Při Betlémě na salaši. Staré vánoční písně a koledy Rožnovské ze sběrů Josefa Tvarůžka. (Eva Románková)	183
Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami. (Jana Nosková)	185
<i>Luděk Štěpán – Renáta Růžičková – Ivo Šulc: Chrudimsko.</i> Ztracené i zachráněné poklady. (Ilona Vojancová)	187
TĚŠÍNSKO 5. díl. (Jiřina Veselská)	189
<i>Miloš Tomandl: Bibliografie diplomových prací.</i> (Lubomír Procházka)	195

V. Aktuality

Musaion – nová národopisná expozice Národního muzea (Jiřina Langhammerová)	197
---	-----

*

Seznam autorů	203
---------------------	-----

ÚVODEM

Letošním svazkem vstupuje obnovený Národopisný věstník do třetí desítky své existence. Počítáme-li však jeho ročníky od roku 1906, kdy vznikl sloučením Národopisného sborníku čl. a Věstníku Národopisného musea, dojdeme k úctyhodnému číslu 63. Národopisná společnost vždy považovala vydávání periodika za svou prioritu a těmito zásadami se řídí i nynější Hlavní výbor České národopisné společnosti.

Národopisný věstník 2004 v úvodu připomíná dvě kulatá výročí. Před 200 lety se v moravském Rousínově narodil František Sušil (1804 - 1868), významná osobnost národního obrození na Moravě a přední sběratel moravských lidových písní. Jeho rodné město si výročí připomenulo řadou akcí, mezi jinými také vědeckou konferencí, připravenou ve spolupráci s Etnologickým ústavem Akademie věd ČR, a výstavou realizovanou Muzeem Vyškovska. Národopisný věstník připomíná alespoň ve stručnosti životní osudy a odkaz slavného Moravana.

S moravským prostředím je svázáno působení také druhého významného jubilanta, dlouholetého vedoucího Etnografického ústavu Moravského muzea v Brně doc. Ludvíka Kunze, CSc. Doc. L. Kunz (nar. 1914) se podílel na formování etnografického muzejnictví v druhé polovině 20. století, vedle toho je autorem řady odborných prací z oblasti bibliografie, agrární etnografie, lidového umění a etnomuzikologie.

Převážnou část letošního Národopisného věstníku zaplňují příspěvky, které odezněly na pracovním semináři *Domácká a řemeslná výroba - tradice a současnost*. Seminář uspořádal ve dnech 20. - 22. dubna 2004 Městský úřad v Měčíně (Plzeňský kraj) spolu s Českou národopisnou společností, Národopisným oddělením Národního muzea v Praze a s Kulturním zařízením Přeštice.

Rukodělná malovýroba je součástí našeho kulturního dědictví a výrazný element tradiční lidové kultury, kterému je v poslední době věnována zvýšená pozornost v souvislosti s vládním usnesením č. 571 – *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu*. Muzejní pracovníci i zástupci akademických pracovišť se problematice

rukodělné malovýroby věnovali z historického pohledu i v návaznosti na současnou situaci.

Národopisný věstník uzavírají již tradičně pozdravy jubilujícím kolegyním a kolegům a recenzní rubrika. Není tomu jinak ani letos.

Miroslav Válka

Odkaz Františka Sušila moravskému národopisu

Karel Altman

„Rozsáhlá a směrodatná činnost Františka Sušila, jehožto jméno mladšímu kněžstvu moravskému stalo se vznešeným heslem, budila jako ve mnohých jiných i ve mně záhy obdiv, úctu a touhu po následování." Těmito slovy uvedl Pavel Vychodil roku 1898 první knižní biografii – „životopisný nástin" – Františka Sušila, svého učitele a mistra. Autor nezapíral, že jeho dílo chce být poctou památky Sušilovy, k němuž se hlásí coby „více obdivovatel a velebitel nežli kritik" s vírou, že jeho adorativní přístup nebude nikde na újmu pravdy. Současně vyjádřil víru, že onen životopis bude přijat jako „hold přímých i nepřímých odchovanců Sušilových, vzdaný jeho osobnosti i práci".¹ Tato slova muže, který Sušila velmi dobře znal a značně si ho vážil, v působivé zkratce dobře vystihují Sušilův význam pro jeho současníky, zejména pak pro jeho přímé žáky a přátele. Vedle závažného mnohvrstevnatého díla Sušilova bylo jistě nejdůležitější jeho působení v moravské společnosti, v řadách českých vlastenců, zejména pak kněží a jiných intelektuálů. František Sušil je zcela nesporně jednou z nejdůležitějších osobností českého národopisu na Moravě všech dob a jako takový byl snad nesčetněkrát přímo oslaven. Jeho životní skutky i bohaté dílo byly mnohokrát velebeny uznalými slovy, začasťe projevy velmi vzletnými a dokonce i slovy básnickými. Sušil byl už před sto lety považován za jednoho „z největších Moravanů, ba Slovanů vůbec",² jeho současníci ho mnohokrát vyličili jako vynikajícího člověka, jako velikého muže, duchovního, učenice i českého vlastence.³

František Sušil byl rodák z Rousínova u Brna, kde se narodil 14. června roku 1804. Studoval na piaristickém gymnáziu v Kroměříži, kde se seznámil s Herderovými ideami a získal vztah k lidové písni. Ve studiích pokračoval v Brně, vystudoval bohosloví a byl vysvěcen. Poté působil jako kaplan na několika místech, od roku 1827 v Olbramovicích, od roku 1831 v Komárově.

¹ Vychodil, P.: František Sušil. Životopisný nástin. Brno 1898, s. 11.

² Vl. Št.: František Sušil. Obzor 27, 1904, s. 98.

³ Srov. Šťastný, V.: Odkaz práce. Obzor 16, 1893, s. 322.

Od poloviny dvacátých let 19. století se Sušilovo jméno pomalu stávalo známým mezi českými buditeli. Všechno své úsilí věnoval Sušil již v té době vlasti a církvi, ve své národní práci byl houževnatý a usilovný, neboť měl vysoké mínění o povinnostech českého buditele na Moravě. Nejvyšší hodnotou jeho života bylo ovšem náboženství a humanitní, nábožensky zdůvodněné snahy, jimž své vlastenectví vždycky podřizoval. Politicky zůstával při vši své horlivé národně buditelské činnosti krajně opatrný a byl přímo úzkostlivě loajální vůči církvi i státu, zastával konzervativní a ortodoxní postoje.⁴

Velkým předělem v Sušilově životě se mu stal rok 1837, kdy byl jmenován profesorem novozákonní teologie na bohosloveckém ústavu v Brně. Tento nový úřad znamenal pro jeho životní působení nesmírně mnoho. Sušilovo společenské postavení se neobyčejně zlepšilo. Povolání profesora mu pak umožňovalo mnohem rozsáhlejší činnost buditelskou i spisovatelskou, než by mu to dovolil úřad faráře nebo jiné místo v duchovní správě. Sušil získal silný duchovní vliv na dorůstající kněžskou generaci, kterou vzdělával a vychovával nejen přísně církevně, ale také v národně-obrozeneckém duchu po více než tři desítky let. Sušil se nedožil příliš vysokého věku. Zemřel dosti brzy po dosažení šedesátky, roku 1868. Za svého života však přes slabé fyzické zdraví dokázal vyvinout pozoruhodnou energii, která přinášela vynikající výsledky.

František Sušil se prosazoval v několika oblastech tvorby. Od čtyřicátých let počal uveřejňovat své verše, kritici mu však vyčítali, že nemá příliš bohatou básnickou fantazii. Jako hodnotnější byla shledávána Sušilova činnost prozaická, zvláště překladová. Z větších prací je třeba uvést překlad a výklad Spisů svatých otců apoštolských (1837), překlad spisu Josefa Flavia O válce židovské (1859) a zejména překlad a obsáhlý výklad Nového zákona (vycházel v letech 1863 - 1872), na němž Sušil pracoval téměř dvacet pět let.

Hlavní význam Sušilův spočívá v jeho sbírkách moravských lidových písní, jejich sbírání se věnoval po dvacet pět let. Nejdříve vydal roku 1835 Moravské národní písně, které pak neúnavnou sběratelskou pílí rozmnožil na 1500 čísel a publikoval v dalších sbírkách. V roce 1860 vyšlo velmi rozšířené třetí vydání s názvem Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Sušilovy

---

⁴ Srov. Trapl, M.: Národní obrození na Moravě. Brno 1977, s. 70 - 71.

sbírky mají veliký význam nejen pro rozvoj českého národopisu na Moravě, ale pro celé české obrození i národní hnutí na Moravě.⁵

Zvláště vysoko byla znalci problematiky hodnocena Sušilova sběratelská práce. Vladimír Šťastný o ní roku 1893 napsal: „Nejmohutnější se rozvinul a nejskvělejších výsledků se dočínal odkaz činnosti sběratelské a lidovědecké vůbec, kterou Sušil u nás zahájil a sám již monumentální svou sbírkou písní národních korunoval.“⁶

Sběratelská a vydavatelská činnost Františka Sušila byla určena jeho celoživotním silným vztahem k moravským lidovým písním, které sám nazýval „samorostlymi kvítky, líbeznými a svěžími“, cennými skvosty, „perlami a drahokamy“.⁷ K intenzivnímu sbírání lidových písní však Sušila přiměly naléhavější motivy. Když je od dvacátých let 19. století začal zapisovat po moravském venkově, činil tak nejprve v domnění, že jedině takto zachrání jejich památku před rychlým zapomením. Obával se totiž, že zanikne český národ, jenž byl jejich nositelem.⁸ Teprve když tento předpokládaný zánik českého národa byl šťastně odvrácen usilovnou národně uvědomovací prací, mohl se i Sušil oprostít od svých předchozích obav a sbírat jenom z lásky k písním.

František Sušil neméně proslul jako horlivý a přímo náruživý terénní pracovník. Už ve dvacátých letech 19. století prováděl první sběry lidových písní v jejich přirozeném prostředí a v této činnosti pokračoval i v následujících desetiletích. Zejména po roce 1837, když získal jako pedagog nové postavení, mohl se věnovat ještě lépe sběratelské činnosti; využíval k ní totiž dlouhých letních prázdnin.

Sušil, který se obával brzkého zániku mnoha cenného, co za jeho působení ještě existovalo, prozatím přirozeně žilo, tradovalo se, se snažil sbírání lidového podání urychlit. Vědom si omezených možností vlastních sil, vyvíjel úsilí získat pro tuto činnost vhodné

---

⁵ Srov. tamtéž, s. 72.

⁶ Šťastný, V.: Odkaz práce. Obzor 16, 1893, s. 322.

⁷ Srov. Bakešová, L.: Památce Sušilově. Letáček Útulny ženské v Brně. Vyškov b. d., s. 6.

⁸ Tyto Sušilovy pohnutky vystihl Alois Hlavinka, když napsal: „Zprvu je sbíral z trdné tesklivosti, že lid moravský snad utone ve vlnách cizoty, aby tedy světu aspoň památka zůstala, jak jemného zrna a zdravého jádra tu lid byl vyhuben...“ Hlavinka, A.: Památce Sušilově. Obzor 16, 1893, s. 291.

spolupracovníky. Podařilo se mu zaujmout pro práci v terénu Beneše Methoda Kuldu, s nímž pak národopisně pracoval v Rožnově pod Radhoštěm v polovině padesátých let.⁹ Sušilovu neúnnavnost v terénu, jeho píli a zanícení pro věc proto mnozí obdivovali. I Jan Neruda napsal krátce po Sušilově smrti: „Dvacet let Frant. Sušil v prázdninách své učitelského úřadu putoval po Moravě a Slezsku, od chatrče k chatrči, od vesnice k vesnici, a jako včela snášel z květných kalíškův myslí národní libovonný med prostonárodní poesie.“¹⁰

Zásadní význam, jaký má František Sušil pro moravský národopis, však spočívá též ve skutečnosti, že kromě vlastních aktivit, které tak úspěšně rozvíjel, dokázal pro národopisnou práci získat i mnohé další nadšené ctitele lidové kultury. Dlouholetým působením na brněnském teologickém ústavu vychoval Sušil mnoho žáků, již až nekriticky zbožňovali svého učitele. Právě z nich vytvořil pozoruhodnou komunitu literárně i národopisně činných pracovníků, které k němu poutalo nikoli autoritativní vystupování ani přílišné organizační aktivity, ale především charisma jeho osobnosti, poctivá intelektuální práce, vysoká kreativita, esprit ducha, pedagogické schopnosti a také vstřícnost a vlídnost k lidem, kteří mu chtěli naslouchat.¹¹

Tento kruh byl nazýván Sušilovou družinou, kterou tvořili především literárně činní kněží, působící jako badatelé v různých oborech, zejména v národopisu. Sušilova družina nebyla oficiálním spolkem, nýbrž neformálním sdružením přátel a žáků Sušilových, jeho ctitelů a stoupců. Patřili do ní hlavně Matěj, Jakub a Tomáš Procházkové, Jan Bílý, František Pojmon, hrabě Sylva Taroucca, Beneš Method Kulda, Pavel Křížkovský, Jan Soukop, Karel Šmídek, X. Hošek, Ignát Wurm, Jan Vojtěch, Tomáš Šimbera, František Škorpík, a mnoho dalších.

---

⁹ Kulda to po mnoha desetiletích, v roce 1892, vylíčil slovy: „Sušil, aby mne přiměl k návštěvě místa toho lázeňského, pravil: „Svrchovaný čas, aby sebraly se moravské národní pohádky a pověsti, kteréž za doby nové v ryzosti své budou rychle vymírati. Musíte do Rožnova, abyste přede vším v okolí tom ty perly národní sebral a tiskem vydal dříve než bude pozdě.“ Šlechtný hrabě Taroucca nabídl a poskytl mi potřebných prostředkův. Jel jsem.“ Kulda, B. M.: Vzpomínka z mé činnosti sběratelské. Český lid 1, 1892, s. 439.

¹⁰ Neruda, J.: Podobizny I. 1873 - 1881. Praha 1951, s. 395. O Sušilově terénní práci více Altman, K.: František Sušil a český národopis na Moravě. V tisku.

¹¹ VI. Št.: František Sušil. Obzor 27, 1904, s. 149.

Svým příkladem Sušil vytyčoval další směry, kterými by se měla ubírat národopisná práce, což uměly ocenit i četné osobnosti. Jak o něm vzletně napsal Vladimír Šťastný, „on byl tou svící (...), která na svícen postavena svítí všem, kteří v domě jsou. Tak i ta tichá, však rozsáhlá a vydatná činnost Sušilova, jeho vznešený duch, a kněžský, svatý život sám sebou svítil a zářil všem, kdož ho poznali, ale i vábil k sobě neodolatelným kouzlem všechny, kdož chtěli v šlépějích mistrových kráčet i v tom neb onom oboru s ním pracovati na národa roli dědičné.“¹²

Právě prostřednictvím své družiny ovlivňoval Sušil značně široké dění na Moravě, v její české společnosti, což bylo dáno povoláním, které tito vlastenci většinou vykonávali. Jako kněží mohli nejlépe šířit myšlenky a ideje svého Mistra ve vlastním prostředí - mezi lidem. Vystihl to i Matěj Procházka, jenž napsal: „Vůbec může se říci, že vliv Sušila na duchovenstvo a skrze ně na veškeren katolický lid moravský, ač klidný a nepozorovatelný, byl tak ohromný, že za 30 let proměnil celou tvář Moravy, vtisknuv jí za hlavní rysy lásku k církvi a vlasti.“¹³

Sušilovo dílo a jeho působení, zejména pak na poli národopisu, přinesly četné podněty pro další práci. Jeho přínos byl i v následujících generacích oceňován a ještě dlouho připomínán. Sušilův odkaz pak rozvíjeli nejen pouzí jednotlivci, ale celé kolektivy dalších pokračovatelů. Od osmdesátých let 19. století umožnily základy národopisné práce na Moravě, které položil právě František Sušil a jeho družina, posunout český národopis do vědeckého stadia, podpořeného nástupem široce koncipovaného národopisného hnutí. Právě v tomto období, ale i v následujících dobách, bylo často vděčně vzpomínáno inspirující dílo Františka Sušila, který se stal v očích přemnohých doslova uctívanou moravskou legendou.

---

¹² Tamtéž.

¹³ Citováno dle VI. Šť.: František Sušil. Obzor 27, 1904, s. 149.

Pozdrav Ludvíku Kunzovi k devadesátinám

Hana Dvořáková

„Dne 1. 9. 1947 byl přidělen ze služeb školských k výkonu vědeckých prací v tomto oddělení PhC. Ludvík Kunz.“

Touto lapidární informací z Výkazu o činnosti etnografického oddělení Moravského zemského muzea je uvozen počátek životní etapy trvající úctyhodných třicet pět let až do roku 1982, kdy tehdy již docent Ludvík Kunz odešel na zasloužený odpočinek. V tu dobu opustil již ne oddělení tisící se v nedostatečných prostorách, ale Etnografický ústav sídlící v barokním paláci v centru města.

Rodák ze Záhoří (Osíčko u Bystřice pod Hostýnem, 26. srpna 1914) se dostal k národopisu oklikou přes výuční list zedníka, absolutorium učitelského ústavu (1936), konzervatoře (1946). V roce 1949 absolvoval filozofickou fakultu, v roce 1960 získal hodnost kandidáta historických věd, o osm let později se habilitoval jako docent v oboru etnografie. I dnes je spektrum jeho aktivit široké, bohatá publikační činnost není uzavřená, překvapuje vitalitou, kterou bychom leckdy marně hledali u člověka mnohem mladšího.

Těmito vlastnostmi byl ostatně nadán vždy a pro naplnění svých představ o muzejní práci je měl zapotřebí. L. Kunz přišel na oddělení, jehož sbírky byly sice vysoce hodnoceny, ale uložení a prezentace zdaleka neodpovídaly jejich kvalitám: „Výstavní místnosti nejtímavější a nejméně způsobilé ze všech nedovolují, aby cokoliv mohlo být systematicky vystaveno.“ – říkala dobová zpráva. Díky nezměrnému úsilí se L. Kunzovi podařilo získat barokní budovu Paláce šlechtičen a přebudovat ji pro muzejní účely. Ve spolupráci s posledním z velkých funkcionalistických architektů Bohumilem Fuksem vzniklo v roce 1961 velkoryse řešené pracoviště zahrnující vedle výstavních a depozitárních prostor další, ve své době nadstandardní zázemí v podobě muzejní prodejny a kavárny. Nové sídlo se stalo nedílnou součástí kulturního života Brna, neboť výstavy stejně jako koncerty v kapli či legendární literární kavárna se natrvalo zapsaly do jeho historie.

Již několikrát při příležitosti předchozích jubilantových kulatých výročí byl hodnocen jeho přínos oboru. Na prvním místě bylo vždy zmiňováno etnografické muzejnictví, do jehož vývoje svými realizace a

teoretickými pracemi významně zasáhl. Svůj přístup k muzejní práci zformuloval již na počátku muzejní kariéry v článku z roku 1949 „Úkoly národopisného muzejnictví“, kdy při prezentaci kladl důraz na postžení širších souvislostí daného jevu: „K tomuto nutno znáti širší prostředí jevu, harmonii vnitřních souvislostí a jejich řadu v sociálně dějinném pojetí“ (Kunz, 1949, s.14). Právě snaha o komplexnost pohledu na projevy tradiční kultury odlišovala jeho výstavní projekty od předchozích. Přelomová byla již koncepce (včetně realizace) stálé expozice tradiční kultury na Moravě s názvem „Lid v pěti generacích“ z roku 1961, která na dlouho ovlivnila způsob národopisných instalací. Totéž se dá říci o novátorském ztvárnění do té doby nezpracovaných témat, kdy se pod dobou vynuceným názvem „Kronika socialistické vesnice“ skrývalo obtížně uchopitelné téma každodenní kultury v době nedávno minulé. Neutuchající aktivitu L. Kunze na tomto poli dokládá i poslední výstavní projekt „Lidová hudba na Moravě“ realizovaná v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici v roce 1995. Příznačným a samozřejmým bylo, že výstavní (a nejen tyto) aktivity vždy doprovázely drobné tisky s vysokou grafickou úrovní.

V souvislosti s muzejní prací je nutno připomenout podíl L. Kunze na obohacení sbírek o doklady lidové hudby, keramiky, rukodělné výroby, stejně jako vybudování sbírkového fondu Ústředí lidové umělecké výroby. Prozíravost, s jakou se v sedmdesátých letech zasadil o průběžné získávání dokumentačního materiálu této instituce, dokážeme plně ocenit až dnes po jejím zrušení.

Ve výčtu oblastí, do kterých jubilant kvalifikovaně zasáhl, nelze pominout jeho zásadní přínos pro odvětví organologie nástrojů lidové hudby, agrární etnografie, sociální a kulturní proměny vesnice, studium každodenní kultury. Mezi skoro třemi sty bibliografickými údaji jeho prací zvláště významné místo zaujímá anotovaná bibliografie „Soupis prací Zíbrtova Českého lidu“ z roku 1960. Významná je rovněž činnost editorská a redakční počínaje ústavními edicemi Ethnografica a Malé tisky, přes redigování časopisu Valašsko, aktivní účast v redakčních radách Českého lidu či mezinárodního bibliografického časopisu Demos. Díky jím zorganizované mezinárodní knižní výměně v rámci odborných institucí se knihovna Etnografického ústavu rozrůstala i v dobách, kdy získání zahraniční literatury bylo více než svízelné. Zahraniční ocenění jeho práce dokládá udělení Herderovy ceny v roce 1968.

Jistě, ne všechny záměry se L. Kunzovi podařilo naplnit. Něco zůstalo ve stádiu přípravných skic (viz Muzeum hudby v Měnišské bráně v Brně nebo Muzeum venkovské kultury pod hradem Veveří), ale ještě před deseti lety - na prahu osmdesátky - dokázal zorganizovat světový kongres cimbalistů či expozici ve Strážnici. To vše ve věku, kdy se jeho vrstevníci již dávno věnovali soukromým zálibám. Je pozoruhodné, že i dnes, kdy se dožívá devadesáti let, nelze jeho práci považovat za ukončenou, ale naopak jsme v očekávání syntézy na téma zemědělství.

L. Kunz vykonal úctyhodný díl práce pro poznání, vědecké zhodnocení a prezentaci tradiční kultury. Patří mu za to náš dík.

Zkrácená verze příspěvku byla publikována ve Folia Ethnographica, 2004.

Doc. Ludvík Kunz v době svého působení v Moravském muzeu.

Studie – články

Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby

Jiří Woitsch

Úvod

V. Scheufler definoval na počátku 70. let minulého století řemeslo jako: „*specializovanou profesionální (a tedy i samostatně provozovanou) rukodělnou malovýrobu právně organizovanou.*“¹ Aniž by to vůbec uvedl – stejně jako většina národopisců ve 2. polovině 20. století – vycházel přitom důsledně z teoretických východisek rozpracovaných představiteli německé ekonomie a hospodářského dějepisu přelomu 19. a 20. století, především významným národohospodářem, statistikem a historikem, který však měl velmi blízko i k etnologii,² K. Bücherem (1847–1930).³ Nehledě na mimořádně pozoruhodnou skutečnost, že Bücher třídění původně vypracoval pro materiál středověký, bylo jeho schéma velmi záhy všeobecně přijato jak historiky, tak o něco později i etnografy, a aplikováno na raněnovověké i pozdější formy výroby. Etnologie k vlastní originální kategorizaci rukodělné výroby prozatím nedospěla, a ostatně ani se nezdá, že by to bylo účelné. Etnografickou „specialitou“ je naproti tomu pojem lidová

---

¹ V. SCHEUFLER, *Co je a co není řemeslo*, Umění a řemesla 1971, s. 50.

² Bücher mj. jako vůbec první uceleně formuloval, dávno před francouzskými sociology, teorii o tzv. neformální ekonomii a ekonomicko-sociálních funkcích výměny a daru. Srov. J. BACKHAUS (Hrsg.), *Karl Bücher: theory – history – anthropology – non market economies*, Marburg 2000.

³ Z jeho klíčových prací srov. K. BÜCHER, *Die Berufe der Stadt Frankfurt am Main im Mittelalter*, Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 30, Bd. 3, Leipzig 1914; TÝŽ, *Die gewerbliche Betriebsformen in ihrer historischen Entwicklung*, b.m. 1892; TÝŽ, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert*, Bd. 1, Tübingen 1886; TÝŽ, *Gewerbe*, in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Bd. 4, Jena 1927. Patrně nejlivnější Bücherovou prací je soubor šesti přednášek z let 1886–1892 poprvé vydaný jako K. BÜCHER, *Die Entstehung der Volkswirtschaft: sechs Vorträge*, Tübingen 1893. Stále doplňované a přepracovávané dílo vyšlo do roku 1926 ještě šestnáctkrát a existují i pozdější reprinty. Viz K. BÜCHER, *Vznik národního hospodářství. Šest přednášek*, Praha 1897. Kompletní přehled Bücherova díla podává A. KUTSCH (Hrsg.), *Schriftenverzeichnis Karl Bücher*, Leipzig 2000.

výroba u nás vymezený (opět V. Scheuflerem) jako: „...*souhm rukodělných výrob, proměnlivých časově, místně, etnicky a ekonomicky, jež lidové kultuře vtiskují osobité rysy z hlediska výrobního, výtvarného a společenského a jsou pro ni v daném období a oblasti typické.*“⁴ Právě lidová výroba je hlavním předmětem studia etnografie v kontextu široké oblasti tradiční rukodělné výroby, přičemž striktní odlišení „lidového“ a „nelidového“ samozřejmě není možné, účelné ani metodologicky korektní.

Při zkoumání vnitřní diferenciací lidové výroby národopisci ovšem znovu pracují s osvědčenou terminologií historicko-národohospodářskou. Někdy se přitom potýkají s celou řadou specifických problémů způsobených předmětem výzkumu, což bohužel dodnes vede k nejasnostem a nedorozuměním.⁵ A to přesto, že již v polovině 70. let 20. století stanovil J. Langer relativně jednoduchá a přesná kritéria která je třeba sledovat při jakémkoliv výzkumu lidové výroby (1. technická a technologická, 2. ekonomická, 3. sociální).⁶ Pouze metodami etnografickými, etnologickými či antropologickými však studium lidové výroby již dnes není možné uskutečňovat. Nezbytnou se jeví interdisciplinarita nebo přímo spolupráce v rámci širších badatelských týmů. Stejně tak je potřebné si uvědomovat původ a způsob definování užívaných termínů. Jistě není nezbytné dogmaticky trvat na jejich původním vymezení. Pokud však např. pojmy domácí, domácí výroba či řemeslo užíváme ke klasifikaci předmětu našeho studia či k nim dokonce vytváříme kategorie nové a zdánlivě související (bohužel, často jen způsobem jazykového utvoření termínu) ujasnění terminologie je zcela nezbytné.

---

⁴ Československá vlastivěda, díl III, *Lidová kultura*, Praha 1968, s. 57. Lidovou výrobu dnes národopisci často řadí (nejčastěji spolu se zemědělstvím, lovem a transportem) do metodologicky nijak nezduvodněné a nepropracované kategorie „zaměstnání“. Patrně jde o důsledek mechanického přístupu bibliografického.

⁵ Bohužel nemáme k dispozici (ani v populární formě) komplexně pojatý lexikon starých řemesel a povolání. Inspirací by mohl být např. R. REITH (Hg.), *Lexikon des Alten Handwerks. Vom späten Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*, München 1990 nebo R. PALLA, *Falkner, Köhler, Kupferstecher. Ein Kompendium der untergegangenen Berufe*, Frankfurt am Main 1994.

⁶ Viz J. LANGER, *K problémům vztahů lidové výroby k tradičnímu zemědělskému prostředí*, Národopisné aktuality (NA) 12, 1975, s. 279–284. Autor v příspěvku reaguje na – dle jeho názoru – poněkud zjednodušující studii V. Svobodové, viz V. SVOBODOVÁ, *Domácká lidová výroba v rámci zemědělského hospodaření*, Časopis Matice moravské 93, 1974, s. 392–412.

Klasifikace rukodělné výroby a její kořeny

Výše zmíněná Bücherova klasifikace krystalizovala do dvou hlavních naprosto odlišných systémů. Tzv. materiálový (též surovinový) systém, který do Čech v systematické podobě uvedl – jistě ne náhodou pro řemesla středověkého města – B. Mendl,⁷ třídí výrobní obory na základě dominantního zpracovávaného materiálu. Tento přístup je v české etnografii (ale i řadě dalších historických disciplín) patrně nejrozšířenější, protože vyhovuje svou flexibilitou a praktičností,⁸ a dokonce pronikl i do úředních dokumentů na úrovni ministerstev.⁹ Zároveň však v sobě skrývá mnohá nebezpečí. Nepoučenost, nepřehlednost studovaného materiálu a koneckonců i badatelská svévole může vést (a též skutečně vede) k tvorbě prakticky nekonečné řady dalších a dalších materiálových klasifikací. Zatímco některé skupiny (řemesla dřevozpracující, kovozpracující, kožedělná, textilní) najdeme u většiny autorů, stejně jako vybrané další – při bližším pohledu již ovšem do materiálové klasifikace nezapadající – (řemesla potravinářská, oděvní, chemická, polygrafická, stavební), mnoho jiných kategorií bývá tvořeno ad hoc (řemesla zhotovující nástroje, výroba topiv a svítiv apod.) a další jsou již zcela absurdní a systému se vymykající (tzv. ostatní, jiná, drobná řemesla).¹⁰

---

⁷ B. MENDEL, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 146–150, s. 589. Jisté náběhy k podobnému třídícímu systému se ovšem již dříve objevovaly v pracích Z. Wintera. Srov. např. Z. WINTER, *Řemesla a živnosti 16. věku v Čechách*, Praha 1909, s. V–VII; TÝŽ, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*, Praha 1906, s. VI–VII.

⁸ Ve značně modifikované podobě jej užíli i autoři jediných moderních (byť popularizačních) etnograficko-historických přehledů řemeslné výroby v Čechách. Viz M. JANOTKA – K. LINHART, *Zapomenutá řemesla*, Praha 1984, TÍŽ, *Řemesla našich předků*, Praha 1987. Materiál pro další připravovanou ale bohužel již nevydanou publikaci této volné řady, lze nalézt v pozůstalosti M. Janotky. Srov. Archiv EÚ AV ČR, Osobní fond Miroslava Janotky, sign. IIIb 3, i.č. 0079–0082, kart. 3.

⁹ Srov. *Statut titulu „Nositel tradice lidových řemesel“* vypracovaný Ministerstvem kultury České republiky (Č.j. 2210/2001 ze dne 21. 3. 2001), Článek II, par. 4.

¹⁰ Oprávněnost zde má snad jen kategorie řemesel neidentifikovatelných – tj. povolání, u nichž nejsme na základě pramenných údajů schopni určit jejich podstatu. Takto (patrně jako vůbec první a opět pro pozdně středověké město) H. PIRENNE, *Les dénombrements de la population d'Ypres au XV. siècle*, *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* 1, 1903, s. 26.

Druhý Bücherův třídící systém už staví výhradně na právní a ekonomické klasifikaci (zejm. vztahu odvětví k trhu) jednotlivých typů výrob a jejich nositelů¹¹ a ve své nejpropracovanější formě operuje s pojmy: Hauswerk resp. Hausfleiss (domácí výroba), Lohnwerk (domácká výroba) se subkategoriemi Heimwerk (domácká výroba v domě výrobce) a Störwerk (domácká výroba v prostorách zadavatele zakázky, výrobce zde může i dočasně bydlet), Handwerk resp. Preiswerk (řemeslo), Verlag resp. Hausindustrie (domácký průmysl) a Fabrik (továrna).¹² Není překvapivé, že ekonom Bücher zahrnul do systému klasifikujícího nejružnější formy výroby i produkci tovární. Koneckonců i historická etnologie musí počítat s tím, že přinejmenším od 18. století i venkovské prostředí stále více ovlivňovaly nové podnikatelské aktivity, zprvu hlavně pozemkových vrchností, později i soukromých osob a společností, zahrnující i manufakturní a průmyslovou výrobu.¹³

Rodící se vlastivědné a národopisné bádání v Čechách však bylo v případě ekonomické klasifikace mnohem více než Bücherem ovlivněno pracemi jiných soudobých rakouských a německých národohospodářů a statistiků, kteří sice užívali podobné termíny, nikoliv však v podobě komplexní soustavy klasifikace rukodělné výroby, a na K. Büchera přímo, na rozdíl od soustavy materiálové, důsledně nenavázalo.¹⁴ Přitom překlad zásadní Bücherovy práce *Die*

---

¹¹ Srov. analýzu, kterou přináší F. W. HENNING, *Das vorindustrielle Deutschland 800 bis 1800*, Paderborn 1974, s. 80–81.

¹² Srov. K. BÜCHER, *Vznik národního hospodářství*, s. 76 a zejména Bücherovo heslo *Gewerbe* v L. ELSTER – A. WEBER – F. WIESER, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. Aufl., 4. Bd. Finanzen – Gut, Jena 1927, s. 966 – 999. TAMTÉŽ na s. 970 definice domácí výroby, na s. 974 domácké výroby, na s. 981 řemesla, na s. 986 domáckého průmyslu a na s. 989 továrny.

¹³ Naše etnografie však bohužel jen minimálně promluvila do celosvětové diskuse o fenoménu tzv. protoindustrializace. Srov. alespoň tyto sumarizující statě: M. MYŠKA, *Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let*, Český časopis historický (dále ČČH) 89, 1991, s. 533–546; TÝŽ, *Proto-industrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historiografického paradigmatu)*, ČČH 92, 1994, s. 759–774; TÝŽ, *Sonderfall oder eigenes Modell? Proto-industrialisierung in Böhmen, Mähren und Schlesien*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers 2, 1995, s. 57–84.

¹⁴ Z nejdůležitějších prací srov. A. RIEGL, *Volkskunst, Hausfleiss, Hausindustrie*, Berlin 1894; E. FEIERFEIL, *Die Heimarbeit in Österreich*, Wien 1900; W. EXNER (ed.), *Die Hausindustrie in Österreich*, Wien 1890; *Bericht der K. K. Gewerbe-*

Entstehung der Volkswirtschaft (česky jako *Vznik národního hospodářství*), kde je klasifikační systém uceleně formulován, vyšel v Praze již roku 1897.¹⁵

Evidentní inspirace německou národohospodářskou školou Bücherovského ražení je naproti tomu patrná u P. Zaťka, který se v práci o domácí výrobě ve východní části meziválečného Československa pokusil přesně definovat a rozčlenit (na základě ekonomických a právních kritérií) jednotlivé typy vesnické rukodělné výroby.¹⁶ Upozorňuje přitom i na některé rozdíly v teoretických pracích např. W. Sombarta,¹⁷ zmiňovaného K. Büchera či K. Engliše a J. Grubera. Zajímavá je i jeho zmínka o potížích s prosazováním termínu domácí výroba, který česká národohospodářská věda tehdy užívala výhradně pro označení výroby „národní“, tedy jakékoliv výroby probíhající v hranicích určitého státu. Je možné, že tento problém se řešil zaváděním podivných novotvarů podomáci či podomácký, s kterými se můžeme i v národopisné literatuře občas setkat.

Rozšíření ekonomicko–právní klasifikace v Čechách ve 2. polovině 20. století

Bücherovo základní schéma¹⁸ nápadně připomíná i doposud respektovaný klasifikační přístup vypracovaný a teoreticky zdůvodněný

Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich, Bd. 1, *Die Heimarbeit in Böhmen*, Wien 1900; Bd. 2, *Die Heimarbeit in Mähren, Schlesien, Galizien und der Bukowina*, Wien 1901; R. FISCHER, *Domáci průmysl na Moravě*, Olomouc 1907; O. KOUTSKÝ, *Domácnostní výroba a domácí průmysl v Čsl. republice*, *Obzor národohospodářský* 28, 1923, s. 248–255, 285–290, 437–443.

¹⁵ K. BÜCHER, *Vznik národního hospodářství*. Autorem překladu byl národohospodář Josef Gruber. Pro naše téma je klíčová kapitola II. *Soustavy průmyslové výroby ve vývoji historickém* na s. 69–100.

¹⁶ P. ZAŤKO, *Domácka výroba najmä na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, Bratislava 1931, s. 5–33.

¹⁷ K tomu srov. Sombartovo heslo *Hausindustrie* v L. ELSTER – A. WEBER – F. WIESER, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. Aufl., 5. Bd. *Haftpflicht* – *Kries*, Jena 1923, s. 179–207 s výše citovaným Bücherovým heslem *Gewerbe*.

¹⁸ „... domácnostní výroba jest průmyslová produkce pro vlastní spotřebu, námezdnictví jest práce na zakázku, řemeslo jest výroba na zakázku, skladařství jest decentralisovanou a továrna centralisovanou výrobou zboží.“ K. BÜCHER, *Vznik národního hospodářství*, s. 94.

v 70. letech 20. století zmiňovaným V. Scheuflerem. Není proto možné se zbavit dojmu, že V. Scheufler Bücherovy práce dobře znal, výrazně se jimi inspiroval (což byl postup – už vzhledem k promyšlenosti a osvědčenosti Bücherova přístupu – naprosto pochopitelný), nepovažoval však za nutné tuto inspiraci speciálně zdůrazňovat. V Scheuflerově systému třídění rukodělné výroby se pracuje s pojmy řemeslo (právně institucionalizovaná, profesionální, cechovní výroba), domácí výroba (jednostranně specializovaná, zpravidla gestorem organizovaná malovýroba bez právního zajištění), domácí výroba (výroba pro vlastní potřebu), domácí průmysl (lokálně koncentrovaná domácí výroba), které jsou – zejména v případě domácí výroby – ještě dále precizovány.¹⁹ Při bližším pohledu zjišťujeme, že V. Scheufler Bücherovo schéma prakticky převzal, zároveň však vymezení jednotlivých skupin rukodělné výroby poněkud rozšířil důrazem na právní aspekt, zejm. ve smyslu existence zákony daných mezí fungování výrobních odvětví.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že od 18. století se setkáváme i s pojmem živnost, který lze opět přesně vymežit jen s maximálními obtížemi na základě ekonomických a právních kritérií, zpravidla jako (výrobní i nevýrobní) činnost vykonávanou za účelem zisku, kontrolovanou či přímo povolovanou nějakým nadřazeným orgánem. Odtud též prakticky dodnes platné dělení živností na komerční, policejní a svobodné či běžné a koncesované.²⁰ Při studiu rukodělné výroby (a její klasifikaci) v minulosti i současnosti je proto nepochybně nutné brát v potaz dobový právní systém a zejména tzv. živnostenské zákonodárství, jak to právě V. Scheufler učinil.

---

¹⁹ V. SCHEUFLER, *Domácká výroba v českých zemích*, Etnografický atlas 2., Praha 1991, s. 8–10; TÝŽ, *Domácká výroba*, Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací – příloha 3: *Příspěvky k etnografii národního obrození v Čechách*, Praha 1978, s. 116–131; TÝŽ, *Domácká výroba*, Umění a řemesla 1979, s. 63–65. Scheufler později rozlišoval (opět v návaznosti na K. Büchera) domácí výrobu (výroba z vlastních zdrojů pro trh) od domácí práce (výroba z dodaných surovin pro faktora nebo gestora za mzdu či naturálie) a námezdní práce (za mzdu, už většinou mimo domácnost), avšak své vývody již nikde nepublikoval. Za cenné informace vycházející z osobního svědectví v této souvislosti děkuji PhDr. J. Langerovi, CSc.

²⁰ K počátkům dělení živností v Habsburské monarchii srov. J. v. MAYERNA, *Einleitung zur kreisamtlichen Wissenschaft in Königreiche Böhmeim*, Prag 1776, s. 306–307; P. BĚLINA, *Příspěvek k ekonomické stratifikaci měst v Čechách koncem 18. století*, Hospodářské dějiny 1, 1978, s. 254–258.

Současný stav

Třídění lidové rukodělné výroby kanonizované v naší etnografii V. Scheuflerem, který, jak jsme viděli, se problematikou rukodělné výroby systematicky zaobíral i z hledisek teoretických, lze dodnes považovat za relevantní, ostatně jen s kosmetickými úpravami je stále používáno. Nijak výrazně jej nezpochybnili ani další badatelé – např. J. Jančář, M. Janotka, J. Langer, M. Válka i jiní, kteří se v posledních desetiletích věnovali i metodologii studia tradiční rukodělné výroby.

Za podstatnou novinku lze považovat jen zavedení kategorie tzv. lidové umělecké výroby,²¹ která má označovat veskrze současné formy rukodělné výroby organizované a podporované nejrůznějšími institucemi či státem. Teprve čas ukáže, zda se toto pojetí aplikované např. J. Jančářem prosadí. Je evidentní, že výroba organizovaná rozmanitými spolky, družstvy apod. (v nedávné minulosti např. Ústředí lidové umělecké výroby – ÚLUV²²) je sice skutečně něco zcela jiného než rukodělná výroba zachycená prameny či terénními výzkumy a měla by být proto od ostatních forem rukodělné výroby odlišena. Na druhou stranu, jak jsem se pokusil ukázat, trojstupňové členění Scheuflerovo (Bücherovo) vychází z precizně určených právních a ekonomických kritérií, kterým je pojem lidová umělecká výroba (a kritéria jejího vymezení) nekomplementární.

---

²¹ J. JANČÁŘ, *Lidová umělecká výroba v současnosti*, NA 17, 1980, s. 281–286; TÝŽ, *Lidová výroba a její vývojové proměny*, Slovenský národopis (SN) 29, 1981, s. 112–122; TÝŽ, *Lidová rukodělná výroba na Moravě*, Strážnice 1988; TÝŽ a kol., *Lidová kultura na Moravě*, Vlastivěda moravská - Nová řada sv. 10, Strážnice – Brno 2000, s. 61–62; M. VÁLKA, *Lidová výroba jako kulturní fenomén*, in: R. TYKAL (red.), *Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Sborník referátů ze semináře konaného ve dnech 9.–10. června 1999 v Měčíně*, Měčín 2000, s. 6–10. Pro Slovensko má zásadní význam studie P. Stana. Srov. P. STANO, *Lidová umělecká výroba na Slovensku (Vývoj záujmu, výskyt, současný stav)*, část 1–3, SN 18, 1970, s. 323–365; SN 18, 1970, s. 503–551; SN 19, 1971, s. 83–148.

²² Z novější literatury srov. H. ŠENFELDOVÁ, *Výzkum a dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1947–1991*, Český lid (ČL) 80, 1993, s. 248–249; viz též J. JANČÁŘ, *Co s rukodělnými tradicemi?*, Národopisná revue 1–2, 1993, s. 21–24.

Již v době publikování prvních Scheuflerových článků, který se k problematice klasifikace rukodělné výroby ještě opakovaně vracel,²³ probíhala – zejména v rámci diskursu německých historických a sociálních věd – diskuse, přehodnocující striktní ekonomicko-právní nahlížení rukodělné výroby disciplínami, jež tehdy proklamovaly snahu o maximální pochopení a desubjektivizaci zkoumaných jevů.²⁴

Hledání alespoň přibližně vyhovující definice řemesla, případně dalších rovin a odvětví předindustriální rukodělné výroby, vyústilo (v případě historiografie zaměřené hlavně na prostředí městského řemesla) v maximalistické pojetí chápající řemeslnou výrobu jako „*souhm činností, v jejichž rámci je formou přetváření surovin zhotovováno zboží určené ke směně*“.²⁵ Etnologové zkoumající především výrobu necechovní (tedy hlavně domáckou a domácí) se však na uspokojujícím koncepčním vymezení prozatím neshodli,²⁶ což bohužel někdy vede až k úplné rezignaci na snahu rukodělnou výrobu teoreticky vůbec nějak uchopit.²⁷ Ale mějme na paměti, že otázky definice a kategorizace jsou v podstatě vnějškovým projevem mnohem závažnějších snah o aplikaci nejrůznějších metodologických nástrojů při výzkumu rukodělné výroby. Studium stavící na metodách matematické statistiky, které pevně stanovené kategorie nutně vyžaduje, může být modelovým příkladem.²⁸

---

²³ V. SCHEUFLER, *Rukodělná malovýroba*, in.: J. PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození 1770–1791*, Praha 1990, s. 47–55; TÝŽ, *Řemeslo, Živnost*, in: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska (rukopis).

²⁴ W. ABEL (Hg.), *Handwerksgeschichte in neuer Sicht*, 2. Aufl., Göttingen 1978; R. S. ELKAR (Hg.), *Deutsche Handwerk in Spätmittelalter und Früher Neuzeit: Sozialgeschichte – Volkskunde – Literaturgeschichte*, Göttingen 1983; H. JANKUHN (Hg.), *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Bd. 1, Göttingen 1981.

²⁵ W. REININGHAUS, *Gewerbe in der frühen Neuzeit*, München 1990, s. 3.

²⁶ Zajímavé podněty obsahují příslušná hesla (Handwerk, Hauswerk, Hausfleiss, Hausindustrie, Hausgewerbe) v práci W. HIRSCHBERG (Hg.), *Neues Wörterbuch der Völkerkunde*, Berlin 1988.

²⁷ R. W. BREDNICH (Hg.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder Europäischen Ethnologie*, Berlin 1994, s. 179–180.

²⁸ Národopisný výzkum rukodělné výroby v Čechách lze obecně charakterizovat jako metodologicky a teoreticky málo propracovaný. Řada z množství v minulosti publikovaných prací nepřekročila meze (byť mnohdy velmi kvalitního a cenného) popisu. Výraznou výjimkou jsou např. špičková – z hledisek metodologických i tematických – díla etnokartografická. Srov. V. SCHEUFLER, *Domácká výroba*

Je ovšem nad slunce jasnější, že ani pouhý výsek – kterým rukodělná výroba je – z mnohovrstevnatého světa tradiční kultury zkoumané národopisem nemůže být nikdy přesně a nezpochybnitelně zaškatulkován a definován. Mnohdy je třeba postupovat zcela individuálně a analyzovat specifické kontexty, ve kterých se studované výrobní odvětví vyskytovalo. A tak ani velmi propracovaný systém Scheuflerův ani většina soudobých definic řemesla jaksi nepočítaly a nepočítají s rozsáhlými skupinami výrob a povolání, které studujeme, nebo které na detailní studium teprve čekají. Na druhou stranu si musíme uvědomit, že mnohé termíny, jež se při studiu rukodělné výroby v minulosti i současnosti často užívaly a užívají zcela svévolně, mají přesně stanovená významová pole. Někdy jsou sice definovány komplikovaně, neznamená to však, že je můžeme např. zaměňovat a vnášet tak do národopisného bádání další zmatky.

---

v českých zemích; Z. MARTÍNEK, Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756, Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska sv. III., Praha 2000. V rámci německého vědeckého diskursu došlo i na metodologicky velmi sofistikované postupy kombinující strukturální a funkční analýzu rukodělné výroby s metodami statistickými. Viz B. HABICHT, Stadt- und Landhandwerk im südlichen Niedersachsen im 18. Jahrhundert, Göttingen 1983 (srov. podrobnou bibliografii na s. 265–312).

Proměny péče o lidová řemesla v České republice

Josef Jančář

Současná lidová řemesla a lidová umělecká výroba jsou jednak dokladem úsilí lidí zhotovovat základní potřeby pro bydlení a odívání pro sebe na základě zkušeností a znalostí, předávaných z generace na generaci, jednak projevem snah vytvářet specializaci své práce nové hodnoty pro širší společenskou spotřebu. Tomuto vývoji věnuje badatelskou pozornost nejenom etnografie, ale i dějiny umění, zabývající se vývojem uměleckého řemesla a užitého umění.

Etnografie dnes chápe lidovou rukodělnou výrobu jako zhotovování užitkových předmětů, vyráběných převážně z místních surovin, a to pro potřeby vlastní rodiny i pro blízké okolí. Vývoj tohoto způsobu výroby se obvykle dělí

- a) na práci pro vlastní potřebu, tj. na hotovení základních potřeb pro život rodiny a provoz hospodářství,
- b) na podomáckou výrobu, kdy prodej většího množství hotovených výrobků se stává pomocným zdrojem obživy výrobce,
- c) na řemeslnou výrobu pro široký okruh spotřebitelů, která se stala hlavním zdrojem obživy výrobce a pro jehož provozování bylo často nutné získat výuční list.¹

V 19. století, v době rozvíjejícího se průmyslu, docházelo ke zvyšování produktivity práce a v tomto procesu řemesla nutně živořila. Vznikající živnostenské komory si uvědomovaly nutnost jejich technologického i tvaroslovného zvelebování, avšak teprve na počátku 20. století se objevují první snahy podchytit a organizovat lidovou rukodělnou výrobu a lidová řemesla. K moderní zvelebovací práci však vedla dlouhá cesta. Zahájil ji pražský Artěl, který v roce 1908 založili výtvarníci a historici umění, sdružení kolem časopisu *Volné směry*. Ve svém svolání k veřejnosti Artěl napsal: „...*Proti tovární šabloně a*

¹ Scheufler, Vladimír: Domácká výroba. Umění a řemesla 2, 1979, s. 63-65. Bouček, Vladimír: Co a jak můžeme začlenit z tradiční lidové výroby do současného života. *Věci a lidé* 6, 1954, s. 6-86. Jančář, Josef: Lidová rukodělná výroba na Moravě. Metodické monografie sv. 3, Ústav lidového umění Strážnice 1988.

surrogátu vzniklo naše sdružení; chceme vzkřísiti smysl pro výtvarnou práci a vkus v denním životě...“ Obdobné snahy na Moravě představovala Moravská ústředna pro lidový průmysl v Brně, založená v roce 1909. Vypovídá o tom Klvaňova zpráva o její první výstavě v roce 1910: „... Výstava zůstává prvním veledůležitým krokem a bude základem výstavy následující, pro kterou by snad sály v Lužánkách nestačily ... Moravská ústředna ... může dobře organizovaným obchodem i vývozem práce lidové doma i v cizině je ve známost uvéstí a tím k jejich rozkvětu neobyčejně platně prospěti“.²

Po první světové válce snahy o zvelebovací práci pokračovaly, jak o tom svědčí například výstava v uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně v roce 1920, kde byl Artěl zastoupen hračkami V. H. Brunnera, keramikou H. Johnové a náhrdelníky Fr. Teinitzerové, vedle výrobků moravských a slovenských keramických dílen, prací krajkářských, výšivek, prací ze dřeva a nejrůznějších výrobků členů družstva Moravská ústředna.

Počátky novodobého zájmu o lidová řemesla a lidovou uměleckou výrobu a jejich zvelebování měly nejrůznější podoby. Jednou z nich byly nejrůznější řemeslnické školy a kurzy, zejména na Moravě. Například keramický a tkalcovský kurz se uskutečnil v Domě umění v Hodoníně v roce 1914. Zde západoslovenští džbánkáři z Modry učili hrnciře ze Slovácka vyrábět fajánse. Souběžně probíhal i kurz vzorového tkaní, známého dnes už jen ze slováckého Horňácka. Tyto kurzy souvisely s dobovou snahou zřídit v Domě umění v Hodoníně uměleckoprůmyslovou školu se zaměřením na lidovou výrobu. Podobně tomu bylo i s návrhem valné hromady Sdružení moravských výtvarníků v roce 1909 v Telči na zřízení lidové akademie v Brně. V té době také začali sourozenci Jaroňkovi zakládat gobelinové dílny ve Valašském Meziříčí. V Čechách navázali na tyto dobové tendence Jan Kotěra a Pavel Janák založením Svazu českého díla.³

Postoj veřejnosti i výrobců po vzniku Československa byl ovlivněn nejenom respektem k tradici, ale i podporou oficiálních míst,

---

² Klvaňa, Josef :Výstava domácího a lidového průmyslu na Moravě. In: Moravskoslezská revue 6, 1910, s. 158.

³ Jančář, Josef: Lidová rukodělná výroba na Moravě. Metodické monografie sv. 3, Ústav lidového umění Strážnice 1988.

upřednostňujících český dekorativismus jako součást projevů svébytnosti nově vzniklého státu. Tyto tendence se projeví výrazně v roce 1925 úspěšnou účastí Československé republiky na pařížské výstavě dekorativních umění, připravenou Svazem českého díla.⁴ Už tehdy bylo zřejmé, že respekt k tradicím a zájem o tradiční technologie je průvodním jevem průmyslové civilizace, ale že řemesla a lidová rukodělná výroba nezaručují dostatečnou výrobu spotřebních předmětů pro všechny sociální vrstvy. Na Slovensku do úsilí o uchování lidových řemesel a lidové umělecké výroby zasáhl Komisaríát pro ochranu památek na Slovensku, jehož předsedou byl Dušan Jurkovič. V tomto komisaríátu pracovali Josef Vydra a Antonín Václavík na koncepci uchování lidových tradic a na rozvoji lidové výroby v nových podmínkách.⁵ Josef Vydra v té době zároveň založil jednu z našich prvních revuí pro užité umění: *Náš směr*. Že nešlo jen o podporu výroby „vlastenecké exotiky pro pouti a cizinecký ruch“ dokládají Bendovy, Brunnerovy nebo Kyselovy obálky Vydrovy revue.

Počátky novodobého zájmu o lidovou uměleckou výrobu a lidová řemesla vycházely do jisté míry ze sváru mezi funkcionalistickými názory, že dokonale funkční výrobek je sám o sobě krásný, a mezi permanentními tendencemi k dekorativnosti a ornamentalismu. V tomto vývoji hrály důležitou roli nejenom otázky umělecké, ale i sociální. S postupnou emancipací žen a zvyšováním jejich účasti ve výrobě a ve společenském životě se změnil způsob života v rodinách. Novým fenoménem v souvislosti s nárůstem volného času dělnictva a úřednictva byl rozvoj turismu, sportovních aktivit, rekreace v přírodě a dalších jevů moderního života. Také to byly podněty pro hotovení předmětů odlišných od průmyslového stereotypu.

V první polovině 20. století stále ještě přetrvával značný rozdíl mezi vesnicí a sociálně diferencovaným městem. I když na venkovské trhy na českých i moravských vesnicích přicházeli dráteníci a sklenáři, výrobci žebřů, táček, lopat a dalšího zemědělského nářadí, výrobci vařeček a drobného kuchyňského nářadí ze dřeva, brusiči nožů a obchodníci skupující vejce, drůbež, ale také odložené krojové

---

⁴ Adlerová, Alena: České užité umění 1918-1938. Odeon, Praha 1983.

⁵ Václavík, Antonín: Na okraj úvah o lidovém projevu. Tvar 1, 1947, s. 21-25. Vydra, Josef: Dnešní hodnoty a formy lidové výroby. Český lid 36, 1949, s. 174-182 a 210-215.

součástky a výšivky, pronikaly i sem stále více levnější průmyslové výrobky na úkor výrobků řemeslných.

Teprve druhá polovina 20. století, charakteristická prudkým rozvojem průmyslové výroby a vznikem nových technologií, podnítila dokumentační aktivity na zachycení dokladů zanikajících řemesel a na ovlivnění technických i výtvarných aspektů jejich dožívající existence. Ve spolupráci představitelů pražské Živnostenské komory, Svazu Českého díla a jeho Krásné jizby a některých moravských družstev se už v průběhu druhé světové války formovaly návrhy na organizaci péče o zanikající rukodělné technologie. Tyto návrhy se staly podkladem pro dekret presidenta republiky, jímž bylo už 27. října 1945 zřízeno Ústředí lidových řemesel a lidové umělecké výroby.⁶ Tímto dekretem byla otevřena cesta k utváření podmínek obnovy lidových řemesel jako součásti tvorby soudobé hmotné kultury.

Prvním praktickým krokem nové organizace bylo zřízení vzorkových dílen v Uherském Hradišti pro potřeby řemeslníků i družstev, která se stala členy této organizace. Vedoucím dílen byl ing. arch. Vladimír Bouček, bývalý profesor zlínské Školy umění, který poukázal na nutnost oprostit dosavadní výrobu od úzce místních vazeb a obnovit technologickou kázeň a materiálovou pravdivost každého výrobku. V. V. Štech ve zprávě o otevření Vzorkových dílen napsal, že sice nelze konzervovat tvůrčí sílu, která ztratila zázemí, na němž vyrůstala, že však je nutné udržovat staré dovednosti, vracet se k nim jako k přirozenému základu každé technické práce, navazovat vztah k materiálu a budit v lidech dřímající schopnosti.⁷

Základem činnosti Ústředí lidové umělecké výroby, nově formulované zákonem č. 56/1957 Sb., byla rozsáhlá dokumentace útvaru výzkumu, na níž se podíleli etnografové, výtvarníci i sami výrobci. Praktické výsledky, dokládané výrobky v Krásných jizbách ŮLUV, i vzdělávací aktivity v časopisech Tvar, Věci a lidé a Umění a řemesla dokazovaly, že po staletí uchovávané a rozvíjené technologické principy a znalosti je účelné zachovat nejen jako významnou část národního kulturního dědictví, ale i jako součást tvorby soudobého životního prostředí.

---

⁶ Pistorius, Theodor: Lidová a umělecká výroba. Čin, Praha 1946.

⁷ Štech, V. V.: O vzorkových dílnách v Uherském Hradišti. Tvar 1, 1947, s. 32.

Dlouholetý vedoucí výzkumu, vývoje a výroby v Ústředí lidové umělecké výroby Ing. arch. Vladimír Bouček formuloval pravidla využití tradičních rukodělných technologií a materiálů pro obohacení života moderní průmyslové společnosti vytčením zásady, že rukodělné výrobky mohou být jen doplňkem průmyslově vyrobeného rámce. Konstatoval, že musí uspokojovat zejména některé psychologické potřeby člověka naší doby.⁸ Rozsah využití takových výrobků je značný: od doplňků k bydlení a odívání až k tvorbě dárkových předmětů pro turistický ruch. V tomto procesu připadl vývojovým pracovníkům Ústředí lidové umělecké výroby úkol pomoci výrobcům, pracovníkům této organizace, rozvinout původní tvary a dekory do forem, uspokojujících soudobé potřeby aniž by byla porušena podstata typu, ať se to týkalo keramiky, přírodních pletiv, textilních výrobků nebo výrobků z jiných materiálů. Takové výrobky naplňovaly potřebu člověka aby předměty, jimiž se obklopuje, obsahovaly i emocionalitu, projevující se v určité míře dekorativnosti a individuální tvořivosti.

Poznatky o přírodních materiálech a jejich vlastnostech, o technologických principech a výtvarných předpokladech pro jejich zpracování pro potřeby současného životního slohu, přivedly k unikátní spolupráci výtvarníky, etnografy a výrobce při vytváření nových výrobků, které se setkaly s neobyčejným zájmem veřejnosti. Ústředí lidové umělecké výroby bylo v prvním dvacetiletí své existence příkladem moderního způsobu vedení podniku s významem ekologickým a kulturotvorným.

S tím jak byla od sedmdesátých let v ÚLUV postupně tlumena činnost útvarů výzkumu a vývoje, získávaly převahu zájmy výroby a obchodu. To co bylo základním posláním této organizace, tj. péče o uchování tradičních technologií a vytváření materiálového zázemí výrobcům, bylo nahrazováno socialistickým velikášstvím. Nebylo proto divu, že ve víru transformačních procesů zmizelo Ústředí lidové umělecké výroby jako celek, a jeho dokumentační fondy byly předány do archivu národopisných muzeí v Praze a v Rožnově pod Radhoštěm.

Pracovníci ministerstva kultury si však brzy uvědomili, že bez šikovných rukou lidových řemeslníků by byly bezmocné jejich snahy

---

⁸ Bouček Vladimír: Rukodělná práce v moderní hmotné kultuře. Umění a řemesla 1959, s. 4-9.

zachovat památky minulosti, hmotné doklady své historické paměti. Proto v souladu s výzvou UNESCO z roku 1989, nazvanou Doporučení k ochraně tradiční lidové kultury a folklóru, pověřilo Ústav lidové kultury ve Strážnici zahájit záchovný projekt videodokumentace zanikajících rukodělných technologií. Projekt vychází z poznatku, že dosud žijící lidová řemesla a lidová umělecká výroba jsou ohroženy zapomenutím, a že audiovizuální záznam je vhodným prostředkem jejich dokumentace.

Při realizaci toho projektu, zpracovávaného pod názvem Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice, se ukázalo, že v poměrně krátké době zmizel bezprostřední a praxí už prověřený kontakt mezi výrobcí a výtvarníky. Zrušením Krásných jizeb byli výrobci vydáni napospas trhu a bez pomoci nemohou vzdorovat tlakům tržní ekonomiky. Proto projekt, který zachytil už téměř 80 technologií lidových výrob, není jen kvalitním dokumentem, ale i určitou učební pomůckou.⁹ Soudobé snahy o zachování a rozvoj lidových řemesel a lidové umělecké výroby, založené na reálném chápání významu industrializace, vycházejí z potřeby kontinuity kulturního vývoje a z uvědomělé sebeobrany před jednotvárností technické civilizace. Tradiční zpracovávání přírodních materiálů se posouvá stále více do poloh blízkých uměleckému řemeslu. Důležité je zabránit technologické degradaci výrobků a zachovat při jejich výrobě řád a disciplínu, jejichž nositelem je právě tradice.

Péči o tradiční technologie hotovení předmětů z přírodních obnovitelných zdrojů se věnují v současnosti mnohé země – nejenom v Evropě. Například na mezinárodní konferenci Modely ochrany lidové umělecké výroby a remesiel, uspořádané v roce 1993 na Slovensku organizací International Organisation für Volkskunst, nevládní organizací UNESCO, nebo na obdobném semináři UNESCO, uspořádaném v roce 1997 ve Strážnici, bylo předneseno mnoho zajímavých informací o tom jak jednotlivé evropské státy zabezpečují ochranu těchto hodnot svého kulturního dědictví.

Česká republika dnes nemá reprezentativní orgán, který by zabezpečoval výzkum a vývoj, marketing a finanční služby pro lidové

---

⁹ Jančář, Josef: Tradice a současnost lidové rukodělné práce v České republice. Národopisná revue IX, 1999, s. 123-128. Týž: Výstava Lidová řemesla a lidová umělecká výroba České republiky. Ústav lidové kultury, Strážnice 2003.

řemeslníky, a tím ani organizaci, která by byla sto sledovat dodržování právní ochrany práce lidových řemeslníků.¹⁰ Protože tato výroba patří většinou k tzv. neformálnímu sektoru, neprojevují o ni dostatečný zájem ani obchodní komory. Občanská sdružení lidových řemeslníků různých oborů, která začala vznikat po zrušení ÚLUV a ÚÚŘ, nemohou tyto úkoly plnit bez pomoci státu. Teprve v posledních letech dochází i u nás k výrazným změnám v přístupu státu k této části národního kulturního dědictví. Proto současný Národní ústav lidové kultury ve Strážnici buduje Centrum lidových tradic, jehož základem jsou doklady, vzniklé z realizace soudobých záměrů ministerstva kultury České republiky.

V roce 2001 se ministerstvo kultury ČR připojilo k výzvě UNESCO na podporu zanikajících technologií lidových řemesel zřízením titulu Nositel tradice lidových řemesel, který je společenským oceněním vybraných výrobců a potvrzením poznatku, že nositelem technologické disciplíny a výrobního řádu je především tradice, i když toto ocenění neřeší praktické problémy ochrany lidových řemesel a lidové umělecké výroby. Titul Nositel tradice lidových řemesel podle nař. vl. č. 5/2003 Sb., může být udělen nejvýše pěti osobám v průběhu jednoho kalendářního roku. Při výběru se bere v úvahu výjimečnost technologie, estetická hodnota výrobků i návaznost na tradici. Hodnocena je i činnost nominovaných výrobců směřující k dalšímu pokračování oboru jejich činnosti. Titul je udělován každoročně u příležitosti Dnů evropského dědictví, pořádaných Sdružením historických sidel Čech, Moravy a Slezska. Videodokumentace dochovaných technologií, realizovaná Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici, granty na řešení témat spojených s péčí o lidová řemesla a lidovou uměleckou výrobu a udělování titulu Nositel tradice lidových řemesel, jsou podnětnými kroky v procesu, jímž chce stát vyprovokovat zájem veřejné i soukromé sféry, aby se konkrétními podněty připojily k celosvětovému trendu ochrany nehmotného kulturního dědictví, kam řadíme i lidová řemesla a lidovou uměleckou výrobu.

Uvedené aktivity předcházely významnému vládnímu usnesení ke Koncepci účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice, která poprvé a velmi podrobně konkretizuje úkoly a nástroje

---

¹⁰ Přehled právních a jiných opatření na ochranu původních řemeslných výrobků: Národopisná revue IX, 1999, s. 151-154.

péče o tradice lidové kultury.¹¹ Vytýčuje pro příslušné instituce státní správy a samosprávy úkoly péče o jevy tradiční lidové kultury. Jedním z konkrétních projevů této péče o lidová řemesla a lidovou uměleckou výrobu je také celostátní výstava Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice, probíhající v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici. V její úvodní části jsou vystaveny výrobky dosavadních držitelů titulu Nositel tradice lidových řemesel, a hlavní část výstavy tvoří přehled výrobků jednotlivých lidových řemeslníků a výrobců v oboru textilu, pletiv z přírodních materiálů, zpracovávání dřeva, keramiky, prací z kůže, ale i ze slámy nebo kukuřičného šustí. Pozornost je věnována i různým typům vyšívaní a zdobení kraslic, perníků a výrobkům z dalších materiálů. I když masové sdělovací prostředky nehyří recenzemi výstavy, přece jen jde o určitý průlom v názorech na význam lidových řemesel v kultuře a způsobu života současné společnosti.

V současné době usiluje Národní ústav lidové kultury ve Strážnici o spolupráci se Sdružením lidových řemeslníků a výrobců, se specializovanými profesními organizacemi různých řemeslných oborů, s muzei a dalšími odbornými institucemi o koordinaci odborných i legislativních kroků, především o identifikaci a dokumentaci všech druhů lidových řemeslných výrob a dokumentaci jejich technologických principů i jejich současného tvarosloví. Výsledky tohoto úsilí, zpracované elektronicky, budou důležitým krokem nejen k vědeckému poznávání, ale i k praktickému využívání lidových tradic.

---

¹¹ Usnesení vlády České republiky č. 571/2003 Sb. ke Koncepti účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. Vyd. MK ČR.

Nositelé tradice lidových řemesel – státní ocenění současných tvůrců tradičního řemesla

Martin Šimša

Řemeslná výroba v našich zemích prodělala za poslední století nelehkou cestu. Často jsme byli svědky jejího vyzdvihování jako vzoru estetických a rukodělných kvalit, jež doprovázela snaha o systematickou péči a podporu. Stejně často zainteresovaní znalci lkali nad její degradací a úpadkem. Pravdou je, že srovnáme-li počet zastoupených profesí a výkonných výrobců na počátku, v polovině a na konci minulého, tedy dvacátého století, zjistíme sestup velmi zřetelný. Především poválečná éra budování socialistického státu s cílenými zásahy do živnostenské sféry ukončila činnost řady řemeslníků.

Nově ustavené Ústředí lidové umělecké výroby (dále jen ÚLUV) stačilo podchytit pouze malou část z takto postižených výrobců. Jejich další práce byla do velké míry ovlivňována výtvarnými hledisky ÚLUV, které se snažilo o přiblížení tradiční výroby dobovému vkusu. Vznikala tak rozsáhlá škála výrobků s vysokou estetickou a řemeslnou hodnotou. Mnohé z nich dodnes patří k základnímu sortimentu celé řady výrobců začínajících jako jeho zaměstnanci. Po nuceném ukončení činnosti ÚLUV se většina z nich osamostatnila a nastoupila nelehkou cestu samostatných živnostníků. Mnozí v této pozici obstáli a jejich výrobky mají i nadále vzestupnou tendenci, jiní se přizpůsobili požadavkům trhu a z původních norem značně slevili. Přibylo také mnoho těch, kteří začali pracovat živelně bez náležitého školení a možnosti čerpat z nově vytvořených vzorů. Za necelých deset let tak vznikla velice nepřehledná situace jak pro řemeslníky, tak jejich zákazníky, o státních orgánech, které mají možnost výrobce podporovat, ani nemluvě.

Za těchto podmínek bylo nanejvýš žádoucí, že Ministerstvo kultury České republiky reagovalo na *Doporučení k ochraně tradiční lidové kultury a folkloru*, přijaté v roce 1989 Generální konferencí UNESCO a započalo s přípravou národních verzí jeho programů. Na jejich vzniku a realizaci se od počátku rozhodující měrou podílel i Ústav lidové kultury ve Strážnici (dále jen ÚLK). Pod vedením

tehdejšího ředitele ÚLK PhDr. Josefa Jančáře, CSc., započala práce na úvodním projektu dokumentace významných jevů kulturního dědictví. Díky předchozím zkušenostem vedoucího realizačního týmu, který se podílel na vydávání rozsáhlé ediční řady ÚLUV, věnované rukodělné výrobě a jejím technologiím, byl projekt od počátku směřován právě na její dokumentaci. Do povědomí širší odborné i laické veřejnosti vešel projekt pod názvem *Lidová řemeslná a umělecká výroba v České republice*.

Předchozí zkušenosti pracovníků ÚLUV s odborným zpracováním a tříděním řemeslné výroby se odrazily v rozdělení tématu do základních skupin podle jednotlivých druhů zpracovávaných materiálů: hlína, dřevo, kov, sklo, kůže, sláma a další. Druhé hledisko si všímalo především významných okruhů navzájem příbuzných technologií: pletiva, textilní techniky, atd. Jednotlivé díly dokumentace pak zpracovávaly konkrétní technologie, např. *Textilní techniky, část 4* se věnovala krajce v jejich různých podobách, podobně byly řešeny i další. Co však bylo oproti předchozím podobným projektům zcela nové, byla vizuální forma předávání informací. Konkrétní výroba byla nafilmována, sestřihána, opatřena indexem a celek uložen na videokazetu, která přehlednou formou seznamuje s jednotlivými fázemi výroby a skrytými finesami řemesla. Komentář k filmu je umístěn do doprovodné publikace; zde se také divák seznamuje s historií výroby, jejím vývojem, odborným zhodnocením, srovnávacím materiálem, fotografiemi a literaturou. V období let 1998 – 2003 zpracoval tímto způsobem autorský tým projektu, téměř dvě desítky videokazet, na nichž je zachyceno přes osmdesát technologií, které předvádí na padesát výrobců.

Obrazová podoba dokumentace jednotlivých technologií však narazila i na nejrůznější úskalí. Jedním z nich byla možnost dokumentovat pouze živé technologie, jejichž výrobci dosud žijí a mohou je předvést. Nutnost hledat osoby ovládající i v současnosti tradiční technologie vedla na jedné straně k postupnému získávání kontaktů a informací o dnešním životě řemesel a především jejich tvůrců. Na druhé straně vedla často k alarmujícímu zjištění, že výroba ještě před padesáti roky živá, dnes nemá pokračovatele, anebo ji pasivně zná několik málo pamětníků.

Postupné seznamování a pronikání do komunity současných tvůrců tradičního řemesla přinášelo řadu podnětů, na jejichž základě

dozrávala myšlenka, jakým obsahem naplnit národní verzi programu UNESCO – *Žijící lidské poklady*. Pod názvem *Nositelé tradice lidových řemesel* vznikl projekt, jehož cílem je ocenit a vyzdvihnout skutečné osobnosti mezi současnými výrobci. Důraz je kladen především na skutečnost, že se jedná o jedince, kteří mistrně ovládají svoji výrobu a její technologii, současně se též významným způsobem zasloužili o její propagaci a rozšiřování. V neposlední řadě je nutné, aby si vychovávali nástupce a svoje znalosti předávali dále.

Nařízením ministra kultury č. 11/2001, byl vytvořen potřebný právní základ ocenění – *Status ocenění* – a současně ustaveny instituce potřebné pro jeho zdárný chod. Byla jmenována odborná komise pro výběr kandidátů na udělení titulu, schválen její jednací řád. Vedením agendy byl pověřen Ústav lidové kultury ve Strážnici. Za členy komise jsou jmenováni jednak zástupci Ministerstva kultury ČR, dále pak zástupci institucí, které se významným způsobem podílí na dokumentaci, studiu, propagaci a podpoře tradičního řemesla. Najdeme zde pracovníky Akademie věd ČR, Národního památkového ústavu, významných muzeí v přírodě – Soubor lidových staveb Vysočina, Valašské muzeum v přírodě Rožnov pod Radhoštěm, ale také regionálních muzeí, řemeslnických sdružení a obchodních partnerů výrobců. Úkolem komise však není pouze posuzování došlých návrhů a udělení ocenění. Mezi jejími členy probíhala řada diskusí směřujících ke zkvalitnění organizace ocenění. S uděleným titulem je spojena registrovaná ochranná známka *Nositelé tradice*. Akademická malířka Magdalena Říčná vypracovala její grafickou podobu včetně manuálu ke zhotovování doprovodných tiskovin. Propůjčování ochranných známek probíhá formou registrovaných licenčních smluv. Mnoho dalších podnětů bylo využito při přípravě nové legislativní úpravy – *vládní nařízení č. 5/2003 Sb. O oceněních v oblasti kultury, udělovaných Ministerstvem kultury ČR* – mezi něž patří i titul *Nositel tradice lidových řemesel*.

Návrh na udělení titulu konkrétnímu výrobcí může podat každý občan ČR, občanské sdružení či instituce. Nutností je však dodržet předepsanou formu a rozsah nominace a také termín podání do konce kalendářního roku pro rok následující. Pro zjednodušení a usnadnění zpracování a podání nominace konkrétního řemeslníka byl vypracován komentovaný výklad, který po oponentování a rozvedení dostal formu metodického pokynu (je umístěn na www.nulk.cz). Text v úvodu

seznamuje s historií dosavadní péče o lidové řemeslo a výrobu. Na konkrétních příkladech pak radí, jakým způsobem postupovat při výběru a navržení vhodných kandidátů na ocenění.

Důraz je položen především na kritický a obezřetný výběr kandidáta. Nutností je především osobní seznámení s výrobcem, jeho prací, dílnou a výrobky. Dále okolnostmi tvorby, možnostmi nových inovací, čerpání inspirace a dalšími aktivitami s ní spojenými. Na základě těchto podrobných zjištění je nutné si zodpovědět na některé důležité otázky.

1. *Znalost a zvládnutí technologie dané výroby* - v této fázi je nutné především důsledně zdokumentovat jednotlivé kroky výroby, znalost profesních tajů a propracované sladění jejich jednotlivých kroků. Na základě osobní zkušenosti a odborné literatury pak vzájemně porovnávat obě zjištění a tak stanovit míru zachovalosti, redukce, případně nových dosud nepopsaných skutečností.

2. *Pasivní a aktivní znalost výroby* – dotýká se především skutečnosti, že mnozí lidé umí na požádání ledaco předvést a vyrobit, ovšem běžně se touto činností nezabývají ani neživí. Na rozdíl od aktivních výrobců, kteří se s výrobou setkávají dnes a denně, u nich mizí mnoho z výrobních „gryfů“ a provázaností jednotlivých pracovních kroků. Výroba tak může postupně degradovat na pouhé předvádění bez nároků na kvalitní produkci.

3. *Předávání znalostí* – je jedním z klíčových momentů při posuzování vhodnosti ocenění. Může se jednat o nejrůznější podoby předávání zkušeností a znalostí výroby. Počínaje zaučováním vlastních potomků, budoucích nástupců ve vlastní dílně. Přes odborné vedení učňů a žáků, případně zájemců v nejrůznějších odborných kurzech a zájmových kroužcích. Až po popularizaci řemesla na předváděcích akcích pořádaných nejrůznějšími institucemi. Důležitá je vyváženost všech možností a skutečně doložitelná snaha o předání znalostí pokračovatelům.

Pokud vytipovaný výrobce splňuje všechny výše popsané podmínky, je na nejlepší cestě k dosažení ocenění. Nemusíme vůbec připomínat, že čím je nominace zpracovaná kvalitněji, tím snáze může komisi přesvědčit o vhodnosti ocenit právě tohoto řemeslníka.

První ocenění byli v tomto směru prověřeni skutečně důkladně. Většina z nich byla vytipována již pro natáčení vybraných technologií řemeslné výroby pro výše zmíněnou řadu videodokumentací. Vypracováním nominace se naše znalosti o jejich výrobě ještě rozšířily.

Ocenění v roce 2001

Jiří Drhovský se narodil v roce 1950 ve Zvěrkovicích u Týna nad Vltavou. V obci byla rozšířena práce se dřevem a tak není divu, že i on se vyučil řezbářem, a to v českobudějovické Škodovce. Zde pracoval jako modelář a v roce 1975 se zúčastnil soutěžní výstavy ÚLUV ukázkami šumavských hraček. Jeho práce, prozrazující talent k této výrobě, zaujaly výstavní porotu. Na její podnět pak začal s výrobou tzv. pošumavských dřevěných hraček podle vzorů rodiny Kantorů z Vlkoníc, které jsou vyřezávané – na rozdíl od hraček ze Skašova, které jsou soustružené.

Spolupráce s výtvarníky ÚLUV ovlivnila charakter práce Jiřího Drhovského a jeho výrobky bývaly ozdobou Krásných jizeb a prodávaly se i do zahraničí. Po zániku ÚLUV si zřídil vlastní dílnu, kde vyrábí nejenom řezané, ale i soustružené hračky, a navíc se věnuje zhotovování dřevěných stavebnicových souprav. Jeho výrobky jsou zastoupeny v řadě muzeí a současně jsou žádány i prodejny dětíských hraček.

Antonín Moštěk pochází z východomoravské vesnice Vlčnov. Vyučil se u významného moravského keramika a znalce výroby fajánsí Heřmana Landsfelda ve Strážnici. Do roku 1967 pracoval v keramických dílnách družstva Lidová tvorba v Tupesích, od roku 1968 pak v keramických dílnách ÚLUV v Uherském Hradišti. Zde spolupracoval s významnými keramiky jako byl Ladislav Znoj nebo Jaroslav Vlček. V roce 1979 zřídilo ÚLUV fajánserskou dílnu ve Vlčnově a Antonín Moštěk se stal jejím vedoucím. Za posledních dvacet let vyučil 6 keramiků a 6 malířek fajánsí. V současné době se věnuje vedle práce na kruhu také tvorbě malovaných plastik.

Po zrušení ÚLUV privatizoval tuto dílnu a pokračoval v její hlavní výrobní náplni, tj. výrobě nádob pro současné stolování, zhotovování replik historických fajánsí, různých džbánek, svícňů, betlémů a jiných drobných předmětů podle požadavků odběratelů a zájmu zákazníků.

Ladislav Rejent se narodil v roce 1945 v Proseči u Skutče, proslavené v minulosti výrobou zdobených dýmek. Tradice řezbářských a soustružnických technologií a zdobení dřeva kovem se po druhé světové válce uchovalo především v rodině Rejentů.

Ladislav Rejent se vyučil u svého otce, který už od padesátých let spolupracoval s ÚLUV a podle návrhů jeho výtvarníků vyráběl dřevěnou galanterii zdobenou kovovými plíšky. V této práci pokračuje i v současnosti, kdy vyrábí nejrůznější druhy dřevěných misek, dóz a dalších předmětů s vysokou úrovní řezbářské dovednosti, s výtvarnou invencí zdobení tzv. vybíjením. Důležitá je při tom i znalost používaných dřevin, zejména ovocných stromů. Je jedním z posledních mistrů tohoto oboru lidového řemesla.

Stanislav Štěpánek patří mezi nejstarší držitele titulu Nositel tradice lidových řemesel. Narodil se v roce 1930 v Morkovicích, nejvýznamnějším středisku košíkářského řemesla v České republice. Brzy po vzniku ÚLUV se stal Stanislav Štěpánek pracovníkem této instituce a později i vedoucím celé morkovické dílny.

Sortiment, který z ní vzešel patřil mezi vyhledávané zboží v Krásných jizbách. Společnou měrou se o to zasloužila dovednost pletařů i výtvarníků ÚLUV navrhujících vzory, v nichž se podařilo vhodně skloubit možnosti a charakter materiálu – štípané vrbové proutí a současně mu dát elegantní tvary módního úzu druhé poloviny 20. století. Mimo zboží vyráběné na základě vzorů však v dílně pokračovala výroba tradičního regionálního sortimentu. Především se jednalo o nejrůznější koše, košíky, pradelní koše i jemnější košíkářskou galanterii, téměř výhradně zhotovovanou z loupaného proutí.

Po zrušení dílny ÚLUV privatizoval Stanislav Štěpánek celou výrobu a s několika dalšími spolupracovníky se snaží o udržení výroby

v celém jejím sortimentu a kvalitě. Svě řemeslné dovednosti předvádí na řemeslnických trzích, didaktických programech pro školy a mládež a nejrůznějších folklorních festivalech.

Rudolf Volf, narozený v roce 1944, je sedmým pokračovatelem rodinné hrnčířské tradice. Žije a pracuje v Kolovči u Domažlic, kde hrnčířská rodina Volfů vlastnila také malé zemědělské hospodářství, které bylo doplňkovým zdrojem obživy. V roce 1955 předal jeho otec pole do vznikajícího JZD a stal se zaměstnancem družstva Chodovia. Rudolf Volf spolu se svojí ženou, která byla malířkou keramiky, pokračoval v hotovení specifických kolovečských hrnčířských výrobků. Sám vyučil hrnčířskému řemeslu i svého syna a dceru, kteří navíc absolvovali keramickou školu v Bechyni.

V roce 1988 vybudoval Rudolf Volf ve svém domě rodinnou firmu s vlastní prodejnou a muzeem keramiky. V prodejně je přehledně uspořádán celý sortiment kolovečské keramiky včetně „modré“ hrnčiny a nově i figurální tvorby, zejména betlémů. Význam práce Rudolfa Volfa spočívá v zachování tradičních technologických postupů zpracování místních hlín i tradiční technologie vytáčení nádob a jejich povrchové úpravy.

Ocenění v roce 2002

Zdeněk Bukáček z Krouny – je pokračovatelem v rodinné tradici výrobců dřevěných soustružených a malovaných hraček tzv. krounského typu. Již jeho dědeček patřil mezi pracovníky ÚLUV a stejně tak jeho otec. Od nich se naučil základnímu tvarosloví a technikám řemesla. Po ukončení studia na Školském ústavu lidové umělecké výroby v Praze, obor umělecký zpracovatel dřeva, začal pracovat v rodinné dílně. Nejprve dodával svoje výrobky do distribuční sítě Krásných jizeb a po jejich zániku se o ni musel postarat sám. Přes nejrůznější peripetie s „neviditelnou rukou trhu“ se mu podařilo dílnu doposud udržet a pokračovat ve výrobě.

Práce Zdeňka Bukáčka se výrobními postupy a svými primárními tvary hlásí k tradici dřevěných soustružených hraček z Českomoravské vysočiny. Současně je na nich znát i hledisko

výtvarníků ÚLUV, kteří se přičinili o zeštíhlení tvaru, výraznější povrchovou barevnost a nové tvarové typy. Do této skupiny patří především soustružené panenky samostatné, soustružené panenky s miminkem (pohyblivé ruce) a případně dalšími doplňky, husaři na koních, bubeníci, dragouni atd. Mimo ně dosud na základě návrhů vyrábí i pohyblivé hračky, jako jsou zobající slepičky, koně u žlabu, kovající kováři. Tržní současnost však přinesla i nové požadavky, pro síť hotelů to byly dřevění kuchaři, pro fotbalový klub série fotbalistů. U všech těchto zakázek však dokázal zařadit téma do své výrobní tradice a jejího tvarosloví, kterému nechybí tvarová kultivovanost, vyváženost a decentnost barev i dekoru.

Jiří Danzinger z Olešnice na Moravě – je pokračovatelem rodinné barvířské tradice, která je v místě doložena již v 19. století. Jeho předkové zásobovali zbožím ze své dílny rozsáhlé oblasti střední Moravy a teprve rozšiřování průmyslově vyráběných látek je donutilo věnovat se i zemědělství. Jeho otec provozoval dílnu až do roku 1948, kdy byla její činnost zastavena. Výrobu před zánikem zachránilo ÚLUV, které dílnu zaštitilo jako zřizovatel a propagací modrotisku pomohlo k opětovnému vzestupu výroby. Po jeho zániku nezbyvala majiteli jiná možnost, než se začít sám starat o prodej a odbyt zboží, v čemž pokračuje doposud.

Produkce dílny rodiny Danzingerů vycházela především z barvení bavlněné metráže. Na ni se pomocí barvířských forem ručně tisknou vzory a vše se barví v indigu. Nabídka dílny v současnosti zahrnuje několik desítek tradičních vzorů z bohaté rodinné pozůstalosti a vedle nich i nové návrhy od výtvarníků ÚLUV. Především jeho zásluhou došlo k novému uvedení modrotisku do oděvní módy, která se v určité době stala velice populární a žádanou. Dnes dílna vyrábí především metráž, jejíž vzory si vybírají většinou sami zákazníci. Vedle ní však Jaroslava Danzingerová s dcerou Andreou šijí z modrotisku i další výrobky: bytové doplňky, hračky a drobné textilie, sloužící při výzdobě interiéru. Stávají se z nich vítané suvenýry, které si odvázejí častí návštěvníci malého obchodu a muzejní expozice spojené s dílnou.

Jana Juřicová z Vigantic – svému vyšivačskému umění se naučila od své babičky, paní Františky Holišové. Ta ještě patřila ke generaci vyšivaček, které prostřednictvím učitelky ručních prací paní Gregorové proslavily zuberskou výšivku až v daleké Vídni. Do tajů rukodělného umu zasvětila jak svoji dceru, tak vnučku. U žádné z nich se však nejednalo o zdroj obživy, ale pouze zajímavou rukodělnou práci pro volný čas. Skutečná práce nastala pro paní Juřicovou teprve po smrti její babičky, která po sobě zanechala rozpracovanou rozměrnou výšivku podle návrhu Evy Vítové, přední výtvarnice tehdejšího ÚLUV. Její dokončení byla výzva, které nedokázala odolat. Započala se tak dlouholetá spolupráce na realizaci rozměrných návrhů určených pro obřadní síně, interiéry velvyslanectví a jiné.

K tradičním vzorům bílého vyšívání se však dostala později, především díky spolupráci s Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Na popud jeho pracovnice PhDr. Marie Salichové začala pracovat na replikách krojových výšivek ze sbírek muzea. Osvojila si tak celou řadu stehů a vzorů tzv. rožnovské výšivky, které postupně vytvořily rozsáhlý archiv. Na jeho základě dnes realizuje množství zakázek určených především pro nevšední doplnění interiérů. Jedná se o nejrůznější ubrusy, dečky, přehozy, nástěnné obrazy a jiné. Nechybí však ani dekorativní kapesníčky a krojové doplňky.

Ivo Nimrichter z Kyjova – mezi držiteli titulu tvoří výraznou výjimku. K hrnčířskému řemeslu se dostal už jako dospělý, vyučený zámečnick. Zkušenosti a umění jeho učitele Ladislava Znoje ho okouzlili natolik, že se rozhodl věnovat keramice. Zpočátku to byla především fajáns, kterou jeho učitel tak mistrně ovládal. Ovšem problémy s vypalováním ho přivedly k myšlence postavit si vlastní dřevem topenou pec, v níž by svoje výrobky vypaloval sám. Další náhoda, experimenty s vypalováním dřevem a také rady pana Znoje, přispěly k tomu, že postupně ovládl technologii zakuřované hrnčiny.

Ve svojí práci si však Ivo Nimrichter neosvojil pouze speciální techniku výpalu a povrchové úpravy hlazením křemenem. Zcela programově se též vrací k tvarosloví lidové hrnčířské produkce a přizpůsobuje jí dnešním požadavkům. Zákazník si tak může zakoupit hrnce na povidla, sádlo nebo mléko, které nadále slouží svému účelu stejně tak, jako tvoří výrazný interiérový doplněk.

Přestože ještě na počátku 20. století pracovalo na Slovácku několik dílen na tuto užitekovou keramiku, dnes je Ivo Nimrichter téměř jediný výrobce zakuřované hrnčiny v České republice.

Miloslav Trefanec z Činova u Klatov – se kovářskému řemeslu vyučil na počátku padesátých let, tedy v době, která tvořila zlom v pojetí kovářské práce. Staré technologie zaměřené na výrobu a opravy zemědělského náradí, vozů, pluhů a příležitostného podkovářství postupně ustupovaly novým požadavkům. Na jejich místo nastupovaly především opravy zemědělských strojů, což sebou neslo využívání zcela odlišných postupů a prostředků. Za těchto podmínek jen nemnoho skutečných nadšenců hledalo cestu k tradičnímu zpracování železa za využití kladiva a výhně.

Miloslava Trefance mezi ně můžeme bezesporu zařadit. Přes nemalé osobní zkušenosti s tradičním kovářstvím neváhal navštěvovat žijící pamětníky a soustavně si osvojovat nové poznatky. Ty uplatňuje především při práci na náročných zakázkách, jako jsou mříže, brány, kované kříže a další předměty, na nichž lze jednotlivé postupy skvěle uplatnit. Při práci tedy nezůstává u pouhé vizuální stránky výrobku, ale veškeré tvarování, spoje, ohyby, spirály a ozdoby vycházejí z užití kovářské technologie. Právě díky tomu dokázal u svých výrobků udržet tvarovou i technickou čistotu zpracování, kterou mohou zhodnotit návštěvníci nejednoho památkového objektu na jihu Čech.

Ocenění v roce 2003

Josef Kopčan z Valašské Bystřice – pochází ze slovenské obce Máriková, kde se jeho rodina živila zpracováním dřeva. Otec byl tesařem a řemeslu se od něj naučil i syn. Možnosti pro zdokonalení a rozvoj dosavadních zkušeností dostal po příchodu do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Na oddělení obnovy památek začal pracovat nejprve jako tesař a od roku 1982 jako předák skupiny tesařů. Na tomto postu působí dodnes. Vedle této hlavní činnosti se věnuje též práci na soukromých zakázkách, především stavbě srubů, ale také stolařské výrobě.

Práce na obnově památek ve Valašském muzeu v přírodě mu přinesla řadu možností záročit svoje dosavadní zkušenosti získané od otce a také od žijících pamětníků tesařského řemesla. Mezi nejčastěji používané postupy patří příprava trámů hraněním sekerou, založení srubové konstrukce, vyřezávání nárožních spojů, návrh krovu a jeho osazení, výroba šindelů a pokrytí střechy.

Vedle práce tesaře bylo jistě velkou profesní výzvou, osvojit si technologické postupy sekernického řemesla, které sebou přinesla potřeba budovat mlýnská složení v areálu muzea. Pod rukama jeho tesařů vznikly mlecí stolice, kola a převody na vodním i větrném mlýně, katru a také hamru. Svoje zkušenosti též osvědčil při stavbě mlýnských kol a jejich výměnách. Všestrannou zručnost dokazují i práce mnohem jemnější, jako jsou repliky historických kolovratů, židlí, dveří atd.

Zdeněk Kubák ze Strmilova – pochází ze staré tkalcovské rodiny, usazené v obci již v polovině 19. století. Na místní tradici ruční výroby vlněného sukna navázal děd Ferdinand Kubák a vybudoval rozsáhlou dílnu vybavenou moderními žakarovými stroji. Kvalitu její práce objevil na počátku 20. století již Artěl, který zde nechal vyrobit několik různých kolekcí soukenných tkanin, dodnes uložených ve sbírkách Uměleckoprůmyslového muzea v Praze. Podobně fungovala i výroba pro ÚLUV, právě zde se vyráběla převážná část vlněných a dekorativních látek, oblíbených doma i v zahraničí. Pro dílnu pracovali přední návrháři a veškerá její produkce tak nese jejich nerasmazatelný punc. Účelně se v něm snoubí tradiční vzory a barevnost, technika zpracování a přísná estetická měřítka.

Pod patronací ÚLUV v dílně postupně pracovali Kubákovi děd, otec i syn, který dílnu nakonec získal zpět do svého vlastnictví. Dnešní sortiment plně vychází z tradice kvalitních a výtvarně zdařilých kolekcí ÚLUV. Nenásilně jsou k nim přidávány nové vzory a typy výrobků, které žádá současná doba. Výroba probíhá od zpracování vlněného rouna krampováním a spřádáním, přes barvení až po tkaní a finální úpravu česáním povrchu. Můžeme tedy tvrdit, že se jedná o jeden z posledních příkladů kompletní – téměř manufakturní výroby v ČR.

Oldřich Kvapil z Hořic – je původním povoláním strojní inženýr. Ke dřevu a řezbářství se dostal relativně pozdě a to přesto, že jeho otec byl vyučený truhlář a v mládí dokonce vyřezával loutky. Rozhodným impulsem pro počátek zájmu o ručně řezané formy byla výstava o perníkářství, uspořádaná v roce 1966 v Kuksu u Hradce Králové. Ovšem první nepoučené pokusy s výrobou forem nebyly příliš úspěšné, což však začínajícího řezbáře vůbec neodradilo. Oslovil autory výstavy, akademického malíře Corvína a též PhDr. Štajnochra, kteří mu poskytli první odborné informace a cenné praktické rady. V jejich prohlubování pokračoval samostatným studiem odborné literatury a sbírkových fondů v okolních muzeích. Zde čerpal řadu podnětů pro svoje práce, kterými jsou v první řadě repliky historických forem. Díky preciznosti, pochopení techniky výroby a umu, můžeme jeho práce nalézt v nejednom muzejním depozitáři. Někdy slouží jako ekvivalent historické předlohy, jindy jsou dokumentací dosud živé tradice.

Oldřich Kvapil si díky rozsáhlému a dlouhodobému studiu forem osvojil potřebné základy pro práci v duchu starých řezbářů. Pracuje technikou tzv. plánů, v nichž vyřezává jednotlivé vrstvy, od obrysu až po detaily. Právě díky takto vedené práci se výsledek téměř podobá své předloze. Ve fotodokumentaci jeho prací bychom našli rozměrnou formu na svatební marcipán podle německé předlohy ze 16. století, rozverně náměty barokních kavalírů a jejich dam, tradičnější náměty husarů, srdcí a mnoha jiných motivů, jichž je dohromady více než stovka. Ovládnutí řemesla však pokročilo dále a autor dnes řeže podle obrazových předloh mnoho nových námětů, které však současně nesou všechny důležité znaky tradiční práce.

Milan Macho z Veselí nad Lužnicí – je mezi držiteli titulu bezesporu nejmladší výrobce, který teprve letos oslaví 21. narozeniny. Do výroby ho zasvětil jeho dědeček František Veit, patřící mezi početnou skupinu řemeslníků, kteří v jižních Čechách zpracovávali tento tradiční materiál a výrobky dodávali ÚLUV. V dílně pracovala jeho manželka a příležitostně i další rodinní příslušníci. Mezi nimi též jeho vnuk Milan Macho, jehož uvedení do tajů řemesla si dědeček vzal skutečně k srdci. Již od útlého mládí ho učil pomáhat v dílně, připravovat polotovary a také vybírat vhodné stromy pro získávání materiálu. Díky této přípravě dokázal po jeho smrti zajistit pro dílnu

potřebnou surovinu pro výrobu košů, košíků a jiného zboží, čímž napomohl k jejímu zachování. V současné době se jedná o jedinou dílnu toho druhu z dřívě tak početného zastoupení.

Základem celé práce je výběr vhodných stromů – borovic rostoucích na písčité půdě, což jim dává husté a pravidelné, dobře se štěpící přírůstky. Následuje štípání na čtvrtiny a osminy a jejich uskladnění ve vodní lázni. Z takto připraveného dřeva se získávají loubky, tenké proužky dřeva o síle jednoho přírůstku. Musí se čistit, hladit a nakonec stočené uskladnit pro další použití. Tím je především výroba několika druhů košíků a košů, ale též nůšů či bytových stěn podle přání zákazníka. Ve všech případech se ale jedná o precizní, technicky čistou a profesionální práci, kterou dělá čest svému učiteli.

Petr Stoklasa – rodák z Velkých Karlovic, měl zpracování dřeva již jaksi ve vínku. Babička a také jeho otec, který pracoval pro ÚLUV, se věnovali výrobě drobných předmětů, zejména hraček. Podle jejich vzoru se o samostatné výrobky pokoušel také syn, avšak dlouho zůstávalo u pouhého koníčka vedle stálého zaměstnání. Teprve po roce 1990 začala práce naplno.

Hlavní sortiment tvoří štípané holubičky. Petr Stoklasa má vlastní způsob přípravy dřeva na holubičky. Aby se jednotlivá pera lépe zasouvala do sebe bez použití nití, namáčí se v roztoku z bylinek, jejichž složení je jeho tajemstvím. Dřevo se musí namáčet jen tak dlouho, aby neztmavlo. Pro hotovení holubiček se používá pouze poslušné dřevo (tj. rostoucí na výsluní), které má hustá léta. Výrobu holubiček různých typů, drobných hraček a řezbářské práce mohli obdivovat u nás i v cizině, kde svoji zručnost a cit pro materiál předváděl na několika festivalech rukodělné výroby v USA, Německu a také Švýcarsku.

Současné formy prezentace ocenění Nositel tradice

S udělováním titulu Nositel tradice je od počátku spojena též stejnojmenná ochranná známka, která je zaregistrována na Úřadu průmyslového vlastnictví ČR. Autorkou její grafické podoby je Ing. arch. Magdalena Říčná, která navrhla základní podobu a také

rozpracovala manuál, na jehož základě jsou vyráběny předměty spojené s její prezentací. Základní myšlenkou totiž bylo zviditelnit oceněné osoby a jejich výrobky na veřejnosti a současně posilovat prestiž vznikající skupiny držitelů titulu a ochranné známky. Jejím úkolem je tedy především zviditelnit fakt, že předměty byly zhotoveny právě takto oceněným řemeslníkem, který je zárukou jeho kvality. Z tohoto důvodu každý oceněný obdrží při předání ceny vzorovou kazetu, která obsahuje vizitky, visačky a etikety, vytištěné na základě manuálu. Dále též podle druhů výroby může obdržet textilní nášivky, raznice do hlíny kovu či dřeva.

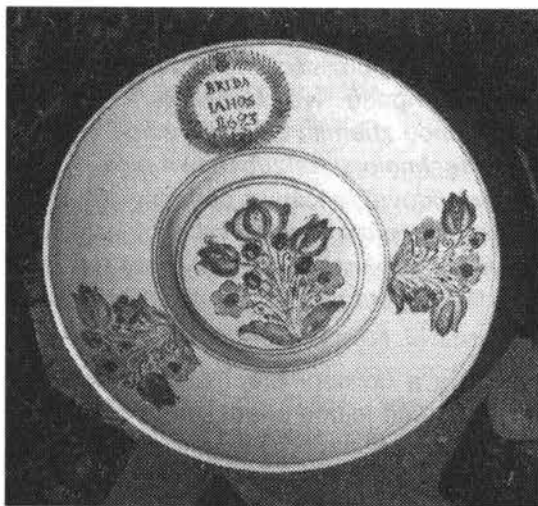
Propůjčení ochranné známky jednotlivým držitelům titulu se provádí prostřednictvím uzavřené licenční smlouvy, kterou s ním uzavře vlastník známky – NÚLK. Licenční smlouva přesně specifikuje podmínky užívání známky. Předně její užívání pouze oceněným a nikoli jeho potomky, časové omezení používání známky po dobu jeho života, omezení pouze na jeho vlastní výrobky a nemožnost propůjčovat známku třetím osobám. Důležitým ochranným prvkem je též vymezení zboží, na něž může být používána. K tomu účelu slouží tzv. specifikace, která např. v případě Ivo Nimrichtera zněla – *jmenovaný výrobce může ochrannou známku Nositel tradice používat na své vlastní zboží vyrobené technologií zakuřované hrnčiny, která vychází z typologie a tvarosloví lidové hrnčiny z přelomu 19. a 20. století*. Na základě takové specifikace lze snadno odlišit výrobky, na něž známka může být používána, od výrobků stejného autora, které jsou historickými replikami keltské keramiky a pocházejí ze stejné dílny.

Důsledné rozlišování, co je a co není předmětem působnosti ochranné známky, má jednak zabránit jejímu zneužívání a současně vytvořit možnost pro její odnětí v případě neoprávněného používání.

Prezentace jednotlivých oceněných výrobců se však neodvíjí pouze na úrovni označování jejich výrobků. Již samotný akt předávání probíhá při významné oficiální příležitosti – Národním zahájení Dnů evropské kultury, které se konají v historickém městě daného roku. Součástí kulturního programu, který zahájení doprovází, je i výstava výrobků dosud oceněných i zcela čerstvých držitelů titulu. Vernisáže výstavy se převážně zúčastňují přítomní představitelé historických měst, regionu a ministerstva kultury. Výstava *Nositelé tradice* tak byla postupně zahájena v roce 2001 v Olomouci, 2002 v Ledeburských

zahradách v Praze a v roce 2003 v Prachaticích. V posledně jmenovaném místě již zabírala celá dvě podlaží místní galerie. Zájem veřejnosti a institucí dosvědčuje i následné zapůjčení celého souboru Regionálnímu muzeu dr. Hostaše v Klatovech, kde byl vystaven přes zimní sezónu roku 2003.

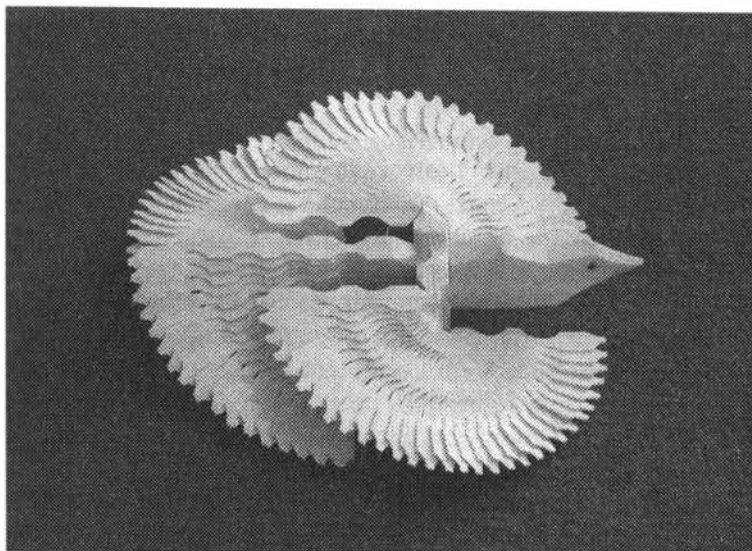
V předchozích řádcích jsem se pokusil seznámit se současnou podobou praktické péče o nositele tradice lidového řemesla. Udělování titulu, ochranná známka a prezentační předměty si kladou za cíl především zviditelnit jednotlivé řemeslníky. Jejich využívání, omezené na vybranou skupinu výrobců, má být pro kupujícího signálem garance kvality jejich výrobků. V dnešním tržním prostředí je to významná deviza, kterou lze využít pro rozvoj vlastní dílny a její výroby, o jejíž zachování, předávání a rozšíření tu především jde.

Replika historické fajánse, Antonín Moštěk.

Replika historické formy na perník, Oldřich Kvapil.

Štípaná holubička, Petr Stoklasa.

Loubkový košík, Milan Macho.

Cechy a řemesla v městečku Kožlanech

Jiří Fák

Kožlany ležící na hranici dnešních krajů Plzeňského a Středočeského patří mezi historická městečka venkovského charakteru náležející v běhu času různým panstvím. Ve středověku patřily ke královskému majetku a spadaly do oblasti tzv. křivoklátského hvozdu. Jejich poloha na obchodní cestě ze středních Čech do Manětína a dále na západ byla pravděpodobně důvodem k povýšení na městečko v roce 1313 a obnovení této výsady v roce 1351, kdy byl Kožlanům udělen mj. týdenní trh a právo míle.¹ Po husitských válkách Kožlany náležely různým šlechtickým rodům a různým panstvím ležícím ve středních Čechách (Týřov, Točnick, Zbiroh). V té době, roku 1472, získaly městský erb a pečeť.² V roce 1601 byly připojeny k nevelkému panství Chříč a tehdy byly v rámci tohoto správního celku jedinou lokalitou nadanou částí městských práv. Majitelé panství, rod Týřovských, vymohli v roce 1612 jejich rozšíření o druhý výroční trh. V roce 1701 se Chříč stala majetkem Lažanských z Bukové a od roku 1764 náležela ústavu šlechtičen u svatých Andělů v Praze. V roce 1713 se panství rozrostlo o Čistou, čímž Kožlany pozbyly postavení jediného městečka na chříčském panství. Tato skutečnost však následující vývoj zřejmě nijak výrazně neovlivnila, i když jisté soupeření mezi městskými lokalitami existovalo.³ Stagnaci v té době naopak zaznamenáváme u sousední Čisté, jejíž práva byla omezo-
vána vrchností.⁴ Rozvoj Kožlan na konci 18. a v 19. století ostatně dokládá zvyšující se počet řemeslníků. Pod správou chříčského

---

¹ Údaje o povýšení Kožlan na městečko zmiňuje poprvé Dyk - Dyk, J.: Popis politického okresu kralovického. 1885, s. 101; dále např. Kočka, V.: Dějiny politického okresu kralovického - díl I soudní okres Kralovice. 1930, s. 357 -359, který odkazuje na archiv Národního muzea; a dále jsou uváděny v různých regionálních statích nebo publikacích - např. Janata, J.: Město řemesel, živností a obchodů. In: Vlastivědný sborník Rakovnicka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínem II. 1932, s. 70 - 72, 81 - 84; Pelant, J.: Města a městečka západočeského kraje. 2. vyd. 1988, s. 158 - 159; Sklenář, J.: Obchod - průmysl, řemesla a živností na Kralovicku a Manětínsku. 2003, s. 198 - 199.

² Tamtéž.

³ Např. Kočka, V.: c. d. s. 369; Janata, J.: c. d.

⁴ Janata, J.: Město Čistá a okolí. 1937, s. 27.

panství Kožlany zůstaly až do roku 1850. Po vzniku okresních hejtmanství - politických okresů se staly součástí okresu kralovického.

Kožlanským řemeslům a s nimi souvisejícím cechům byla okrajově věnována pozornost ve zmiňované literatuře.⁵ Největší zájem byl doposud projevován o hrnčířství, které je také uváděno v obecnějších pojednáních.⁶ Archivní prameny kožlanských hrnčířů zmiňuje F. Sklenář⁷ a doposud nejucelenějším pohledem na historii hrnčířství v Kožlanech je studie I. Bukačové a K. Roma.⁸ Činnost ostatních cechů a řemesel je ve srovnání s ním zpracována sporadicky, spíše ve zmínkách v kontextu pojednání o historii Kožlan nebo řemeslné výroby v regionu obecně.⁹ Následující příspěvek si neklade za cíl podrobné zmapování historie cechů v Kožlanech, ale na základě dochovaných cechovních archivů podává základní přehled o jejich rozsahu a působnosti, a pokouší se korigovat některé starší údaje a naznačuje možnosti dalšího poznávání.

První zpráva o cechovní organizaci v Kožlanech je spojena s výše zmíněným znovupovýšením Kožlan na městečko v roce 1351, kdy jsou uváděny cechy řeznický, obuvnický, tkalcovský a hrnčířský. Další informace nám pravděpodobně poskytují až archivní prameny vztahující se k 18. a 19. století.¹⁰ V té době v Kožlanech existovalo celkem 6 cechů, kromě zmíněných čtyř ještě krejčovský a kovářský a s ním spojená řemesla (cech smíšený).

---

⁵ Viz poznámka č. 1.

⁶ Např. Scheuffler, V.: Lidové hrnčířství v českých zemích. 1. vydání 1972.

⁷ Sklenář, F.: O archivních pramenech kožlanských hrnčířů. Strojopis, knihovna Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici.

⁸ Bukačová, I. - Rom, K.: Kožlanské hrnčířství. Strojopis, knihovna Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici.

⁹ Např. Dolejš, F.: Pod cechovním praporem. 1935; Ullman, J.: Tkalcovství v Kožlanech. In. Vlastivědné listy 1976, č. 3, s. 52 -54. Muzeum okresu Plzeň-sever Mariánská Týnice.

¹⁰ Archivní fondy jednotlivých cechů jsou uloženy ve Státním okresním archivu Plzeň-sever v Plasích a jsou dochovány v různém stavu úplnosti nebo naopak torzovitosti. Nejucelenější je fond cechů obuvnického a řeznického, nejméně materiálu poskytuje fond cechu tkalcovského. Je však možné, že některé dílčí významnější údaje o činnosti cechů se nachází mimo tyto fondy.

Největšího kvantitativního rozsahu v počtu mistrovských dílen = mistrů cechu, dosáhl cech ševcovský.¹¹ V roce 1768 sdružoval 17 mistrů platících kvartální poplatek ve výši 8 krejcarů. Jejich počet se postupně zvyšoval - např. v roce 1784 jich bylo 23, v roce 1790 - 27, 1797 - 34, v roce 1804 - 40, 1808 - 45, 1818 - 54, 1828 - 63, 1830 - 70. Od tohoto roku lze počty mistrů sledovat také z kvartálního rejstříku, který již uvádí přesné seznamy osob povinných kvartální příspěvky platit. V roce 1830 to bylo 76 lidí, tj. o 6 více než vykazuje účet ročního hospodaření, z čehož vyplývá, že šest osob tehdy nezaplatilo. V následujících letech počet mistrů různě kolísal - např. v roce 1837 činil 72 lidí, 1841 - 58 lidí, 1845 - 49 lidí, 1856 - 59 a v roce 1859 - 67 osob. Kvartální rejstřík dále pokračuje v záznamech i po zrušení cechů až do roku 1886, kdy je v něm uváděno 66 jmen. Během té doby, v roce 1865 se platba zvýšila z 8 na 15 krejcarů.¹²

Kromě vyúčtování jsou v cechovním archivu dochovány cechmistrovské knihy,¹³ které začínají zápisem v roce 1743. Za přijetí do cechu se v té době platilo 40 krejcarů. Tato částka se od roku 1780 pohybuje okolo 2 zlatých a 20 krejcarů, objevují se však i její větší odchylky a po roce 1795 tento poplatek činí buď 2 nebo 4 zlaté.

Velkou událostí v cechovním životě bylo pořízení praporu v roce 1828. Konečná cena za jeho zhotovení dosáhla 46 zl. 7 1/2 kr., což je v účtech cechu ve sledovatelném téměř stoletém období vůbec největší položka. Ta je rozepsána na dílčí výdaje, takže např. zjišťujeme, že byly vydány 4 zl. a 48 kr. za 5 loket zeleného damašku (od čisteckého kramáře Josefa Staška), 5 zl. a 44 kr. za porty nebo 4 zl. za obraz od malíře Woděry z Prahy. Dále jsou zmiňovány náklady za rám, za práce zámečnickovi, truhláři apod. Záznam v patentní

---

¹¹ Údaje o počtech mistrů jednotlivých cechů lze vyčíst z manuálů (knih) cechovních počtů zaznamenávajících roční vyúčtování, kde jsou uváděny počty mistrů, od nichž jsou vybrány kvartální platby a dále z přesnějších kvartálních rejstříků, zaznamenávajících i osoby, které poplatky nezaplatily. Tyto rejstříky jsou dochovány pro cechy řeznický a ševcovský a knihy počtů pro cechy řeznický, ševcovský, hrnčířský a kovářský.

¹² Státní okresní archiv Plzeň-sever Plasy (dále SOKA Plasy); Cech obuvnický v Kozlanech, Roční vyúčtování pořádku ševcovského z let 1768 - 1860, Kvartální rejstřík pořádku ševcovského 1830 - 1886.

¹³ SOKA Plasy; Cech obuvnický v Kozlanech, Kniha mistrovská poctivého pořádku řemesla ševcovského při přijímání mistrů...

knize¹⁴ tuto informaci dále doplňuje o jména inspektora cechu - pan Ullman a starších cechmistrů Tomáš Rabštejnek a Josef Skalický a v závěru datuje slavnostní vysvěcení praporce na 5. června 1828, na Boží tělo. Korouhev je dochována ve sbírce Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici. Má klasický tvar obdélníka vybihajícího na opačné straně od žerdi do dvou cípů. Na železném rámu je napnuta zelená látka lemovaná portou a na ní jsou našity z obou stran obrazy se svěťci - sv. Vavřincem (zasvěcení kožlanského kostela) a Kosmou a Damiánem. Korouhev je nasazena na dřevěné žerdi ozdobené kovovou růžicí.¹⁵

Dalším kožlanským řemeslem bylo tkalcovství. Tkalci se sdružovali v jednom cechu společně s mezulániky a cejchaři (cajkaři). Starší literatura¹⁶ uvádí, že se tkalcovstvím živilo 600 lidí na 200 stavech. Tento údaj však nelze na základě použitých archivních materiálů potvrdit. Archiv cechu je značně torzovitý¹⁷ a z dochovaného pramenného fondu nelze údaje o rozsahu jeho členstva vyčíst. Po zrušení cechu se tkalci sdružovali v Živnostenském spolku tkalcovském, v němž je uvedeno na konci 80. let a v 90. letech 19. století 40 přispěvatelů. Jejich počet na počátku 20. století dále

---

¹⁴ SOKA Plasy; Cech obuvnický v Kožlanech, Patentní kniha od roku 1799 pro pořádek řemesla ševcovského.

¹⁵ Celkem je ve sbírce dochováno 5 korouhví kožlanských cechů, chybí nebo nikdy nebyla zhotovena korouhev hrnčířská. J. Janata v roce 1932 uvádí 5 dochovaných korouhví uložených v kožlanském kostele - Janata, J.: Město řemesel, živností a obchodů. In. Vlastivědný sborník Rakovnícka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínkem II. 1932, s. 84. V roce 1946 byly korouhve předány kožlanskému muzeu, kdy však byla jejich příslušnost k cechům určena nesprávně a tento chybný údaj dále převzat při integraci muzeí v 70. letech i do evidence muzea v Mariánské Týnici, ačkoliv Janata uvádí příslušnost korouhví k cechům správně. Zaměněna byla krejčovská za hrnčířskou a vzájemně ševcovská s tkalcovskou. Správné určení příslušnosti ševcovské korouhve bylo provedeno srovnáním ikonografie obrazů na korouhvích cechů obuvníků v Čisté a Manětíně.

¹⁶ Poprvé tento údaj uvádí Janata - Janata, J.: Město řemesel, živností a obchodu. In. Vlastivědný sborník Rakovnícka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínkem II. 1932, s. 82. - s odvoláním na J. Dyka (Dyk, J.: c.d.), který ale zmiňuje pouze práci na 200 stavech. Od Janaty jej poměrně nekriticky přejímají další autoři.

¹⁷ SOKA Plasy; Cech tkalcovský, mezulánický a cejchařský v Kožlanech, cechovní archiv zahrnuje pouze dekret vrchnosti v českém přepise z roku 1717 a dále Knihu vyučených z let 1768 - 1784, výuční listy z let 1768 - 1775, tovaryšské listy z let 1784 - 1836 a mistrovské listy cejchařů po roce 1830.

klesá, v roce 1900 je uvedeno 28 jmen, v roce 1910 jen 15 jmen. Záznamy o větším počtu tkalců neuvádí ani protokolární kniha spolku, ani pamětní kniha,¹⁸ jejíž autor si v zápise z roku 1880 naopak stěžuje na úpadek tkalcovského řemesla. Z jiného zdroje pochází informace¹⁹ o ručním tkalcovství zpracovávajícím bavlněnou přízi na 100 ručních stavech, kterým se živilo 50 mistrů a 50 tovaryšů mezi lety 1880 a 1885. Tehdy se zřejmě jednalo o formu rozptýlené manufaktury pracující pro obchodníka, který také místním tkalcům dodával materiál pro zpracování. V této funkci faktora jsou zmiňováni Josef Klaus a Josef Ipolit a tkalcům platili 3 krejčary za loket látky.²⁰ Prozatím nelze vysledovat případnou přímou návaznost této manufakturní formy výroby na cechovní, ale mohli bychom spíše předpokládat určitý kvantitativní nárůst dílen po zrušení cechů a při vzniku manufaktury. Nakonec byly pro ověření počtu tkalců využity dochované archy pro sčítání osob z let 1869 a 1880²¹ a ani při zahrnutí rodinných příslušníků včetně dětí tkalcovských domácností součty nepřekračují 300 osob žijících se tkalcovstvím, přičemž vlastních mistrů, tovaryšů, učedníků, pomocníků a ojediněle zmiňovaných jiných osob pracujících při tkalcovství bylo nejvíce 140.

Z cechovních památek je opět dochována krouhuvev klasického tvaru sestávající ze zelené látky napnuté na rámu a lemované portou a dále opatřené na obou stranách obrazy se světci. Žerď je doplněna soškou sv. Jana Nepomuckého. Z období po zrušení cechů pochází razítko zmíněného Živnostenského spolku tkalcovského. Plocha je mosazná kruhová o průměru 31 mm, v opise: ŽIVNOSTENSKÝ SPOLEK V KOŽLANECH. Dále jsou dochovány vzorky látek kožlanských tkalců pánů Jindry, Pitřmana, Nováka a Volína a ve sbírce muzea je rovněž uložen, vedle dalších pomůcek, stav jednoho

¹⁸ SOKA Plasy; Živnostenský spolek tkalcovský v Kožlanech, Účet živnostenského spolku tkalcovského 1887 - 1914, Protokolní kniha živnostenského spolku tkalcovského 1887 - 1928, Pamětní kniha tkalcovského spolku 1871 - 1914.

¹⁹ Záznam v kartotéce zaniklého průmyslového podnikání v Muzeu a galerii severního Plzeňska zanesený sem z údajů Obchodní a živnostenské komory Plzně.

²⁰ Ullman, J.: Tkalcovství v Kožlanech. In. Vlastivědné listy 1976, č. 3, s. 53. Muzeum okresu Plzeň-sever Mariánská Týnice.

²¹ SOKA Plasy; OÚ Kralovice 1869, č.699, sčítací archy pro město Kožlany; OÚ Kralovice 1880, č. 746, sčítací archy pro město Kožlany.

z posledních tkalců Roberta Kratochvíla, který je také uveden mezi posledními přispěvateli Tkalcovského spolku v roce 1938.

Další cech uváděný již v roce 1351 sdružoval řezníky a koželuhy. Dochované archivní materiály patří v rámci kožlanských cechovních památek mezi nejstarší. Artikule řemeslnické pochází z roku 1696 a kniha mistrovská²² zaznamenává první zápis v roce 1720, kdy je uváděn Kašpar Hozlpaur, který při přijetí zaplatil 3 zlaté a 20 krejcarů. Zápisy pak poměrně rychle přechází do 60. let 18. století a končí rokem 1828, přičemž částka za přijetí do cechu stále činí 3 zlaté a 20 krejcarů. Další cechmistrovská kniha²³ pochází až z roku 1842 ale vedle zápisů mistrů se v ní objevují i zápisy za vyučenou apod. Za přijetí do cechu se tehdy platilo 3 zlaté 6 krejcarů a v roce 1858 tři zlaté. Počty mistrů v cechu však můžeme sledovat až v 19. století.²⁴ V roce 1823 je zaznamenáno 11 mistrů a jejich počet se opět postupně zvyšoval, takže v roce 1832 jich bylo 17, přičemž z porovnání kvartálního rejstříku a účtů je patrné, že jeden z nich kvartální příspěvek nezaplatil. V roce 1850 měl cech 14 mistrů a v roce 1859, kdy se poplatek zvedl z 12 krejcarů na 20-18 mistrů. Po zániku cechu se řezníci dále sdružují v čestném spolku řeznickém, kde je v roce 1882 uvedeno 20 lidí a v posledním zápisu z roku 1886 ještě 18 lidí stále platících 20 krejcarů.

Z účtů je rovněž patrné, že roční obrat hospodaření cechu nebyl nijak rozsáhlý a některé položky jako např. výdaj na Boží tělo pohybuující se kolem 1 zlatého se pravidelně opakují.

Cechovní korouhev je z červené látky napnuté na kovovém rámu a lemované portou. Obrazy představují na jedné straně sv. Bartoloměje - patrona řezníků a koželuhů a na druhé sv. Lukáše se sedícím býkem. Bližší údaje vztahující se k jejímu pořízení se prozatím nepodařilo zjistit. Dochované pečetidlo má mosaznou elipsoidní plochu o rozměrech 29 x 27 mm a v reliéfu klasický řeznický znak -

---

²² SOKA Plasy; Cech řeznický a koželužský v Kožlanech, Artikule řemeslnické ... 1696; Kniha mistrovská a tovaryšská pro počestný pořádek řeznický založena od roku 1720.

²³ SOKA Plasy; Cech řeznický a koželužský v Kožlanech, Kniha mistrovská pro počestný pořádek řemesla řeznického .. 1842.

²⁴ SOKA Plasy; Cech řeznický a koželužský v Kožlanech, Manuál cechovní pro počestný pořádek řeznický a koželužský 1811 - 1883.

dvouocasého korunovaného lva držícího v předních tlapách sekeru. V opise: PECZET RZEZNIKUW MNESTIS KOZLAN.

Čtvrtý cech sdružoval zástupce dnes nejznámějšího kožlanského řemesla - hrnčíře. Prvním mistrem zmiňovaným mistrovskou knihou²⁵ byl v roce 1710 Matěj Hozlbauer, který zaplatil za vstup do cechu 1 zl. a 40 kr. Tato platba se v dalších letech zvyšuje, v roce 1784 činí 2 zl. a 20 kr. a od roku 1800 se ustaluje na 3 zlatých, a to až do roku 1859. Počet hrnčířských dílen byl od konce 18. století poměrně stabilní a pohyboval se mezi 14 - 20 dílnami.²⁶ Roční kvartální platby mistrů činily 8 krejcarů.

Pro výrobu keramického nádobí používali hrnčíři místní hlíny, která byla vypalována na teplotu 900°C a výrobky pro svoji křehkost označovány jako měkkota. Od 80. let 19. století se na trhu stále více prosazuje kvalitnější plechové a hlavně smaltované nádobí a porcelán, na což museli reagovat i kožlanští hrnčíři, a to zavedením tvrdé hrnčiny jinak také nazývané bělnina. Pro její výrobu však místní hlíny nebyly dostatečně vhodné a dovoz materiálu náklady prodražoval, což mělo za následek i úbytek hrnčířských dílen. V provozu zůstala např. hrnčírna Šubrtů, Hoffmanů, Klárů, Nových, Vožehů a od 20. let 20. století se nejvýznamnějším podnikem stala provozovna Arnošta Rabštejka.²⁷ Ta jediná přežila další konkurenci a stala se základem pro pozdější družstvo Keramo navazující na tradici hrnčířství ve 2. polovině 20. století a existující do dnešní doby.

Z hrnčířského cechovního období se vedle listinného materiálu dochovalo pouze pečtidlo. Jeho pečetní plocha je kruhová mosazná o průměru 34 mm s reliefem Adama a Evy a v opise: PEZET. REMESLA . HRNZYRSKEHO . Z KOZLAN. Na rozdíl od ostatních řemesel je však kožlanské hrnčířství dokumentováno celou škálou výrobků. Sbírkou Muzea a galerie severního Plzeňska zachycuje výrobu tzv. měkoty od poloviny 19.století, z níž jsou dochovány hlavně zásobní nebo větší hrnce, mnohdy drátované. Daleko více se vyskytuje bělninové nádobí

²⁵ SOKA Plasy; Cech hrnčířský a zednický v Kožlanech, Kniha mistrovská pro zapsání Mistrův všech jednoho podruhým 1710 - 1803

²⁶ SOKA Plasy; Cech hrnčířský a zednický v Kožlanech, Manuál příjem a vydání peněz pořádku hrnčířského v Kožlanech 1798. a dále Bukačová, I. - Rom, K.: Kožlanské hrnčířství. Strojopis, knihovna Muzea a galerie severního Plzeňska.

²⁷ Bukačová, I. - Rom, K.: Kožlanské hrnčířství. Strojopis, knihovna Muzea a galerie severního Plzeňska.

a jeho soubor je morfologicky rozmanitější a častěji také známe konkrétní výrobce. V dekoru převládá drobný až modrofialový květ na bílé glazuře prováděný na určitém místě předmětů - na džbánkách na výduti proti uchu, rovněž na hrncích na těle proti uchu, u mís a talířů na okrajích. Méně časté je modré tupování po celé ploše výrobku. Nádoby s burelovou polevou bylo vyráběno především v Rabštejnkové dílně. Sbírkou byla kompletována jednak ze starších víceméně náhodných sběrů nebo darů a pak hlavně cíleným sběrem při výzkumu kožlanského hrncářství v 1. polovině 80. let 20. století. Její značná část je dnes prezentována v expozici Městského muzea v Kožlanech.

Prvním ze dvou později (snad až po třicetileté válce) vzniklých kožlanských cechů je cech krejčích. Doposud nejstarším dokladem o jeho činnosti je mistrovská kniha²⁸ počínající rokem 1776, kdy je prvním zapsaným mistrem Pavel Rabštejnek, který za přijetí zaplatil 1 zlatý 40 krejcarů. Tato částka byla po roce 1793 zvýšena na 3 zlaté a dále po roce 1844 až na 5 nebo 10 zlatých.²⁹ Po zrušení cechu se krejčí organizují v soukromém spolku řemesla krejčovského a až z jeho dokladů lze vyčíst údaj o počtu provozoven, když v účtech z roku 1875 je uvedeno 24 mistrů.³⁰ Z cechovního období se kromě písemností dochovalo pečeti a korouhev. Typář je železný s plochou mosaznou elipsovitou o rozměrech 36 x 32 mm s reliéfem štítu s krejčovskými nůžkami a nad ním postavou sv. Vavřince. V opise: P.C.P.Ř.K. MIESTICZ . KOSLAN. Korouhev je z modré látky napnuté na železném rámu a lemované portou. Na jedné straně je v obraze sv. Vavřinec držící rošt, v jiném ikonografickém pojetí než na korouhvi ševcovské, na druhé straně světec stojící před Ukřižovaným a za ním na stole krejčovská žehlička.

Posledním z kožlanských cechů je cech kovářský, truhlářský, bednářský, zámečnický, kolářský, sklenářský, hodinářský a tesařský (tzv. cech společných řemesel) doložený až v 19. století. Mistrovská

---

²⁸ SOkA Plasy; Cech krejčovský v Kožlanech, Registra mistrovská nově založená na přijímání mistrů poctivého pořádku krejčovského v městečku Kožlanech 1776 - 1841.

²⁹ SOkA Plasy; Cech krejčovský v Kožlanech, Kniha mistrovská pořádku krejčovského 1844 - 1886.

³⁰ SOkA Plasy; Cech krejčovský v Kožlanech, účet Soukromého spolku řemesla krejčovského pro rok 1875.

kniha³¹ pochází z roku 1825 a prvním v ní uvedeným mistrem je kolář Antonín Hlava, který zaplatil za přijetí 3 zlaté a 20 krejcarů. Po roce 1844 se tato částka zvýšila na 6 a v 50. letech 19. století až na 8 zlatých. O rozsahu členstva toho cechu nám opět podává dobrý přehled Manuál ročních účtů³² se záznamy od roku 1825. Tehdy uvádí 14 mistrů platících kvartální platbu ve výši 8 krejcarů. V dalších letech např. v roce 1826 je v cechu sdruženo 22 mistrů, 1830 - 34 mistrů a v roce 1859 - 28 mistrů (oudů). Po roce 1850 se částka kvartální platby zvyšuje na 14 krejcarů. Po zrušení cechů se kováři dále sdružují ve Spolkovém počestném pořádku kovářském v Kožlanech, který vykazuje v roce 1865 23 jmen, v roce 1880 27 jmen a roku 1891 jen 19 osob.

Největším výdajem cechu bylo, podobně jako u ševců, pořízení cechovního praporu v roce 1831, který celkově stál 53 zlatých a 5 krejcarů.³³ Dochovaná korouhev je z černé látky napnuté na kovovém rámu lemované portou. Na obou stranách jsou obrazy malované na plátně se znaky jednotlivých řemesel cechu a se zobrazením sv. Floriána v tradičním ikonografickém provedení na jedné a kováře kovajícího koně na druhé straně.

Menší pozornost, s výjimkou hrnčířství, byla prozatím věnována technologické stránce kožlanských řemesel. Můžeme se však domnívat, že se výrobní postupy nijak zvlášť neodlišovaly od obecných trendů. K výrobě sloužily především ruční nástroje a jednoduché přístroje, které se, hlavně z obuvnictví a tkalcovství, částečně dochovaly v muzejní sbírce. Pocházejí převážně z 2. poloviny 19. století, tedy až po zrušení cechů. Jejich základní podoba se však výrazně neměnila, a tak lze konstatovat, že tytéž typy výrobních nástrojů byly používány minimálně od 18. století. Naopak zavádění jednoduché mechanizace prozatím doloženo není nebo spadá až na konec 19. století - například obuvnický stroj užívaný v dílně Vojtěcha Vopata.

---

³¹ SOKA Plasy; Cech kovářský ... v Kožlanech, Mistrovská kniha počestného pořádku kovářského.... 1825 - 1884.

³² SOKA Plasy; Cech kovářský... v Kožlanech, Kvartální rejstřík spolkového počestného pořádku kovářského v Kožlanech; Manuál cechovní kovářských počtův...

³³ SOKA Plasy; Cech kovářský... v Kožlanech, Manuál cechovní kovářských počtův...

Surovinovou základnu jednotlivých oborů lze většinou hledat v kožlanském okolí. Ostatně řemesla jako kovářství, kolářství, truhlářství atp. vycházela hlavně z místních zdrojů a také objem jejich výroby nepřesahoval místní poptávku. Rovněž hrnčíři využívali místních hlín, a to až do konce 19. století, kdy byli nuceni s technologickými změnami výpalu začít surovinu dovážet. Naproti tomu u tkalců není zdroj ani druh (len nebo bavlna) používaného materiálu do poloviny 19. století jednoznačně doložen. Zpracovávání lnu v oblasti sice dokazují dochované příslušné nástroje (mědlice, vochle atd.), ale rozsah jeho pěstování znám není.³⁴ Pěstování bavlny doloženo není a tato surovina zpracovávána kožlanskými tkalci od 70. let 19. století byla zcela dovážena. Rovněž u ševcovského řemesla, vzhledem k jeho značnému rozsahu, prozatím nevíme zda postačovaly místní surovinové zdroje, či zda byl materiál dovážen.

Odbytiště výrobků a okruh zákazníků můžeme také hledat především v Kožlanech a okolí. Kováři, truhláři, krejčí, hrnčíři pracovali pro místní obyvatelstvo a sloužili k uspokojování potřeb spojených s chodem hospodářství a domácností. Počet cechovních mistrů těchto řemesel také nijak nevybočuje z určitého průměru pohybujícího se v letech 1830 - 1860 kolem 20 osob. Tento počet vydržel ještě zhruba 20 let po zrušení cechů. Jinak tomu je u obuvnictví, kde bylo dílen podstatně více. Lze tedy hypoteticky předpokládat, že část jejich výrobků byla určena pro prodej i ve vzdálenějších oblastech, jak tomu bylo např. u sousední Čisté.³⁵ Pro vzdálenější trh vyráběli ve 2. polovině 19. století tkalci, avšak formou rozptýlené manufaktury, kdy jejich výrobky prodával zprostředkovatel - obchodník.

Na konci 19. století již lze pozorovat krizi řemeslné výroby projevující se navenek úbytkem dílen. Tato skutečnost byla zapříčiněna vytlačováním řemeslnických výrobků kvalitnějším a levnějším zbožím tovární výroby. Markantní to bylo např. u textilnictví, obuvnictví. Používání nových trvanlivějších materiálů pro výrobu nádobí se odrazil v hrnčířství, které se však nakonec s konkurencí vyrovnalo. Ostatní obory během 1. poloviny 20. století špely

---

³⁴ Dílčí práce zabývající se případným pěstováním lnu na Kralovicku nám nejsou známy a v syntézách věnujících se zemědělství je uváděn jen obecný postup zpracování lnu viz např. Národopis lidu československého - Plzeňsko, sv. 2 zemědělství. 1938; Západočeská vlastivěda. Národopis. 1. vydání 1990.

³⁵ Janata, J.: Město Čistá a okolí. 1937, s. 19.

k postupnému zániku (tkalcovství) nebo v lepším případě k redukci výroby spíše doplňující než ovlivňující místní poptávku a trh.

Řada řemesníků byla také spjata se zemědělskou výrobou, a to nejen závislostí jejich oboru na surovinách dodávaných zemědělstvím, ale i vlastním obhospodařováním půdy náležející k jejich usedlosti a prováděným současně s provozováním řemesla. Míra těchto vztahů prozatím nebyla zkoumána, byla však zřejmě velice individuální. Zmiňované sčítací archy nepřímo vypovídají i o rozsahu hospodářství či sociálním postavení. Například je zřejmé, že tkalci Jan Klaus nebo Škudera měli v roce 1880 vedle vlastní živnosti (oba uvedeni jako mistři) ještě docela rozsáhlé hospodářství, včetně minimální čeládky, které bylo větší než jiná polní hospodářství uváděná jako samostatná. Naopak u jiných řemesníků či živnostníků (pomocníků v živnostech) lze vysledovat jen minimální nebo vůbec žádné zemědělské zázemí. Není však prokázáno, že by objem výroby byl u nich výrazně vyšší, spíše lze předpokládat ve většině případů horší sociální postavení.³⁶

Řemeslná výroba v Kožlanech vycházela ze zemědělského zázemí, které je pro oblast typické a také kožlanské cechy představovaly ve své době prvek městské správy zasazený v podstatě do venkovského prostředí. Jejich správa byla v tomto případě, podobně jako u jiných poddanských městeček, ovlivňována vrchností, konkrétně majiteli panství ve Chříči, o čemž svědčí jak artikule touto vrchností vydané, tak např. dochovaná povolení vrchnosti ke vstupu mistrů do cechu.³⁷ Cechovní fáze řemeslné výroby má však ve své organizaci všechny cechovní rysy a formality, jakými bylo např. přijímání do cechu (včetně všech poplatků a jiných náležitostí vlastního aktu), stejně jako pořizování vnějších cechovních insignií. Nepochybně tu šlo o zvýraznění jiného postavení vůči ostatnímu obyvatelstvu, zatímco technologií se výroba příliš nelišila od okolních vesnic (například kovářů nebo krejčích ve Chříči). Projevem této stavovské příslušnosti byly po zrušení cechů různé živnostenské

³⁶ Tento problém sociálního postavení výrobců v závislosti na vlastní výrobě a zároveň na rozsahu usedlosti a hospodářství je zajímavým tématem pro samostatnou studii a zde je pouze upozorněn.

³⁷ Např. SOKA Plasy; Cech kovářský... v Kožlanech, Svolení vrchnosti ke vstupu do učení na bednáře z let 1814 - 1831, kováře 1820. SOKA Plasy; Cech řeznický a koželužský, Žádosti k vrchnosti o dělení mistrovství a svolení vrchnosti k udělení mistrovství pro řezníky; Výnos křížského úřadu pro řeznický cech upravující cechovní práva 1840.

spolky. O skutečném pokračování starých tradic svědčí např. pořízení nového smutečního praporu tkalcovským spolkem a velice zajímavá je zmínka o obvinění tkalce Kratochvíla z fušerství³⁸ na přelomu 19. a 20. století ukazující na pokusy o regulaci výroby i v této době. Avšak stejně jako přetrvávaly určité cechovní zvyky pokračovala touto cestou i vlastní výroba, která setrvala na principech domácích dílen a často pro provozovatele neznamenal jediný způsob obživy. Tehdy se již pohybovala na hraně mezi řemeslem a podomáckou výrobou a dotvářela tak charakter Kožlan jako venkovského městečka.

1 - Cechovní pečetidla cechu hrnčičů a krejčích v Kožlanech. Foto V. Podestát.

---

³⁸ Tento údaj zmiňuje v krátkém článku Antonín Vašmucius - Vašmucius, A.: Po stopách kralovicých tkalců. In. Vlastivědné listy 1973, č.5, s. 16. Muzeum okresu Plzeň - sever Mariánská Týnice - který pravděpodobně vychází ještě z osobního kontaktu se zmíněným tkalcem.

2 - Korouhev cechu smíšených řemesel v Kožlanech. Foto V. Podestát.

Kunštátské hrnčířství. Historie a současnost výrobního okruhu

Miroslav Válka

Západomoravský Kunštát patřil k významným střediskům keramické výroby v českých zemích. Spolu s nedalekými i vzdálenějšími vesnicemi Sychotínem (dnes součást Kunštátu), Nýrovem, Sebranicemi, Sulíkovem, Újezdem, Vřesicemi, Zbraslavcem, Drnovicemi, Voděradý, Křetínem a Lysicemi a s městy Olešnicí, Letovicemi a Boskovicemi vytvářel kunštátský výrobní okruh, který definoval a teritoriálně vymezil V. Scheufler ve svém syntetickém díle o českém lidovém hrnčířství.¹ Keramická výrobní tradice Kunštátska není jen zajímavou kapitolou v dějinách regionu, ale přežila i socialistickou éru kolektivního vlastnictví výrobních prostředků a pokračuje v současnosti.

Kunštátské hrnčířství nezůstalo bez zájmu vlastivědných pracovníků, etnografů a historiků. Vedle regionálních badatelů se na problematiku kunštátské keramiky zaměřil v r. 1952 časopis *Věci a lidé*.² Publikované články Josefa Pěty a Josefa Chytila včetně obrazové dokumentace dávají nahlédnout nejen do minulosti řemesla, ale zároveň poznat profil produkce z počátku 50. let 20. století.

Detailně se dějinami, technologií výroby, produkcí i sociálními poměry kunštátských hrnčířů zabýval přední český etnograf dvacátého století Vilém Pražák. Kromě pramenného materiálu, který byl soustředěn v bývalém kunštátském muzeu, vytěžil cenné poznatky z terénních výzkumů a téma uzavřel čtyřmi rozsáhlými studiemi, publikovanými na přelomu padesátých a šedesátých let v *Národopisném věstníku československém*,³ *Českém lidu*,⁴ *Československé*

¹ Viz V. Scheufler: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972, s. 147.

² Ročenka hrnčířského a keramického průmyslu v Kunštátě a okolí. Sestavil V. Kočířik. Kunštát s.a. /po 1932/.- A. Ferulík: *Hrnčířství na Kunštátsku*. Vlastivědné listy z Boskovic. Boskovice 1952.- J. Chytil: *Vývoj kunštátského hrnčířství*. *Věci a lidé* 4, 1952/53, s. 105-117.- J. Pěta: *Kunštátské hrnčířství a jeho techniky*. *Věci a lidé* 4, 1952/53, s. 133-139.

³ V. Pražák: *Kunštátské hrnčířství*. Dějinný vývoj a výrobní poměry hrnčířského řemesla v Kunštátě na Moravě. *Národopisný věstník* čsl. 33, 1956, s. 207-277. V intencích Pražákovy klasifikace bychom mohli dnes připojit ještě etapu čtvrtou,

etnografií⁵ a v Časopisu Národního muzea v Praze.⁶ Pražák vymezil v dějinách kunštátského hrnčířství tři základní etapy:

- 1) etapa feudálně cechovní (od prvních zpráv o hrnčířích do zrušení cechovního systému v r. 1859). Charakterizovala ji výroba hrnčiny (měkkoty);
- 2) etapa volného kapitalistického podnikání mezi léty 1860-1945, spojená s mechanizací výroby, pro niž jsou typické rukodělné bělniny a polokameniny;
- 3) etapa státem řízeného socialistického hospodaření, počínající druhou polovinou 40. let 20. století.⁷

Při svém výzkumu V. Pražák spolupracoval se správcem bývalého kunštátského muzea Daliborem Tichým, jenž se podílel na vypracování soupisu kunštátských hrnčířských dílen a mistrů.⁸ Cenný je Tichého graf znázorňující dobu existence jednotlivých dílen, plán města s vyznačenými dílnami i informace o původu mistrů a tovaryšů, umožňující sledovat cesty keramických technologických inovací v rámci českých zemí.

Od šedesátých let 20. století mizí zájem badatelů o Kunštát. Po Pražákovi se z etnografů dalším vývojem kunštátské keramiky nikdo nezabýval, takže jsme odkázáni jen na zprávy v regionálním nebo celostátním tisku.⁹ Ty připomínají např. činnost keramika Jiřího Kemra,

---

kteřá by zahrnovala období po roce 1989, charakterizované návratem k soukromému podnikání spojenému s restitucí a privatizací dílen a s tržním hospodářstvím.

⁴ Týž: Hrnčířské lidové písně z Kunštátska na Moravě. Český lid 43, 1956, s. 246-251.

⁵ Týž: Technologie hrnčířské výroby v Kunštátě. Československá etnografie 8, 1960, s. 371-383, 9, 1961, s. 16-58, 113-134, 325-357.

⁶ V. Pražák - D. Tichý: Kunštátské hrnčířství. Soupis hrnčířských dílen a mistrů v Kunštátě na Moravě. Časopis Národního muzea, odd. spol. věd 82, 1963, s. 25-41.

⁷ Viz pozn. 3, s. 208.

⁸ Viz pozn. 6. Dalibor Tichý, správce bývalého okresního (pak městského) muzea v Kunštátě, shromáždil základní písemné i hmotné doklady k dějinám kunštátského hrnčířství. Pokoušel se i o archeologický průzkum. Bohužel po zrušení muzea začátkem 60. let 20. století byl fond roztržštěn, některé kusy, včetně cechovní konvice z r. 1657, jsou nezvěstné.

⁹ Viz J. Kubíček a kol.: Bibliografie okresu Blansko. Brno – Blansko 1987.

kteřý významně ovlivnil soudobou kunštátskou produkci, jako vedoucí keramické dílny Ústředí uměleckých řemesel. Z poslední doby se objevila informace o keramických pracujících na Kunštátsku v časopise pro design a umění "Keramik" (2000, č.6).

Vzhledem k tomu, že historický vývoj kunštátského hrnčířství detailně zpracoval V. Pražák, zmíníme se jen o základních skutečnostech a budeme se věnovat vývoji po r. 1989. Počátky keramické výroby v Kunštátě spadají patrně do středověkého období, ale první historicky doložená zpráva o hrnčíři ve městě se vztahuje k r. 1599.¹⁰ Cechovní artikule kunštátským hrnčířům potvrdil r. 1620 majitel panství Štěpán Schmidt z Freihoffu, *jeho milostí císaře římského rada*, jak se uvádí v preambuli. Artikule kunštátských hrnčířů byly sepsány podle artikulí hrnčířského cechu z městečka Tišnova a vedle otázek společensko právních a ekonomických uvádí i požadavek předložení tři mistrovských kusů: *hmec tři pídi velikejch, džbán tři pídi velikejch, k tomu pernici velikou a jestli že by řemesla ukázati neuměl, ten aby povinen byl pokuty položiti do cechu mistrům pět kop groši českých a potomně mistrům svačinu učiniti.*¹¹

K mistrovským dokladům hrnčířského řemesla v českých zemích náleží cechovní konvice kunštátských hrnčířů, datovaná 1657. Její plastický nalepovaný dekor, doplněný florální malbou barevnými hlinkami, ztvárňuje Adama a Evu pod stromem poznání, starý hrnčířský symbol, který se objevuje ve znaku a na pečetích mnoha hrnčířských cechů v českých zemích a byl předmětem i slovesného zpracování.¹² Narativní dekor situovaný v podokrají konvice informuje o dobových představitelích cechu, kterými byli TOMASS KREWENEC a MATEG VLASSTOWICKA. Kunštátská hrnčířská cechovní konvice

¹⁰ R 1599 koupil Matouš Karpíšek po zemřelém hrnčíři Válkovi dům za 80 hřiven. Viz V. Pražák - D. Tichý, c.d., s. 29.

¹¹ Artikule byly publikovány in: Ročenka, c.d., s. 10-16.

¹² Srov. M. Válka: K motivu Adama a Evy ve výtvarné kultuře lidu. Národopisná revue 8, 1998, s. 99-110. Folklorní tradice kunštátských hrnčířů zpracoval V. Pražák (viz pozn. č. 4). Stará hrnčířská píseň, přinesená do Kunštátu z Čech, byla dána do tisku v 80. letech 19. století mistry Burianem a Pětou ze Sychotína. Viz Ročenka, c.d., s. 8:

Počátek toho řemesla
byl jest zemský tvor v ráji,
kteréhožto páni mistři
na svých štítech nosejí.

/: Sám Bůh první hrnčíř byl,
Adama z hlíny stvořil
a to hrnčířské řemeslo
velmi krásně ozdobil.:/

byla několikrát publikována v odborném tisku a je druhým nejstarším datovaným dokladem lidové hrnčiny v českých zemích po berounském džbánu Šimona Nemazala (1577).¹³

Mladším dokladem řemeslného fortelu a výtvarného citění kunštátských hrnčírů je tzv. tovaryšský džbán, vyrobený Jiřím Musilem, příšlým do Kunštátu z jihomoravského Podivína. Džbán má klasický kulovitý tvar cechovních džbánů a na výduti nese plastickou výzdobu s motivem hrnčířského kruhu, na jehož talíři stojí džbán. Dekor je zarámován v plastické kartuši, stejně jako datace 1820, která je situována na boku pláště.¹⁴

Oba artefakty vznikly v cechovním období kunštátského hrnčířství, které je spojeno s výrobou tzv. měkkoty, nádobí vytáčeného z místní žluté, snadno zpracovatelné hlíny, vypalované ale při nízkém žáru do 900 st. C. Zboží bylo glazováno olovnatými glejty, které si hrnčíři připravovali sami z domácích i kupovaných surovin. Z hlediska funkčního se jednalo o nádobí na zpracování mléka a na vaření, o mísy na zadělávání těsta i ke stolování, džbány různých velikostí a o formy na pečivo zoomorfních nebo antropomorfních tvarů či běžné bábovky. I když se ve sbírkách bývalého kunštátského muzea našel černý zakuřovaný hrnec, tuto technologii se zatím v Kunštátě nepodařilo spolehlivě doložit. Snad šlo o import z Ivančic, důležitého střediska výroby zakuřovaného nádobí na západní Moravě.

Významný mezník v historii kunštátského hrnčířství představují šedesátá léta 19. století. Podle zprávy v Ročence hrnčířského a keramického průmyslu v Kunštátě a okolí "*po válce s Pruskem upozornili obchodníci nádobím zdejší hrnčíře na kameninu tenkrát již v Čechách vyráběnou. R. 1868 pozval A. Kubert, hrnčíř v Kunštátě, hrnčířského dělníka J. Faberu ze Štěchovic v Čechách, aby mu zřídil*

---

¹³ Po zrušení Okresního muzea v Kunštátě, kde byla konvice uložena spolu s dalšími utensiliemi kunštátského hrnčířského cechu, byly sbírky převedeny do Okresního muzea v Blansku a do Moravského muzea v Brně. Dnes se nachází ve sbírkách Etnografického ústavu MZM v Brně pouze faksimile konvice, které bylo snad vytvořeno pro pražskou Národopisnou výstavu 1895. Tato konvice je slepená, cínové víko nemá. Byla zakoupena ve Starožitnostech v r. 1989. Za informaci děkuji PhDr. Aleně Kalinové, kurátorce sbírky keramiky Etnografického ústavu MZM v Brně. Originální konvice byla publikována J. Chytilým, c.d., s. 107, V. Pražákem 1956, c.d., a 1961, c.d., s. 37-38.

¹⁴ Džbán je publikován in J. Chytil, c.d., s. 108.

dílnu a postavil pec na výrobu hnědo-kamenného nádobí. Po něm zařizovali se ostatní hrnčíři v okolí na výrobu kameniny."¹⁵ Tato informace konkretizuje situaci, před kterou byla postavena i ostatní střediska hrnčířské výroby. Hrnčina (měkkota), režná, zakuřovaná nebo glazovaná olovnatými glazurami, přestala vyhovovat spotřebitelům a postupně ji nahradil technicky kvalitnější střep v lidové terminologii označovaný jako "kamenina". Z keramologického hlediska šlo o tvrdou pórovinu, o rukodělnou bělninu nebo polokameniny. Tato výrobní inovace se šířila z Čech, kde tento střep začali jako první vyrábět hrnčíři v Bechyni (1841) a pak kolem roku 1861 v Kostelci nad Černými lesy, jenž se stal nejvýznamnějším střediskem produkce rukodělných bělnin v českých zemích.¹⁶ Nová technologie je provázena postupným zaváděním strojové mechanizace nahrazující ruční práci zejména při zpracování hlíny, dále nákupem průmyslově vyráběných surovin jako glazur, budováním nových vypalovacích pecí. Vyšší produktivita dílen, pevnější střep a rozvoj dopravy zvýšily odbytové možnosti, včetně obchodu se zahraničím. Konkrétně na Kunštátsku pracovalo kolem r. 1900 asi 18 dílen, které zaměstnávaly na sto dělníků. Hrnčířské zboží bylo vyváženo do Rakouska, na Slovensko a do Uher, Polska i do zámoří, do Ameriky.¹⁷

Plynulý rozvoj kunštátského výrobního okruhu umožnila naleziště vhodných keramických jíílů, jejichž vrstvy se nacházejí přímo v okolí Kunštátu, pak u sousední Rudky i ve vzdálenějších Voděradech ležících už na okraji Boskovické brázdy (Malé Hané). Těžené jíly se liší z makroskopického hlediska barvou, dále chemickým složením a vypalovací teplotou (ohnivzdorností). Stejně jako se vyvíjela technologie výroby, měnila se i těžba základní suroviny - jíílů. Pro starší měkkotu se dobývaly jen podpovrchové jíly snadno ručně rozdělavatelné. Teprve po zavedení výroby „kameniny“ se začaly využívat i tvrdší jíly, dolované v podzemních štolách a zpracovávané pomocí strojové mechanizace. Na rozdíl od starší praxe, kdy si každý hrnčíř kopal hlínu sám pro svou potřebu, už před první světovou

---

¹⁵ Viz Ročenka, c.d., s. 1-2. Tento údaj je však jedním z mnoha, protože V. Pražák uvádí úplně jiná jména prvních výrobců kunštátské „kameniny“. Viz pozn. č. 3, s. 246-247.

¹⁶ Viz V. Štajnochr - V. Scheufler: Rukodělné bělniny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, 47, 1993, s. 1-32.

¹⁷ Viz Ročenka, c.d., s. 2.

válkou těžbu jílu prováděla ve své režii obec Kunštát. Hlínu dodávala místním hrnčířům, ale také zájemcům odjinud, z českých Třebechovic a Týniště nad Orlicí, východomoravského Frenštátu pod Radh., ze slezského Hnojníka u Těšína aj. Po první světové válce bylo dolování pronajato specializovaným podnikatelům. Kunštátské keramické jíly se staly surovinou pro výrobu šamotu v Rájci nad Svitavou. Jiné hlíny odebírali kamnáři v Letovicích.¹⁸

Charakteristické kunštátské „kameninové“ nádobí bylo potaženo hnědou zemitou (šlemovou) polevou z místních plavených jílu. Vedle toho se vyrábělo zboží kombinující bílou engobu a čirou (popř. barevnou) glazuru. Na rozdíl od hrnčiny polokamenina a bělnina nebyly vhodné pro vaření na otevřeném ohni, ale hodily se pro pečení v troubě, pro mléčné hospodářství, k ukládání potravin jako sádla a povidel a ke stolování. Morfologicky nový střep pokračuje v intencích hrnčiny. Mezi druhy levného nádobí patřily tzv. solňáčky a smoláčky, džbánky užívané při národních, spolkových a sportovních akcích.

O stavu kunštátské keramické výroby na konci druhé světové války jsme detailně informováni prostřednictvím zprávy, kterou Ústavu pro zvelebování živností v Brně zpracoval na základě přímého šetření profesor brněnské techniky ing. Josef Matějka. V Kunštátě a jeho okolí tehdy pracovalo 19 hrnčířských závodů lišících se svým technickým vybavením i výrobním sortimentem. Některé dílny těžily hlínu ve vlastním hliníku, většinou ji ale kupovaly z obecního dolu v Kunštátě, tzv. žlutku odebíraly od kunštátského velkostatku v Podchlumí, běžně se používaly jíly z Voděrad a na glazury zemina z Křetína, Dolního Poříčí, Spešova i ze Sychotína. Vedle tradičního vytáčení na nožních kruzích se ve větších podnicích objevují mechanické kruhy na zatáčení do sádrových forem i hrnčířské kruhy poháněné elektrickým proudem. Elektrifikovaná byla jen menší část dílen. Diametrálně se podniky lišily strojovým zařízením na zpracování hlíny, které odstraňovalo nejtěžší část hrnčířské práce. Všechny dílny měly už vypalovací pece kaselského typu, avšak rozdílná byla jejich velikost i počet. Vedle běžného kuchyňského nádobí se u některých firem objevuje specializace na technickou a stavební keramiku. Rozdíly mezi podniky se odrazily i v jejich zapojení do celostátních korporací. Firma Dvořáček a Kunštátské výrobní družstvo dělnictva hrnčířského spolu

---

¹⁸ Viz Ročenka, c.d., s. 7. V r. 1929 bylo vyváženo týdně až 2.000 q hrnčířských jílu.

s drnovickou firmou Vichta a Votava byly členy Svazu průmyslu, ostatní dílny ve Svazu řemesel.¹⁹

Socializace keramické výroby na Kunštátsku byla důsledně prováděna od počátku padesátých let 20. století.²⁰ Výroba se soustředila do *Výrobního družstva dělnictva kunštátského*, které se vyvinulo z dělnického družstva založeného r. 1932. Za jeho členy se mohli přihlásit nejen dělníci, ale i samotní podnikatelé, pokud se vzdali samostatného podnikání. Soukromé podniky byly "dány do klidu" a mohly vyrábět jen ty, kde pracoval sám majitel spolu s rodinnými příslušníky. Dělníci pracující za mzdu museli přejít do Družstva. Tím došlo k likvidaci soukromých dílen nejen v Kunštátě, ale i v okolních vesnicích Drnovicích, Sychotíně, Zbraslavci. Od r. 1954 soukromá výroba keramiky na Kunštátsku přestala existovat.

Se socializací keramické výroby doznalo změn i dobývání hlíny. Hlínu těží státní podniky u Nýrova a ve Voděradech. Hotové glazury se nakupují v Roudnici a v Nové Pace. Mechanizace se promítla nejen do zpracování hlíny, ale i do vlastní výroby. Ruční vytáčení nádob se omezilo jen na větší hrnce a kastroly, menší kusy se už zatáčely do forem. Převažovalo nádobí potažené hnědou zemitou glazurou. Výrobky se dostávaly ke spotřebitelům v brněnském kraji prostřednictvím spotřebních družstev Jednota a Včela. Odbyt směřoval i na západní a východní Slovensko (Bratislava, Prešov). Naproti tomu do Čech se výrobky neexpedovaly.²¹

---

¹⁹ MZA Brno, G113 (Zemská rada živnostenská), kart. 670, fol. 259-289. Za informaci děkuji T. Krylovi.

Keramické závody vyrábějící r. 1944 na Kunštátsku:

Kunštát – Antonín Dvořáček, Výrobní družstvo dělnictva hrncářského, Josef Pěta, Ludvík Pěta, Petr Brablec

Sychotín - Josef Svatoš, Antonín Pěta, Ladislav Podsedník, Adolf Pěta, Jan Pěta, Antonín Podsedník

Zbraslavce - Bohumil Vrbický, Václav Tihoun, František Šmerda

Drnovice - Jan Vichta a Jindřich Votava

Hukovna - Vladimír Ebr

Vřesice - Antonín Pivoňka, Emil Eber

Křetín - Emil Pok

²⁰ Viz V. Pražák, NVČ 1956, c.d., s. 264-269.

²¹ Viz V. Pražák, NVČ 1956, c.d., s. 268.

V padesátých letech 20. století produkce ještě vycházela z tradiční morfologie a funkčních tvarů s ohledem na převážně venkovského spotřebitele. Vyráběly se hrnce na mléko, sádláky a povidláky, kastroly, džbány, mísy, misky, zadělávačky (vandlíky), formy na pečivo (bábovky, beránci, ryby), pekáče, květináče a dětské nádobíčko. Pro jižní Moravu se dál vytáčely plucary. Teprve se zánikem soukromého zemědělského hospodaření se radikálně změnil i sortiment. Kunštát přechází na stolní a dekorační keramiku, mění se design, inovuje se výrobní technologie.

Vedle tzv. Družstva se pracovalo pouze v bývalé dílně Petra Brablece v domě čp. 151, která byla postavena v r. 1882 a původně se specializovala na výrobu kachlového zboží. Po první světové válce na návrh sochaře Huberta Kovaříka přešla na výrobu umělecké keramiky. V meziválečné době nesla název Kunštátská keramika, s. r. o., od r. 1950 se stala součástí Moravské ústředny a pak pracovala pod pražským Ústředím uměleckých řemesel.²² Nový impuls do výroby přinesl keramik Jiří Kemr, který zde působil od šedesátých let minulého století. Inovoval výrobní program novou povrchovou úpravou kombinující režný střep s bílou glazurou. Vedle užitkové keramiky vyráběl i uměleckou dekorativní keramiku.

K dalšímu historickému zlomu dochází po r. 1989 v souvislosti s politickým vývojem země. Privatizováním podniků byl vytvořen základ pro novodobé soukromé podnikání. Konkrétně v Kunštátě se konstitovalo několik soukromých firem, které pokračují ve staré hrnčířské tradici města i regionu. Zmíníme se jen o těch nejvýznamnějších. Privatizací dílny Ústředí uměleckých řemesel vzniká firma *MORAVIA ART - Kunštátská keramika* (Halasova ul. 151), která kromě užitkové a dekorativní keramiky nabízí také servis pro toto odvětví řemeslné výroby. Firma vlastní moderní budovu Galerie pod náměstím, kde jsou návštěvníkům kromě keramiky nabízeny i další umělecké artefakty ze skla, dřeva, kůže i obrazy. Podnikové prodejny má také v Brně a v Olomouci, zboží lze zakoupit i v prodejnách v Hradci Králové, Plzni, Poděbradech a v Praze. Keramický sortiment vychází nejen z lokálních tradic, ale je širší jak z hlediska typového, tak i morfologického.

---

²² Viz J. Pěta, c.d., s. 134. Pražák – Tichý, c.d., s. 33.

Studio keramika, s.r.o. (Halasova ul. 341) je druhou firmou, která vznikla privatizací majetku ÚUR.²³ Sídlí v tzv. Kemrově vile a orientuje se na produkci bíle glazované stolní keramiky, jejíž povrchová úprava často kombinuje bílou glazuru a rezný střep světlé (pískové) barvy. Tvary vycházejí z moderního designu stolní keramiky bez historizujících reminiscencí.

Firma *Keramika Kunštát* (Rudecká ul. 117) vznikla privatizací dílny, kterou od šedesátých let 20. století provozoval nejdříve kunštátský národní výbor a pak Okresní podnik komunálních služeb Boskovice. Její výroba pokračovala v sortimentu hrnčířského zboží a na jejím formování se podíleli keramikové Jan Vichta, Lindovský a Maxera. Od roku 1974 výrobu vede Stanislav Halas, absolvent bechyňské keramické školy, který podnik řídí i po privatizaci. I když došlo k modernizaci technologie, preferuje pálení přímým plamenem. Produkuje kameninu vypalovanou na 1350-1400 st. C a glazovanou zemitými glazurami. Firma pokračuje v lokální řemeslné tradici (hrnce, džbány, pekáče), ale vedle toho vyrábí nové vzory podle přání zákazníka. Své výrobky prodává přímo v Kunštátě, ale také v Brně a Mladé Boleslavi.²⁴

Několik dílen pracuje i v okolí Kunštátu. Typické osudy prožil podnik Jana Vichy v Drnovicích. Její zakladatel se vyučil v Kunštátě. Dílnu v Drnovicích postavil r. 1900 a provoz zahájil následujícího roku.²⁵ V padesátých letech podnik převzalo kunštátské dělnické Hrnčířské výrobní družstvo, ale výrobu zrušilo (1952). K obnovení provozu vnukem zakladatele došlo v polovině osmdesátých let. Dnes v dílně pracuje Jan Vichta spolu s dcerou Alenou Španělovou. Firma *KEVI - Keramika Vichta* nabízí užitkovou keramiku: kávové a čajové soupravy, šálky, byliňáky (čajové konvice na bylinkový čaj), džbány, pivní korbele, číše, dochucovací soupravy, láhve, čutory, svícny, aroma-lampy, popelníky a vázy. Druhou složku sortimentu představuje dekorační keramika, jako závěsné talíře, různá světla (interiérová, zahradní, nástěnná), obkládací kachle stěnové i krbové, keramické dekorační prvky podle návrhu architektů. Drnovická dílna dnes vyrábí přes sto druhů keramiky, s povrchovou úpravou reznou nebo bíle i

²³ Viz www.studiokeramika.cz, 15. 4. 2004.

²⁴ Viz www.keramika.cz, 15. 4. 2004.

²⁵ Viz Pražák – Tichý, c.d., s. 37. Na internetové stránce firmy uvedeno datum založení dílny r. 1895 a konec výroby r. 1954.

barevně glazovanou (odstíny hnědé, modrá). Původní sortiment se vytratil se změnou spotřebitele, tradiční kunštátské kameniny evokují nejspíše hnědě glazované nápojové soupravy se džbánkem.²⁶ Součástí podniku je vzorková prodejna, kde najdeme také památky připomínající rodovou hrnčířskou historii.

Vedle uvedených firem zaměstnávajících různý počet pracovníků vzniklo i několik dílen, kde pracuje sám majitel, školený keramik. Náleží k nim *Keramika* Pavla Tejkala v Lysicích. P. Tejkal se vyučil hrnčířskému řemeslu v kunštátské dílně Ústředí uměleckých řemesel a po absolvování Střední uměleckooprůmyslové školy v Uherském Hradišti zůstal pracovat v nedalekých Tupesích, středisku výroby novodobých slováckých fajánsí. Na počátku 90. let se vrátil do rodných Lysic, kde začal podnikat ve vlastní keramické dílně vybudované v rekonstruovaném hospodářském traktu rodného domku. P. Tejkal vytáčí stolní keramiku a další drobnější artefakty. Problémy s odbytem, které se stávají v posledních letech i pro ostatní výrobce v regionu značně naléhavé, řeší osobním prodejem zboží na specializovaných hrnčířských trzích v Kunštátě, Berouně a Kostelci nad Černými lesy nebo na dalších prodejních akcích zaměřených na rukodělné výrobky.

Nelehkou situaci v keramickém podnikání řeší někteří hrnčíři formou vedlejšího zaměstnání, jako např. Petr Jílek ze Sulíkova, vesnice severně od Kunštátu. Vyučený keramik řemeslo provozuje vedle stálého zaměstnání. Jeho výrobky navazují na tradici kunštátské kameniny potažené hnědými zemitými glazurami. Setkat se s nimi můžeme např. na pořadu Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm s názvem „Den hrnčířů a dráteníků aneb Když se ucho utrhne“ v areálu Dřevěného městečka. Svůj prodejní stánek má P. Jílek i na kunštátských hrnčířských trzích.

Lze konstatovat, že po roce 1989 došlo na Kunštátsku k rozvoji soukromého podnikání v odvětví keramické výroby, navazující na staré regionální tradice. Podpora hrnčířských tradic se objevuje i ze strany kunštátské samosprávy. Od r. 1994 město Kunštát pořádá pravidelně každý rok v září na náměstí Krále Jiřího hrnčířský jarmark. Akce, která spojuje kulturní a komerční funkce, je příležitostí k poznání profilu

---

²⁶ Nabídka na www.vltava2000.cz/kevi, 15. 4. 2005.

soudobé keramické produkce z celé České republiky.²⁷ Prodejci ze všech koutů republiky zde nabízejí své výrobky, navazují vzájemné kontakty a uzavírají kontrakty s obchodníky. Jarmark a sortiment zboží ukazují výrazný posun, ke kterému v tomto odvětví rukodělné výroby došlo od padesátých let 20. století, kdy zde prováděl své výzkumy Vilém Pražák.

---

²⁷ Na kunštátském hrnčířském jarmarku předvádějí svůj um a práci za hrnčířským kruhem studenti Střední odborné školy a Středního odborného učiliště tradičních řemesel z Velkých Opatovic. Škola působící v regionu vychovává od počátku 90. let 20. stol. odborníky i v profesi keramik, umělecký keramik a uměleckořemeslné zpracování kamene a keramiky. Vedle dalších odborných škol přispívá tak k výchově dorostu, který bude pokračovat v keramické tradici regionu.

Cvočkařství v Běštině v závěrečném období své existence

Helena Mevaldová

Cvočkařství – ruční výroba hřebíků, skob, cvočků do bot a podobných drobných výkovek - vzniklo oddělením od kovářského řemesla a je jedním z typických příkladů domácí výroby. Hromadná výroba měla smysl tam, kde byl ve velkém zajištěn odbyt výrobků buď na místním trhu (velká města) nebo naopak trhu vzdáleném, kam se výkovky vyvážely. Potřebné nářadí, hřebovnu, měl každý kovář a také kterýkoli kovář uměl hřebíky vykovat; z těchto důvodů bylo „hřebičníků“ tj. kovářů specializujících se na výrobu hřebíků, v období cechovních řemesel málo.

Hřebičníci se od kovářů oddělili již ve 14. století, v 15. století jsou doloženi v Praze. Cvočkaři, zhotovitelé jemnějších výkovek, jsou známi v Praze ze 16. století. Nevyráběli jen cvočky, hlavní náplní jejich práce byla výroba hřebíků, skob, dvojitých skob apod. V 2. polovině 17. století je velkovýroba hřebíků známa z panství Křivoklát.¹

V 18. století byli podle archivních pramenů (Produkční tabely z let 1752 -1753) samostatní hřebíkáři zastoupeni pouze ve městech (29 mistrů v 15 městech). Cvočkaři jsou v Tereziánském katastru (dokončen 1756) uváděni také především ve městech (na 17 místech v různých krajích pracuje 30 mistrů), méně ve vsích (7 mistrů na 5 panstvích). V roce 1766 bylo v Čechách 54 hřebíkářů.² Zákon z roku 1754 totiž umožnil uvolnění cechovních pravidel a pozdější rozvinutí cvočkařství jako domácí výroby. Hromadná výroba samotných cvočků do bot souvisí také s budováním stálé armády pravidelně

---

¹ Winter Zikmund, *Řemeslo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526 –1620)*, Praha 1909, s. 496-7; Winter Zikmund, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 457, 823, 844; Hofmann Gustav, *Dvě kapitoly z dějin cvočkařství na Hořovicku*, *Český lid* 53, 1966, s. 134 – 144; Čáka Jan, *Podbrdskem od městečka k městu*, Praha 1988, s. 67; VI. Scheufler: *Zanikající řemesla. Cvočkařství*. *Technický magazín* vydání SNTL – Státní nakladatelství technické literatury, 1982, r. XXV, čís. 5, s. 54 – 55.

² Martínek Zdeněk, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752-1756*, Praha 2000, s. 61.

doplňované odvody a jednotně uniformované, včetně obutí.³ Od poloviny 18. století produkce hřebíků a cvočků resp. drobných výkovků stoupala a obchod s tímto zbožím byl velmi výnosný (např. monopol na obchod s hřebíky si na svém panství Jince vyhradili majitelé dominia Vratislavové z Mitrovic).⁴ Okolo roku 1800 nastal rozkvět tohoto řemesla, který trval až do 40. let 19. století. Poté co mu začala konkurovat tovární výroba, začal jeho pomalý, ale nezadržitelný úpadek.

Od 18. století se cvočkařství provozovalo především v *oblastech železného hutnictví*, kde zaměstnávalo značnou část produktivního obyvatelstva. Nejvýznamnějším regionem této domácí výroby se v 19. století až 1. polovině 20. století stalo *Podbrdsko*, které bylo spolu s *Křivoklátskem* od 13. století do 60. let 19. století hlavní oblastí těžby železných rud, hutnictví železa a jeho zpracování v Čechách. Vsi s množstvím cvočkařských dílen se nacházely na rozsáhlém území rozloženém po obou svazích Brd, které zahrnovalo Hořovicko, Komárovsko, Zbirožsko, Rokycansko, Hostomicko, Jinecko, Příbramsko a Rožmitálsko, okolí Blovic a Spáleného Poříčí. Svůj rozkvět cvočkařství prožívalo v 1. polovině 19. století, kdy zaměstnávalo 760 až 900 osob.⁵

V referátu *na prvním semináři „Domácká výroba“* uspořádaném v Měčíně⁶ jsem se cvočkařství v tomto regionu věnovala poměrně podrobně. Sledovala jsem jeho vývoj od cechovního řemesla přes domácí malovýrobu, snahy o vymanění se z faktorského systému a truck-systému, zakládání cvočkařských družstev od 80. let 19. století až po cvočkařství jako sezónní zaměstnání. Zabývala jsem se

---

³ Vl. Scheufler: Zanikající řemesla. Cvočkařství. Technický magazín vydání SNTL – Státní nakladatelství technické literatury, 1982, r. XXV, čís. 5, s. 54.

⁴ Hofmann Gustav, Staré železářství na Podbrdsku, Vlastivědný sborník Podbrdsk 19, 1981, s. 100, 134, 144–145.

⁵ První údaj, byl získán po sečtení dostupných údajů ve jmenovaných regionech v Sommerově topografii za Plzeňský a Berounský kraj (Sommer J. G., Das Königreich Böhmen, 6 Band, Pilsner Kreis, Prag 1838 a Das Königreich Böhmen, 16 Band, Berauner Kreis, Prag 1849) poskytuje údaj 759 cvočkařů – nejspíše mistrů, protože neuvádí počet tovaryšů a učedníků. Druhý údaj - Vl. Scheufler, Etnografický atlas 2., Praha 1991, s. 28.

⁶ H. Mevaldová, Cvočkařství na Podbrdsku, in Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Sborník referátů ze semináře konaného ve dnech 9. - 10. 6. 1999 v Měčíně. Měčín 2000, s. 70 - 84.

podmínkami, které ovlivnily jeho vývoj, regiony a lokalitami, kde se cvočkařství provozovalo, stručně jsem popsala zařízení cvočkařských dílen a způsob výroby. Dotkla jsem se i sociálních poměrů těchto výrobců.

V tomto příspěvku chci přiblížit závěrečné období cvočkařství na příkladu lokality, která byla jedním z jeho největších výrobních středisek v severovýchodní části Podbrdsku. Jak rychle probíhal proces přechodu cvočkařství mezi sezónní zaměstnání, jakou podobu měl a kdy nastal definitivní konec této domácké výroby chci ukázat na příkladu cvočkařů ze vsi Běštín u Hořovic, přičemž se soustřeďuji především na počátek a konec tohoto závěrečného období. Posun, kterým cvočkařství prošlo od 80. let 19. století do 50. let 20. století, dokumentuji na základě pramenů archivní povahy. Jsou jimi sčítací operáty obce Běštín z let 1880 a 1910 a „Hrubý průzkum rukodělné výroby“. Obsahuje informace získané terénním výzkumem v letech 1958 – 1961 v rámci činnosti (dnes již zaniklého) Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV).

Běštín (okres Beroun) leží na úpatí zalesněných severních svahů Brd. Ves má neobvykle uspořádaný podkovovitý půdorys s prázdným středem; usedlosti byly původně rozloženy kolem návsi; v její blízkosti, severně od návsi, se nacházely mokřiny, kterými směrem ke vsi protéká potok Řeřicha. V 1. polovině 19. století se osídlení rozrostlo a tuto podmáčenou oblast, která zůstala dodnes bez zástavby, obklopilo.⁷

První zmínka pochází z roku 1380, ve třicetileté válce byla ves vypálena a téměř zanikla. V roce 1654 zde bydlely jen tři rodiny a vrchnost sídlící v nedalekém Osově se jí snažila osadit a zalidnit - v roce 1700 zde bylo údajně 15 chalup. Kromě obdělávání polí obyvatelům Běštína v dávných dobách poskytovalo zaměstnání pálení dřevěného uhlí pro huti při Litavce.⁸

Brdy tuto ves oddělují od bývalé oblasti těžby a zpracování železa v okolí městečka Jince (okr. Příbram). Železářství na Jinceku v 18. století (podobně jako jinde na Podbrdsku) podnítilo vznik

---

⁷ Státní ústřední archiv Praha, Indikační skiza, BE 14, BI II., Běštín, okr. Beroun.

⁸ Monografie Hořovicka a Berounska, díl VI, Praha 1931, s. 44 – 47.

cvočkařství nejen v Běštině, ale také v řadě obcí v okolí. Podhůří Brd ostatně nenabízelo mnoho jiných pracovních příležitostí. V polovině 18. století, kdy se cvočkařství stávalo dobře prosperujícím tehdy ještě cechovním řemeslem (cvočkaři byli příslušníky cechu kovářského), se ves rychle rozrůstala. Při číslování v roce 1771 zde již stálo 60 stavení, v roce 1785 jich bylo 63, roku 1834 měla obec 74 čísel a v r. 1839 měl Běštín 121 domů.

V této době již patřil mezi největší cvočkařská střediska, kdy toto řemeslo zaměstnávalo téměř celou ves. Nejistota jsem přesně, kdy se cvočkařství v obci objevilo, prvním cvočkařem v Běštině byl podle regionální literatury, která však neuvádí dataci, rychtář Jiří Ksandr. V sousedních Hostomicích je historicky erudovanými badateli doloženo osm kovářů vyrábějících hřebíky v r. 1753 (viz pozn. 4), regionální literatura klade zdejší počátky cvočkařství k roku 1700, v r. 1733 uvádí v Hostomicích 26 mistrů kovářských, v roce 1760 již 59.⁹ První cvočkaře v Běštině lze s určitostí hledat nejpozději v 1. třetině 18. století, protože v matrikách této obce jsem již k roku 1734 našla celou řadu kovářů (cvočkařů - viz níže), když jsem podrobně sledovala, zda dům čp. 55 s cvočkařskou dílnou sloužil tomuto řemeslu od dokončení své stavby.¹⁰

Cvočkařství na celém Podbrdsku vzkvétalo přibližně do roku r. 1840; zboží se vyváželo nejen do celého Rakouska, ale i do zahraničí. Velmi konkrétní údaje o Běštině k roku 1839 poskytuje Duplikát stabilního katastru.¹¹ Ten uvádí, že „v Běštině 62 cvočkařů u 62 výhni zhotovuje ročně 10 milionů cvočků různých velikostí pro židovské obchodníky. Používají k tomu 1200 centnýřů železa z hamru u Hořovic, Ze Zbirowa (tj. Zbirohu); pak 300 centnýřů kamenného uhlí z Radnic. Zaměstnávají více než 200 dělníků.“ Z těchto údajů vyplývá, že *celkem* se zde tímto řemeslem v uvedeném roce zabývalo nejméně

⁹ Monografie Hořovicka a Berounska, díl VI, Praha 1931, s. 46 – 47, 208.

¹⁰ Státní oblastní archiv Praha. Matriky narozených z let 1734 – 1784, 1784 – 1865, matriky oddaných ze let 1784 -1859, matriky zemřelých 1784 – 1819, fara Bezdědice, obec Běštín=Běchčín, okr. Hořovice (dnes okr. Beroun). Matriční záznamy, jsem podrobně procházela při sledování cvočkařů - majitelů domu čp. 55 v Běštině viz H. Mevaldová, Cvočkařská dílna v Běštině ve světle terénního výzkumu a archivních pramenů – v tisku)

¹¹ Duplikát stabilního katastru Duplicat Grund Parzellen Protocol der Gemeinde Biehschin, böhmisch Bechczin, 1839, Státní ústřední archiv Praha, sign. SK dupl. 7378.

262 osob, kolem jedné výhně pracovali průměrně 4 cvočkaři včetně mistra. Mladší prameny uvádějí, že jeho povinností byla obvykle oprava forem, které se opotřebovávaly, jeden z pracovníků musel šlapat měchy.

Výraznou změnu v životě cvočkařů přinesly první továrny na výrobu hřebíků, které se objevily ve 40. letech 19. století. *Konkurence levnější tovární výroby i ztráta trhů na Balkáně* po Krymské válce, kam bylo dodáváno anglické zboží, byla příčinou stále se prohlubujícího sociálního propadu. Ten vyvrcholil v roce 1866 *bouřemi* cvočkařů na Hořovicku. Od té doby již převažovalo omezování výroby a hledání nových možností zaměstnání (např. v továrnách, které však ve svých počátcích byly malé, práce na příležitostných stavbách, hledání práce v zahraničí). Řada cvočkařů byla odkázána na výnos ze svých malých políček, zdejší cvočkaři byli často bezzemci a nemohli si proto základní potřeby zabezpečit např. potravinami z vlastního hospodářství. Jejich sociální situaci zhoršoval *faktorský systém*. Faktoři, kteří organizovali domáckou výrobu v určité oblasti, mnohdy prosazovali tzv. „*truck-systém*“ tj. systém dvojí závislosti na faktorovi, kdy jako majitelé obchodů nutili cvočkaře odebírat právě jejich zboží (zejména potraviny).¹²

V průběhu trvání této domácké výroby se měnil název výrobců. Výraz cvočkař se jako běžné označení pro zhotovitele drobných až jemných výkovek (hlavně cvočků) vžil zřejmě teprve poté, co cvočky mezi produkty této domácké výroby převážily – nejspíše na přelomu 19. a 20. století (i přesto, že byl znám od středověku). V matričních záznamech v Běštíně z první třetiny 18. století až po poslední třetinu 19. století (viz pozn. 10) jsou tito výrobci ve shodě s uplatňovaným cechovním systémem důsledně nazýváni *k o v á ř i*. Ve sčítacích operátech z roku 1880 jsou všichni označováni jako *c v o k a ř i*. Tento termín i jeho obsah dokládá regionální literatura i vzpomínky pamětníků ještě ve 30. letech 20. století. Teprve mladší doklady (první takové označení jsem našla k roku 1883) – alespoň v tomto regionu –

---

¹² Scheufler Vladimír, Etnografický atlas 2, ÚEF ČSAV, Praha 1991, s. 28. Králová Jindřiška, Cvočkařství na Rožmitálsku, Podbrdsko, sborník SOA v Příbrami, roč. 3, 1996, s. 74 – 78. Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 18, s. 6; uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

rozlišují cvokaře a *cvočkaře*, který byl v hovorové mluvě označován také jako šerkař, nágelšmid (z něm.) či malokovář.¹³

80. a 90. léta 19. století – pomalý ústup cvokařství

Toto období je charakterizováno snahami o vymanění se z faktorského systému zakládáním družstev. Truck-systém byl sice v 80. letech 19. století zakázán, ale tento zákaz býval opětovně porušován. Po stránce sociální však 80. a 90. léta 19. století nepředstavují převratnou změnu. Pramenem pro následující údaje byly Sčítací operáty obce Běštín z roku 1880.¹⁴ Kromě osobních údajů se zaměřují na zjištění zaměstnání dospělých obyvatel jednotlivých domů a chov domácích zvířat.

V roce 1880, kdy bylo skutečně sčítání obyvatel, měl Běštín téměř 1000 obyvatel a 126 domů. Cvokaři se svými rodinami *obývali* 67 stavení, tedy *více než polovinu domů*. Tento stav dost přesně vystihují vzpomínky pamětníků, zaznamenané ve 30. letech 20. století a udržované ještě v 80. letech 20. století, že v této obci žili cvokaři v každém druhém domě. Sčítací operáty mezi místními obyvateli uvádějí 103 cvokaře. Mezi těmito 103 cvokaři bylo 29 cvokařských *mistrů*, 69 cvokařských *tovaryšů*, 2 cvokařští pomocníci a 3 cvokařští učedníci. Do používané terminologie se ještě promítala cechovní pravidla, ačkoliv již dávno neměla právní opodstatnění - mistr ani tovaryš totiž nepotřebovali výuční list, kterým by dokazovali vykonání příslušných zkoušek, stačilo zaučení u některého zkušeného výrobce. Zaučení netrvalo dlouho – jen několik měsíců – proto sčítací operáty zachycují jen tři učedníky. Uvedení 103 výrobců žili v 91 *rodinách*, které tvořili s dalšími rodinnými příslušníky. Pokud bychom považovali i čtyři matky výměnkářky žijící se svými dětmi v jednom domě za samostatnou generační jednotku, pak bylo rodin cvokařů devadesát pět. Samostatně žili tři cvokařští tovaryši a pomocníci. V těchto devadesáti jedna (resp. 98 rodinách) *žilo 545 osob*, tedy více než polovina obyvatel vsi. Skutečný počet rodinných příslušníků cvokařů

¹³ Monografie Hořovicka a Berounska, díl IV, Praha, 1930, s. 9-10; Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 16, uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

¹⁴ Státní okresní archiv Beroun, Sčítací operáty obce Běštín z roku 1880, i. č. 930.

trvale žijících v obci, byl však o asi 30 osob nižší, protože sčítací operáty uvádějí všechny osoby s domovskou příslušností, i když jsou dlouhodobě nepřítomné např. ve službě, jako pacholci, děvečky, vojáci apod. často značně a dlouhodobě vzdáleni.

Při porovnání počtu 103 cvokařů zaznamenaných při sčítání obyvatel v roce 1880 *se stavem z roku 1839*, kdy v Běštině žilo nejméně 262 kovářů tj. cvočkařů, *vidíme pokles o 60 %*. Stejně zřetelný je pokles počtu mistrů z 62 na 29. Vzhledem k tomu, že jde o změnu v průběhu 40 let tj. v průběhu života jedné generace, je zřetelné, že tato domácká práce již nemohla uživit stejné množství výrobců a jejich rodin, jako v 1. polovině 19. století. Pokles počtu domácích výrobců drobných výkovků byl přímým důsledkem velké konkurence továren vyrábějících hřebíky zakládanych od poloviny 19. století v Žatci, Příbrami i jinde, které stlačovaly ceny ručně kovaných hřebů a jiných výkovků. Další příčinou byla ztráta odbytišť zejména na Balkáně.

Další možnosti obživy cvočkařů - chov domácích zvířat

V 60. letech 19. století bylo zejména na Hostomicku, kde Běštín leží, více jak 90 % cvočkařů bezzemků a domácká výroba byla jediným zdrojem obživy pro jejich rodiny.¹⁵ Proto také měla konkurence tovární výroby snižující ceny cvočkařských výkovků pro tuto oblast tak katastrofální důsledky a vedla až k sociálním bouřím (s protižidovským akcentem) v roce 1866. V 80. letech 19. století *nastala největší změna v možnostech jiného zabezpečení obživy*. Především je ze sčítacích operátů z r. 1880 zřetelné, že *řada rodin měla drobné hospodářství resp. chovala domácí zvířata*, která jim poskytovala základní potraviny.

Sčítací operáty bohužel nerozlišují přesně jejich majitele, uvádějí, že v daném čísle popisném tato zvířata drží jeden vlastník (zcela výjimečně dva) např. se dozvíme, že „dva vlastníci drží 4 úly“ a neuvádějí drobné zvířectvo (slepice, event. králíky). Jednotný charakter vyplněných kolonek (oproti sčítacím archům z r. 1910) dává tušit, že byly vyplněny úředníky a nikoli samotnými obyvateli domu. Na obdělávání alespoň malého množství půdy ukazují údaje o obživě manželky. V některých případech je výslovně uvedeno „polní

---

¹⁵ Vl. Scheufler, Etnografický atlas 2., Praha 1991, s. 28.

hospodářství“; obvykle (v 87 % případů – tj. u 79 z 91 rodin) je tato kolonka vyplněna paušálně výrazem „manželka vede hospodářství“, který někde znamená spíše vedení domácnosti. V menším počtu případů je výslovně uveden jiný způsob obživy manželky.

Na obživu zajištěnou nejen cvočkařstvím, ale také zemědělskými produkty, ukazuje skutečnost, že *chov domácích zvířat byl provozován v 70% domů, které cvočkaři obývali* (ve 47 ze 67). Neznamena to, že uvedený dobytek musel patřit rodině cvočkaře. Sčítací operáty mají o chovu domácích zvířat ve vztahu k jednotlivým číslům popisným pouze souhrnný zápis o počtu chovaných kusů v domě - v něm obvykle žily 2 – 3 rodiny různých řemeslníků a obchodníků (a také žebráků). Vodítkem a důkazem k tvrzení, že cvočkařské rodiny hledaly další zdroj obživy v polním hospodářství a chovu dobytka, nám mohou být zejména domy obývané výlučně cvočkaři. Takových domů bylo celkem dvacet šest. Třináct domů obývala pouze jedna cvočkařská rodina, v devíti domech žilo po dvou cvočkařských rodinách a ve čtyřech staveních po třech rodinách.

Tabulka ukazuje na obvyklé složení domácího zvířectva: *bud' jedna rodina drží jednu kozu a jeden skopový kus (nejčastější případ), nebo místo nich má jednu krávu (či jednu jalovici)*, popřípadě krávu i jalovici. Stejně zastoupení dobytka však nacházíme i tam, kde dům obývaly dvě výhradně cvočkařské rodiny; teprve ve staveních, kde žily tři rodiny se počet chovaných kusů zvyšoval. Toto konstatování platí nejen pro rodiny cvočkařů, ale i pro ostatní rodiny ve vsi, pouze ojediněle se navíc chová prase.

Výběr představený v tabulce potvrzuje, že *domácí zvířata nechovali všichni cvočkaři*, ačkoliv jejich rodiny byly dosti početné a přínos z této činnosti by byl vítaný.¹⁶ Patrně k chovu neměli podmínky – nejspíše půdu nebo dostatek prostředků na pronájem (pacht)

¹⁶ Např. v čp. 76 bylo hlášeno 8 osob: cvokařský mistr Jan Vorel (*1846) měl s manželkou pět synů, (ti však měli jiné příjmení - snad z prvního manželství matky?). Ve skutečnosti zde žilo o 2 osoby méně: jeden člen rodiny byl oračem ve Vrané u Loun za roční mzdu a další vojínem u 13. praporu myslivců v Kutné Hoře. V čp. 80 bydlela 7 členná rodina cvokařského tovaryše Frant. Ceisela (*1843, 5 dětí). V čp. 1 žily rodiny cvokařských pomocníků Matěje Šlajсны (*1839, manželka a pět dětí) a Františka Šlajсны (*1839, manželka a čtyři děti) – celkem 13 osob. V čp. 5 bydlely rodiny cvokařských tovaryšů Matěje Štípka (*1819, manželka a dvě dcery) a Ferdinanda Motla (*1842, manželka a čtyři děti), celkem 10 osob.

pozemků. Dosud se mi nepodařilo zjistit, zda a za jakých okolností v Běštíně po cvočkařských bouřích v r. 1866 došlo ke změnám v držbě pozemků ve prospěch cvočkařů např. odprodejem dominikálu (když cvočkaři žijící na hranici holé existence neměli peněžní prostředky).

Tabulka č. 1: chov domácího zvířectva ve cvočkařských rodinách

počet cvoč- kař. rodin v domě	č.p.	koza	skopový dobytek	kráva	jalovice	úl	počet členů v rodinách
1	42				1		6
1	51	1	1				5
1	65			1			5
1	70			1	1		7
1	71			1			2
1	76						8
1	79	1	1	1			4
1	80						7
1	86	1	1				7
1	96	1	1				7
1	98			2	1		7
1	105			1		4	3
1	114	1	1				5
2	1						7+6
2	5						4+6
2	26	1	1			1	8+1
2	50	1	1				6+2
2	74	1	1	2	1		4+6
2	92	1	1				3+4
2	108	1	1				4+3
2	116			1			5+4
2	117	1	1				4+3
3	10	2	2				2+5+6
3	18			2	1		5+2+3
3	62	3	3				2+4+4
3	80			1		4	2+3+3
celkem		16	16	13	5	9	

Nevelký rozsah dobytka chovaného cvočkaři je zřetelnější při srovnání s dalšími obyvateli Běštína. Nejvíce kusů dobytka chovaly v domě čp. 77, kde bydlely tři rodiny (z toho byla jen 1 cvočkařská, celkem 12 osob): 2 prvničky (poprvé otelené krávy), 1 krávu, 2 kozy, 2 skopové kusy a 1 prase. Z domů obývaných jinými profesemi nejvíce dobytka držel jeden z mála zdejších sedláků v čp. 54: 3 jalovice mladší 1 roku, 2 prvničky, 3 krávy, 4 voly, 2 prasata a 1 úl (rozumí se včelstev). V domě bylo hlášeno osm osob, trvale zde žilo sedm osob, protože jeden syn byl truhlářem až v Rusku.

Sociální úroveň bydlení cvočkařů

Sociální úroveň cvočkařů je považována za jednu z nejhorších mezi domácími výrobci. Bylo známo, že z důvodu svých nízkých výdělků byli podvyživení a špatně ošaceni. Obvykle měl cvočkař jen jedny šaty, ty co měl na sobě. Jejich děti byly hladové a polonahé.¹⁷ Rodiny cvočkařů byly velké a domy, ve kterých bydlely, byly přelidněné.

Cvočkař Alois Unger (*1893), ze Zaječova (okr. Beroun), v roce 1961 vzpomínal: „Cvočkaři měli velkou bídu a často je bída a touha po zapomenutí vedla k pití. Tím se jejich bída ještě prohloubila. O jejich bídě svědčí i chudobné oblečení, zvláště obuv, poněvadž nenosili kožené boty, pouze dřeváky, které se ve vesnici dělaly a kterým se říkalo trepky“.¹⁸

Sčítací operáty mají v této otázce omezenou vypovídací schopnost. Lze doložit velikost jednotlivých rodin, maximální počet osob v domě, strukturu rodin a některé zajímavosti. Při srovnání s údaji v matrikách obce Běštín z 18. století a 1. poloviny 19. století (viz pozn. 10) se zdá, že přelidněnost domů (počtu osob v domě) byla v 18. století ještě větší.

---

¹⁷ Králová Jindřiška, Cvočkařství na Rožmitálsku, Podbrdsko, sborník SOA v Příbrami, roč. 3, 1996, s.74 – 78.

¹⁸ Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Řihová – 1961, s. 14, uložen v Národopisném odd.Národního muzea.

Tabulka č. 2: Velikost rodin

Počet členů v rodině	2	3	4	5	6	7	8	9
Počet rodin této velikosti	23	27	22	25	14	7	4	2

Z těchto údajů je patrné, že převládaly rodiny zahrnující 2 až 6 osob, tj. běžná velikost jedno- až dvougenerační rodiny.

Tabulka č. 3: Maximální počet osob v domech obývaných cvočkaři

maxim.počet osob v domě	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	25
počet domů s tímto počtem obyvatel	1	2	1	5	7	14	8	8	9	3	3	3	0	1	1

Z tabulky je možno vyčíst, že většina cvočkařů žila v domech, ve kterých bydlelo šest až deset osob, což je počet ukazující na jednu až dvě rodiny v domě. Takových stavení bylo čtyřicet šest, což je 69,7 % z celkového počtu šedesáti sedmi domů, ve kterých cvočkaři žili. Devět domů (13,6 %) bylo obydlených dvěma až pěti osobami, a v jedenácti objektech (16,6 %) žil opravdu nadměrný počet obyvatel – jedenáct až patnáct lidí (v jednom případě dokonce dvacet pět).

Vyčíslíme-li tento přehled podle počtu rodin v domě, pak ve třinácti domech žila pouze jedna rodina cvočkařů, ve třiceti domech bydlelo po dvou rodinách a v sedmnácti domech tři rodiny. V jednom z domů (čp. 56) bylo hlášeno neuvěřitelných pět rodin, které tvořilo oněch dvacet pět osob uvedených v tabulce (tři z nich ale pobývaly trvale mimo dům).¹⁹

¹⁹ Byla to: 1) rodina zednického tovaryše, patrně vdovce, se 3 dcerami; 2) rodina jeho matky s dcerou; 3) rodina nádeníka a nádenice v polním hospodářství se synem a dvěma dcerami. Další syn byl vojínem u 48. pluku dragounů v Vídni a dvě dcery děvečkami v nedalekých vsích Radouš a Vinařice. 4) rodina cvočkařského tovaryše Jana Langa (*1847) s jedním synem a dvěma dcerami měla jednu kozu a jeden skopový dobytek. 5) Rodina cvočkařského tovaryše Jana

V Tabulce č. 4 se můžeme přesvědčit, že přelidňenost domů, která byla nesporná, byla v Běštině v roce 1880 běžná i u ostatních obyvatel. Obtížné muselo být zejména soužití více než dvou rodin v domě, protože v nich nebyly dost prostorné nejen světnice, ale kromě komory přestavěné popř. na další světnici, zde neexistovaly další vhodné prostory k bydlení. Není jasné zda se na vysokém počtu osob v některých domech nepodepsaly i požáry, kdy majitelé domu přišli o střechu nad hlavou (viz níže osm spálenišť k datu sčítání). V každém domě byla kovářská výheň, vzplanutí požáru bylo snadné. Poněkud zlomyslnou informací, podává k tomuto tématu regionální literatura: „Od r. 1885 nastává doba požárů. Doškové baráčky zvané „Betlemy“ téměř každodenně hořely. Za vyplacené pojistné stavěny domky kryté taškami. Tak nabyly ves slušného vzhledu.“²⁰

Tabulka č. 4: Maximální počet osob v běštínských domech v r. 1880

maxim.počet osob v domě	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	25
počet domů s tímto počtem obyvatel	4	6	5	10	14	21	16	12	11	5	4	5	0	1	1	1

Tabulka č. 4 ukazuje, že většina obyvatel Běštína žila v podobných podmínkách jako cvočkaři. Obvykle v domě bydlelo pět až deset lidí (v případě cvočkařů šest až deset osob), což je počet ukazující opět na jednu až dvě rodiny v domě. Ve skutečnosti to často byly rodiny tři, z nichž jedna byla neúplná (např. matka vdova někdy s dospělým potomkem nebo dítětem). Stavení s tímto počtem obyvatel bylo 84, což je 72,4 % z celkového počtu 116 obývaných domů (celkem bylo v Běštině 126 domů, 8 byla spálenišť, zbytek neodevzdané sčítací archy). Patnáct domů (12,9 %) bylo obydleno dvěma až čtyřmi osobami, a v sedmnácti objektech (14,7 %) bylo hlášeno jedenáct až šestnáct resp. dvacet pět lidí. Při srovnání

Šlajсны (*1841) s jedním synem a dvěma dcerami. U této rodiny bydlel (nepochybně kvůli finančnímu příspěvku) chlapec z pražského nalezince (*1878).

²⁰ Monografie Hořovicka a Berounska, díl VI, Praha 1931, s. 47.

cvočkařů s ostatním obyvatelstvem nejsou vidět zřetelné rozdíly (důvodem bude nejspíše obecná chudoba vycházející z nedosta-
tečného počtu pracovních příležitostí), *ale jistý posun směrem
k horším sociálním podmínkám zde přece jen existuje. Cvočkaři
převažovali mezi těmi, kdo žili v domech s vyšším nebo vysokým
počtem obyvatel.*

Chudobu dokreslují - kromě zpráv o cvočkařských bouřích
r. 1866 a pozdějších vzpomínek pamětníků - ve statistikách údaje o
malých dětech ze sirotčince, které si brali chudí lidé na výživu, protože
s nimi nejspíše obdrželi jistý finanční obnos. Je známo, že život
cvočkařů byl boj o holé přežití. Např. v čp. 96 bydlela rodina
cvokařského tovaryše Josefa Minářika (*1847) se třemi vlastními dětmi
a dvěma chlapci (*1876 a *1878), kteří měli „výživu od pražského
nalezince“. V čp. 56 - kde bylo hlášeno oněch pět rodin s 25 osobami,
tedy mezi těmi nejchudšími - žila rodina cvokařského tovaryše Jana
Šlajsny (*1841) s jedním synem a dvěma dcerami. U ní „byl na výživu“
chlapec z pražského nalezince (*1878).

Kromě sirotků *dokládá chudobu místních obyvatel řada žebráků
a žebraček*, z nichž někteří žili s rodinami svých dětí – a z jejich
postavení je zřejmé, že je rodiny jejich potomků nemohly podporovat.
Žebráci nemuseli být jen osamělí a staří lidé, kterých jsem ve sčítacích
arších našla osm. Byli součástí rodin cvočkařů i jiných profesí.
V čp. 52 bydlel cvokařský mistr Václav Mraček (*1836) s manželkou a
ženatým synem Josefem, zednickým tovaryšem. Chovali dvě krávy,
ale přesto je matka Veronika Bartoníčková (*1793) žebračka. Stejně
tak v čp. 106 bydlela rodina cvokařského tovaryše a s ní dvě žebračky
– jedna z nich byla jeho tchyní. Rodiny nebyly schopny se uživit
nádenickou prací, i když třeba chovaly domácí zvířata, její starší
členové se také stávali žebráky (tři příklady).

Dostatek prostředků neměli patrně ani všichni obchodníci
s litinovým nádobím. Např. rodina K. Veselého z čp. 12, který byl
„obchodník v nádoby“ (v operátu je výslovně uvedeno, že neumí číst
ani psát). Měl manželku a tři dcery a jeho otec Frant. Veselý (*1792) je
uváděn jako žebrák, je živ „z povinné výživ, z dobročinností“. Podobně
v čp. 100 žila rodina V. Pivoňky (celkem 7 osob), který vlastnil obchod
v železné zboží, choval jednu kozu a jeden skopový kus, vdova
Veronika Pivoňková byla žebračka. Jan Svašek, obchodník

v železném nádobí, který zemřel právě v roce 1880, měl dokonce zaknihovány dluhy „za zboží“.²¹

Struktura zaměstnání obyvatel Běštína v r. 1880

Jak jsem již vyčíslila na počátku kapitoly, cvočkaři a jejich rodiny tvořili polovinu zdejších obyvatel. Běžné bylo provozování řemesel, není však jisté nakolik se jimi řemeslníci užívali. Ze sčítacích operátů lze vyčíst, že další obyvatelé Běštína přijímali službu na panských velkostatkách v širokém okolí, byli „náděnký v polním nebo lesním hospodářství“, nebo pracovali v lese za týdenní mzdu. Ojedinele se objevují „tovární náděnký“, nebo tovární dělníci, byl zde i hadrník (sbíral hadry). Ve vsi žilo několik zedníků a zednických tovaryšů (tvoří předchůdce řady pozdějších sezónních řemesel zastoupených ve vsi, kterými její obyvatelé řešili způsob obživy v období zániku cvočkařství).

Velmi častým způsobem obživy byl obchod a to nejen běžného typu jako např. podomní obchodník v čp. 27, „Obchod v smíšeném zboží“ v čp. 45 nebo „Obchod v obilí“, v čp. 37. Pro Běštín byl charakteristický obchod s nádobím, který v některých případech vedly i ženy. Je popisován jako „obchod v plechovém zboží“ nebo „v železném zboží“ tj. litinovém z blízkých sléváren; jedna vdova (čp. 25) vedla obchod v hliněném nádobí. Obchodníků se železným zbožím zde bylo nejméně šestnáct²² přesněji řečeno sedmnáct. Sčítací operáty totiž mezi nimi neuvádějí Josefa Svaška, který zemřel deset dní před sčítáním lidu a se „železným nádobím“ obchodoval v Sedlčanech, Voticích a v Táboře (viz poznámka 21).

---

²¹ O jeho osobu jsem se zajímala, kvůli své terénní dokumentaci cvočkařského domu čp. 55. (Viz H. Mevaldová: Cvočkařská dílna v Běštíně (okr. Beroun) ve světle terénního výzkumu a archivních pramenů. V tisku.). To že zemřel v Sedlčanech, se dozvídáme z dědického řízení v roce 1880, viz Katastrální úřad Beroun, pozemková kniha Běštín, Sběrka listin z r. 1880, str. 53-54, č. 11263. Úmrtí matrika uvádí, že zemřel 20. 12. 1880 ve věku 74 let v Sedlčanech čp. 267 kde i předtím pobýval a že pocházel údajně z Hostomic (město v sousedství Běštína). (Úmrtí matrika Sedlčany 1877-1896, Stát. obl. archiv Praha, č. inv. 40).

²² V čp. 9, čp. 12, čp. 14, čp. 16 – 3 osoby - bratři?, čp. 20, čp. 43, čp. 64, čp. 66, čp. 67, čp. 75, čp. 77, čp. 82, čp. 100.

Na konci 19. století se jako doplňkové zaměstnání pro ženy začalo v Běštině i v širokém okolí prosazovat další domácí řemeslo – šití rukavic (neobjevuje se však ve sčítacích operátech ani z r. 1880, ani z r. 1910). Dostalo se sem z nedaleké Dobříše, faktoři většinou sídlili v sousedních Hostomicích. Tento ve zdejším regionu nesmírně důležitý zdroj obživy prameny i regionální literatura poněkud opomíjejí ačkoliv se rukavičkářství udrželo nejen v Běštině, ale na celém Hostomicku dodnes.²³

Počátek 20. století - cvočkařství jako sezónní zaměstnání

O třicet let mladší operáty ze sčítání lidu v Běštině v roce 1910²⁴ ukazují, že v životě cvočkařů došlo k podstatným změnám. Tyto doklady se (kromě osobních údajů) zaměřují na zjištění hlavního a vedlejšího povolání respondentů. Jsou podstatně jednodušší, průhlednější pro zpracování i když nejsou zcela jednotně vyplněné. Běštín měl v roce 1910 143 domů a okolo 900 obyvatel (904 osob přítomných při sčítání). Počet domů tedy mírně vzrostl, počet obyvatel mírně poklesl, což by ukazovalo na zlepšení životní úrovně. Operáty na rozdíl od roku 1880 nesledovaly maximální počet osob v domě. Pokud bych chtěla tato data porovnávat, bylo by je nutné dopočítávat, stejně jako údaje, které byly podkladem pro tabulky o velikosti rodin v roce 1880. Jistě by to bylo zajímavé srovnání zejména při doplnění mladšími daty. V tomto příspěvku jsem se však zaměřila především na klesající počet výrobců tohoto domácího řemesla, na proces změn ve struktuře povolání, kterou Běštín poskytoval, a proces zániku cvočkařství. Proto těmito srovnávacími tabulkami nechci rozšiřovat rozsah článku.

---

²³ Jak mohu potvrdit z vlastní zkušenosti, protože jsem v Hostomicích v letech 1977 – 2002 bydlela. V poslední třetině 20. století toto domácí řemeslo organizovaly „Rukavičkářské závody“ Dobříš, pobočka Hostomice, po roce 1989 vzniklo několik soukromých dílen, např. dílna pana Vystyda. Rukavičkářství v Běštině na přelomu 19. a 20. století dokládají např. vzpomínky cvočkaře Josefa Hese nar. r. 1893 - viz Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 18, uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

²⁴ Státní okresní archiv Beroun, Sčítací operáty obce Běštín, Sčítání lidu podle stavu ze dne 31. 12. 1910.

Z 900 obyvatel bylo 159 cvočkařů, v operátech jsou obvykle označeni jako cvočkařští dělníci (učňů či žáků bylo šest) a tato domácí výroba byla provozována v 85 domech (tj. v 60 % stavení). *Zdánlivě tedy počet cvočkařů oproti r. 1880 vzrostl (ze 103 na 159 cvočkařů, z 67 domů na provoz v 85 staveních), ve skutečnosti, jak uvidíme níže, se většina těchto výrobců zabývala cvočkařstvím sezónně. Z těch domů, kde nežili cvočkaři, nebyly za řadu čísel popisných vůbec odevzdány sčítací archy, takže je obyvatelstvo s jiným způsobem obživy zastoupeno v menší míře, než tito domácí výrobci.*

Cvočkařství jako své hlavní povolání uváděla drtivá většina 119 ze 159 cvočkařů (tj. 74,8 %), jen 39 jich své „řemeslo“ považovalo za vedlejší povolání (jeden případ není jednoznačný). Byli to především ti, kteří se živilí dalším řemeslem obvykle také sezónním – provozovaným mimo zimu: zejména zedníci, pokrývači a tesaři, pomocníci v těchto řemeslech. Kromě nich je mezi těmito sezónními výrobci také zámečnick a dva dělníci, všichni v továrně na železné zboží (nejspíše slévárna). Svě řemeslo považovali za vedlejší povolání jen ojedinělí cvočkaři, kteří měli polní hospodářství. Při bližším zkoumání zjistíme, že z oněch 119, kteří měli cvočkařství za hlavní povolání, se 76 výrobců zabývalo také polním hospodářstvím – někteří uvádějí, že současně s vykonáváním řemesla, jiní, že je provozují v létě, ojediněle jsou mezi nimi dělníci v panském dvoře (při polním hospodářství); jeden měl sadařství, další navíc pomáhal v lese. Logicky z toho vyplývá, že se cvočkařstvím zabývali především v zimě. *Celkem bylo těchto více či méně sezónních výrobců nejméně 115 osob tj. 72,3 % (39 s cvočkařstvím jako vedlejším povoláním a 76 cvočkařů, kteří se převážně v létě věnovali polním pracem).* Při pečlivém vyřídění informací o výrobcích ve sčítacím operátu zjistíme, že *cvočkařů, kteří se ještě v roce 1910 zabývali tímto řemeslem jako jediným zdrojem své obživy bylo velmi málo – jen 23 osob tj. 14,5 % z celkového počtu malovýrobců provozujících cvočkařství.*

Kromě samotné výroby výkovků se většina výrobců (106) zabývala také „fabrikací“ neboli balením hřebíků. Tuto činnost však nikdy nevykonávali ti, kteří měli povolání, jež je v létě odvádělo mimo vesnici, jako např. zedníci, tesaři, pokrývači, zámečnick. Ve sčítacích operátech z r. 1910 se tyto profese objevují v podstatně větší míře než v roce 1880 a naznačují další velký posun směrem k externí

zaměstnanosti mimo obec. Z operátů je zřetelné, že oproti roku 1880 nastaly změny i v chovu dobytka. Kráva nebo dokonce dvě krávy či vůl na žir byly běžnější než koza, běžně se chovaly slepice a husy.

1914 – polovina 20. století

Během 1. světové války potřeboval stát zajistit pro armádu, zejména pro italskou frontu v Alpách, velké dodávky cvočků do bot (byly trvanlivější a uspořila se kůže k jejich výrobě). Jen píflí, jednoho ze tří druhů cvočků do bot, se spotřebovalo 40 milionů kusů měsíčně. Vojenská správa si vyhradila celou výrobu pro své účely a cvočkařství bylo vyhlášeno podnikem pod dozorem státu.²⁵ Armádní zakázky znovu vzkřísily cvočkařské řemeslo a v prvním roce války – v roce 1914 – v Běštíně pracovalo okolo 170 cvočkařů. Nevíme ovšem zda výrobu provozovali všichni jako jediné řemeslo.²⁶

M. Říhová shrnula situaci na základě vzpomínek pamětníků z Hořovicka: „Za prvé světové války se výroba částečně rozšířila, neboť cvočkaři dostali vojenské objednávky. Cvočkaři byli někde zbaveni vojenské povinnosti. Po válce došlo k dalšímu omezení. Pracovalo se jen na některých speciálních pracích. Řemeslo se pro většinu dělníků stalo jen příležitostnou prací, neboť měla většina dělníků ještě jedno řemeslo.“²⁷ Po skončení první světové války a ukončení armádních zakázek došlo k hlubokému útlumu ve cvočkařství. K dalšímu úpadku domácích malovýrobců přispěla ve 30. letech všeobecná hospodářská krize. Okolo roku 1930 bylo v Běštíně již jen 60 výrobců drobných výkovků, pro které bylo cvočkařství sezónním zaměstnáním.²⁸ Od 30. let hledali cvočkaři z Hostomicka práci v železárnách v blízkém Čenkově, ale také v Komárově a Králově Dvoře, ve strojárnách v Hořovicích, v Žebráku a ve Zdicích.

---

²⁵ Králová Jindřiška, Cvočkařství na Rožmitálsku, Podbrdsko, sborník SOA v Příbrami, roč. 4, 1997, s. 114–116, 118–119; Čáka Jan., Podbrdskem od městečka k městu, Praha 1988, s. 71.

²⁶ Monografie Hořovicka a Berounska, díl IV, Praha 1930, s. 21–22, s. 36.

²⁷ Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 6–7, uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

²⁸ Monografie Hořovicka a Berounska, díl IV, s. 21–22, s. 36.

Za druhé světové války cvočkaři opět vyráběli šerky – cvočky do vojenských bot – v rámci totálního nasazení, výroba byla pod vojenským dozorem. Cvočkaři měli stejně jako za 1. světové války zajištěný odbyt a vzrostl jejich počet, který po válce opět silně poklesl; hřebíky byly vyráběny téměř výhradně strojově, zbylým cvočkařům zajišťovala práci poptávka související s poválečným rozvojem stavebnictví.²⁹ Charakteristika založená na vzpomínkách pamětníků vyznívá následovně: „Po druhé světové válce se počet dělníků ještě zmenšil, poněvadž většina našla práci v průmyslu. Většina dílen je už zbouraných, domky jsou přestavěné. Na bídu a těžkou práci se jen vzpomíná.“ Alois Unger, cvočkař ze Zaječova (dnes o. Beroun), nar. r. 1893 shrnul celé období do několika vět: „Za první světové války vzrostla výroba cvočků, stouply mzdy. Rovněž za světové války druhé vzrostla poptávka. Za tisíc kusů se platilo sedmdesát korun. Po válce se vyráběli většinou pomůcky pro stavby.“³⁰ V období socializace hospodářství po roce 1948 byli cvočkaři zaměstnanci družstev, která vyráběla zejména výrobky stavebního kovářství.

60. léta 20. století

Velmi cenný materiál k poznání definitivního konce této domácí výroby přinášejí tzv. *Hrubé průzkumy rukodělné výroby* získané terénním výzkumem, který organizovalo Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1958 – 1961. V terénu ho prováděla řada dobrovolníků – studentů nebo absolventů oboru etnografie nebo historie, z nichž mnozí se později stali renomovanými odborníky ve svých oborech. Na okrese Hořovice, kam tehdy Běštín patřil, terénní výzkum v roce 1961 provedla a zpracovala Marie Říhová (později byla několik let pracovnící Národopisného oddělení Národního muzea). Ve svém dokumentačním materiálu zachytila kromě jiného stručné informace pamětníků o způsobu práce a života cvočkařů. Její poznatky shrnující základní informace o tomto řemesle se shodují s ostatními badateli, jejichž práce cituji.

---

²⁹ Hofmann Gustav, Dvě kapitoly z dějin cvočkařství na Hořovicku, Český lid 53, 1966, s. 134 –144, Králová Jindřiška, Cvočkařství na Rožmitálsku, Podbrdsko, sborník SOA v Příbrami, roč. 4, 1997, s. 123.

³⁰ Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 4, 7, 14; uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

V roce 1961 bylo cvočkařství omezeno jen na několik vesnic, kde se takto živilo jen ojedinelí dělníci. Zachovalo se obvykle ve vsích, které byly v době rozkvětu tohoto domácího řemesla jeho největšími centry: Z rozsáhlého území, kde cvočkařství kvetlo ve 30. - 40. letech 19. století, a které zahrnovalo Hořovicko, Komárovsko, Rokycansko, Hostomicko, Jinecko, Příbramsko a Rožmitálsko, zbyly v 60. letech 20. století dvě pracující dílny na Komárovsku, dvě na Hostomicku a jednu na Příbramsku - v *Běštině* (dnes o. Příbram) žilo pět bývalých cvočkařů a čtyři výrobci zámků. Do roku 1961 byla v provozu na Komárovsku *jedna dílna družstva Rukov se 4 dělníky v Zaječově*; vyráběla nikoli cvočky, ale speciální hřebíky. *V roce 1961 ještě pracovali cvočkaři v dílně v Olešné, na Hostomicku dva cvočkaři v Běštině a tři v Hostomicích* (poslední čtyři lokality leží dnes v okr. Beroun). M. Říhová tuto situaci charakterizuje takto: „Cvočkaři pracují na různých speciálních pracích a jsou sdruženi do družstva Rukov v Praze. Je jich pouze několik, a to ještě starších dělníků, důchodců“.³¹

Přináší také stručné informace vycházející ze vzpomínek *dvou posledních běštínských cvočkařů*, které na tomto místě reprodukuje:

„*Josef Hes*, narozený roku 1893 v Běštině, kde stále ještě pracuje. Školu navštěvoval pouze do třinácti let a od té doby stále pracuje. V rodině je první, který se tímto řemeslem zabývá. Pracoval rovněž pro Fišla v Hostomicích (stejně jako F. Havlíček – poznámka autorky), dříve pro faktora v Jincích. Dnes pracuje pro družstvo Rukov v Praze.

Cvočkařství bylo pro něho stálým zaměstnáním. Vyučil se asi za půl roku, výuční list nemá, dříve také nemusel být. Stačilo mistrovi zaplatit za zkažený materiál a za vyučení. Druh výrobku určovali faktoři, a platil se od tisíce kusů, u malých od kila. Vyráběly se většinou hřebíky, za války cvočky a po revoluci stavební dílo.

V obci se tímto řemeslem zabývají ještě dva. Je to Šmejkal, ale pouze po zaměstnání, neboť je železničářem. Druhý je Dlouhý, který má malé hospodářství.

---

³¹ Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 11–13, 7, 16; uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

Ženy téměř v celé vesnici šily po domácku rukavice pro obchodníka do Hostomic. Vyrobity patnáct až třicet párů za den. Tím si přivydělávaly. Placeno měly od kusu kvalitně ušitého. Užívaly většinou upravených šicích strojů.“

František Havlíček, narozený roku 1895 v Běštině. Do školy chodil do čtrnácti let. Jako cvočkař pracuje už padesát jedna let. V jeho rodině není tradice řemesla tak silná, neboť se první tímto řemeslem zabýval otec, který Fr. Havlíčka také vyučil. Neměl výuční list, ale bylo to pro něho stálé zaměstnání. Dosud ještě pracuje pro družstvo Rukov v Praze.

V Běštině pracovali pro faktora Fišla, který měl zároveň obchod se zbožím. Dával dělníkům železo a určoval druh výrobků. Jemu dělníci výrobky odevzdávali, cenu však určoval faktor podle množství a kvality.

Uhlí si kupovali sami od obchodníků z Hostomic, kteří tam vždy v určité době jezdili s uhlím. V obci byly dříve v každém domě dílny, ve kterých pracovalo asi šest lidí. Výrobků, hřebíků, bylo asi devadesát druhů.

Za okupace se situace trochu změnila, poněvadž se nepracovalo už pro překupníka, který byl odvezen, ale každý samostatně své dílo odváděl.“ (faktoři byli totiž židovští obchodníci, kteří byli stejně jako celá židovská komunita v Běštině postiženi nacistickými perzekucemi a transporty – poznámka autorky).

„Výdělky však v každé době byly malé. Za Rakouska se platilo pět až šest zlatých, později 120 –150 korun. Pracovní doba byla velmi dlouhá. Za Rakouska se pracovalo od čtyř hodin od rána do osmi hodin večer, později od pěti do sedmi večer.

Většinu cvočkařů tvořili lidé, kteří měli alespoň dvě povolání, takže hřebíky dělali pouze v zimě. Cvočkařství mělo tady doplňující charakter. Někdy pracovaly i ženy, jako pomocnice, jež „přitloukaly“, to znamená, tenčily železo. Nástroje zůstávají stále stejné.“³²

---

³² Archiv ÚLUV, Hrubý průzkum rukodělné výroby, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová – 1961, s. 17-18; uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

Posledním cvočkařem pracujícím v Běštině a jeho širokém okolí se stal František Havlíček. Jeho výpověď o době, po kterou pracoval jako cvočkař, lze potvrdit. V roce 1961 byl cvočkařem skutečně 51 let; ve sčítacích operátech z r. 1910 je uveden jako žák. Bydleli a měli tehdy dílnu v čp. 81 s otcem Františkem (nar. 1857) a s bratrem Karlem (nar. 1891), který byl tesařem a cvočky koval jen v zimě. František Havlíček pracoval až do roku 1968 a nad vstupem do jeho zcela malé cvočkárny visela firma „Středočeské lidové družstvo Kovářů, provozovna 333.“³³ Jeho smrtí se uzavřela celá etapa v životě vsi Běštína a celého širšího regionu.

Když jsem v letech 1977 – 2002 bydlela v Hostomicích, skutečně již žádný z cvočkařů nepracoval ani zde, ani v Běštině. Cvočkařství zde bylo vzpomínáno jako významný fenomén, zaměstnání většiny obyvatel v minulosti, připomínaný v pamětní síni obce Běštín (toto muzeum nebylo součástí oficiální sítě muzeí). Informace potomků cvočkařských rodin byly shrnovány do sdělení o neuvěřitelné bídě, v jaké cvočkaři žili a na toto domáckou výrobu vzpomínali bez nostalgie.³⁴ I když v Hostomicích pozdější Výrobní družstvo kovářů existovalo až do 90. let 20.století, téměř dvousetletá historie cvočkařského řemesla a později domácké výroby na Podbrdsku se na konci 60. let 20. století uzavřela.

---

³³ Jan Čáka, *Obrázky z Podbrdsku*, Beroun 1997, s. 95-96.

³⁴ Např. Jar. Soukupová z Hostomic, vzpomínala na vyprávění svého otce. Byl, tuším, sirotek, jako dítě byl nejen neustále vyčerpaný a hladový, musel pomáhat ve cvočkařské dílně od dětství. Jeho nejhorší vzpomínkou bylo, že chudoba byla spojená se špinou, byl tak špinavý, až měl vši zažrané pod kůži a nemohl se jich zbavit.

Ruční pilníkářství na Hlinecku. Nástin historického vývoje

Václav Michalička

Pilník coby nástroj sloužící k obrábění a ostření, přestože už nemá tak široké uplatnění jako v minulosti, stále patří k základnímu dílenskému nářadí. Podstatou pilníku je schopnost změnit podobu předmětu opracováním (pilováním), což umožňuje množství po sobě jdoucích břitů, které musí být tvrdší a ostřejší než obráběný předmět.

Počátky zhotovování pilníků sahají hluboko do starověku, ale už v době kamenné člověk používal k obroušení a ohlazení pracovních nástrojů předměty, které svým drsným povrchem připomínaly pilník. Nejstarší pilníky odpovídající svým vzhledem těm dnešním byly bronzové. Železné pilníky se objevily až v době, kdy nástroje z tohoto materiálu se staly běžnou záležitostí. V antickém prostředí už pilník nebyl ničím neobvyklým a v době římské po odštěpení mnoha samostatných oborů z původního kovářství existovala dokonce i specializace - pilníkářství (limarii).¹

První pilníky na našem území se začaly vyskytovat v době laténské. V raném středověku je vyráběli pouze kováři, ale po dotvoření cechovní struktury v západo- a středoevropském prostoru se opět objevilo samostatné pilníkářské odvětví. Oblastí původu bylo Německo, kde nejvýznamnější roli v pilníkářské výrobě hrálo město Norimberk, ve kterém byl i pilníkářský cech. Do českých zemí přišlo toto řemeslo až v polovině 16. století. Nejdříve působilo několik pilníkářů pouze v městech pražských, odkud se později rozšířili do některých dalších míst Čech i Moravy.²

V rámci cechovní soustavy byli pilníkáři u nás pro své malé zastoupení ve městech vždy sdruženi společně s jiným většinou příbuzným odvětvím. Nejčastěji byli uváděni v jednom cechu se zámečníky. Počet pilníkářů se až do konce 18. století nijak významně nezvýšil. Podle Tereziánského katastru na území Čech bylo řemeslo zastoupeno v devíti městech a počet mistrů se pohyboval kolem dvanácti. Na Moravě se pilníkáři nacházeli pouze ve dvou městech a

¹ Pleiner, R.: Staré evropské kovářství. Praha 1962, s. 105.

² Winter, Z.: Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách. Praha 1909, s. 497.

mistři byli jen čtyři. Karolinský katastr pro Slezsko v rakouské části neuvádí ani jednoho pilníkáře. V Čechách bylo řemeslo soustředěno na sever od Prahy a nejpočetnější zastoupení mělo v Boleslavském kraji. Dále se pilníkáři vyskytovali v kraji Bydžovském, Litoměřickém a samozřejmě v Praze. Na Moravě se jednalo pouze o Brno a Olomouc.³

Tito řemeslníci svými výrobky zásobovali především místní někdy i oblastní trh, ale lze předpokládat při tak úzké specializaci některých výrobců i značně vzdálená odbytiště. Železný materiál odebírali jak z domácí produkce, tak i levnější ocel ze Štýrska. Výroba proto byla někdy spojena i s prodejem štýrského kovového zboží. Někteří pilníkáři si však koupí drahé oceli nemohli dovolit a tak prováděli staré dílo - „přesekávání“ již použitých pilníků. Pilníkářství se řadilo podle tehdejšího rozdělení mezi řemesla komerční a v Tereziánském katastru je začleněno podle výdělků do 2. - 3. třídy. Někteří tedy patřili k lépe situované vrstvě, jiní na tom byli o něco hůře. Obecně však lze říci, že v této době se jednalo o řemeslo se stabilním odbytem a výdělkem.⁴

Zlomovým momentem pro rozvoj průmyslu všeobecně byly změny politicky- společenského charakteru za vlády Josefa II. Jedním z klíčových faktorů se stalo zrušení nevolnictví v r. 1781, které společně s cíleným omezováním cechovních ustanovení a nařízení se podílelo na podstatném navýšení počtu řemeslníků vůbec. Rovněž se pomalu objevovaly nové technologie, stále dokonalejší nástroje a následně i stroje. Proto došlo z důvodu potřeby kvalitnějšího opracování složitějších součástí k mnohem větší poptávce po pilníkářských výrobcích. Do konce 30. let 19. století se řemeslo rozšířilo téměř do všech krajů a stav pilníkářských mistrů se ztrojnásobil.⁵

První pilníkář se na Hlinecku objevil v roce 1814, a to ve vsi Krouna. Jeho působení bylo umožněno především státním nařízením z roku 1785 o spolcích řemeslníků pracujících s kovy. V Chrudimi tak

---

³ kol.: Tereziánský katastr český. Praha 1964.

Radimský, J. - Trantírek, M.: Tereziánský katastr moravský. Praha 1962.

Brzobohatý, J. - Drkal, S.: Karolinský katastr slezský. Praha 1973.

⁴ Tereziánský katastr český. Srov. Martínek, Z.: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Praha 2000, s. 65-66.

⁵ Sommer, J. G.: Das Königreich Böhmen. I-XV. Praha 1833 - 1849.

Wolny, G.: Die Markgrafschaft Mähren I-VIII. Brno.

byl nově ustanoven krajský cech zámečníků, který postupně sdružoval i jiná příbuzná řemesla. Přivtělení mistrů z ostatních měst se o několik let protáhlo a na sklonku 19. století se přidružily i vesnice. Tímto byla otevřena cesta k působení pilníkářských mistrů nejen ve městech, ale i na venkově, kam se řemeslo začalo pomalu přesouvat.⁶ Pilníkáři se totiž stahovali do lokalit, kde bylo rozvinuté železářství a v neposlední řadě i dřevozpracující průmysl. Železářská výroba v místě byla nutná z důvodu potřeby speciální tyčové oceli, jejíž přísun při tehdejší dopravní situaci jinak značně vázl. Důležitými odběrateli pilníků ve velkém byli dřevaři. Ti je potřebovali na kvalitní nabroušení pil. Tyto podmínky zcela naplňovalo Rychmburské panství, kde navíc působilo v okolí Hlinska množství zhotovitelů obuvi, kteří zase požadovali speciální ševcovské rašple. Zde se nabízí zajímavé srovnání s lokalitou na Doudlebsku, kde v Trhových Svinech ještě na konci 19. století pilníkáři byli v jednom společenstvu s ševci hlavními odběrateli jejich výrobků.⁷

Díky příznivým odbytovým podmínkám se počet pilníkářů na Hlinecku rozrostl do konce 20. let 19. století na 4 venkovské mistry s nevelkým počtem učedníků i tovaryšů.⁸ Tito první mistři byli domácího původu a řemeslu se vyučili v městech s pilníkářskou tradicí. Obvyklými místy, kam se venkovští mládenci z této oblasti vydávali hledat štěstí a obživu, byla především Vídeň a Brno. Dokladem toho je vysvědčení o práci Josefa Čápa z Rychnburka, který se v roce 1820 vyučil u pilníkářského mistra Johana Rogendorfa v Brně.⁹ V okolí Hlinska se nové řemeslo usídlilo nejprve ve vsích Krouna, Rychmburk a Křižánky, které se později staly významným střediskem pilníkářské výroby, a to nejen v rámci regionu.

Pilníkáři z jmenovaných vesnic byli organizováni v krajském cechu zámečníků v Chrudimi, kde se i účastnili cechovních schůzí.¹⁰ Ve druhé čtvrtině 19. století se však pilníkářské centrum posunulo na pomezí Čech a Moravy do Svatky, již zmiňovaných Křižánek a posléze i Svatouchu, Cikánky a Milov. Nejspíše proto někdy kolem

---

⁶ SOKA Chrudim, fond: Cech zámečníků, nožířů a pilníkářů.

⁷ Hluboček, K.: Poslední pilníkáři a pilaři v Trhových Svinech. Praha NTN 1953.

⁸ SOKA Chrudim, fond: Cech zámečníků, nožířů a pilníkářů.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

roku 1840 mistři opustili chrudimský cech a vstoupili do „Společného cechu ve Svatce“, který působil od roku 1751 a sdružoval různá řemesla.¹¹

Od poloviny 19. století začaly rychle ubývat tradiční pracovní příležitosti této oblasti. Na základě nových technických zdokonalení mizelo přádláctví a taktéž nastal postupný a konečný zánik sklářských i železářských podniků mající značný vliv na výdělkové poměry obyvatel. V důsledku hledání nových zdrojů obživy se počaly zvyšovat stavy výrobců pilníků. Tehdy se pilníkáři objevili i na moravské straně sledované lokality. Po roce 1880 se tak pilníkářská produkce rozšířila z českého okolí Svatky do moravského, tedy z Chrudimského okresu do Novoměstského, a to pouze na Moravské Křižánky a Moravskou Cikánku.¹² Toto rozmístění vydrželo až do poloviny 20. století.

V roce 1859 došlo ke zrušení cechů a od 1. 5. 1860 je nahradila živnostenská společenstva. Na české straně ve Svatce na společný cech okamžitě navázalo roku 1861 „Živnostenské společenstvo Svatka“, do něhož náleželi všichni řemeslníci z blízkého okolí a kam od prvního okamžiku patřili i pilníkáři. Mistři tohoto řemesla z Moravských Křižánek vstoupili do „Společenstva řemeslných živností“ v Novém Městě na Moravě založeného až s odstupem v roce 1882.¹³

Ke konci 19. století počet pilníkářských živností opět významně vzrostl. Ve svrateckém společenstvu bylo v průběhu 80. a 90. let 12 až 15 mistrů a to v obcích Svatka, České Křižánky, Svatouch a Česká Cikánka. Od roku 1885 do roku 1891 se zde vyučilo 26 učňů. Na novoměstském okrese působilo ve stejném období 9 živnostníků z Moravských Křižánek i Moravské Cikánky a v letech 1889 - 1900 se vyučilo zhruba 20 nových řemeslníků. Učňové pocházeli většinou z blízkého okolí, i když časem se přicházeli učit řemeslu i chlapci ze vzdálenějších míst, a pilníkářství se tak dostalo například do Ždírcce, Skutče a později i Hlinska.¹⁴

---

¹¹ SOKA Žďár nad Sázavou, Společný cech Svatka 1751-1861.

¹² SOKA Žďár nad Sázavou, Živnostenská společenstva okresu Nové Město na Moravě.

¹³ Tamtéž.

SOKA Žďár nad Sázavou, Živnostenská společenstva Svatka 1861-1935.

¹⁴ Tamtéž.

Tito drobní živnostníci pracovali sami nebo jen s rodinnými příslušníky a svými uční. Pilníkářští dělníci se zatím vyskytovali jen v omezené míře, ale přesto se už začali objevovat a postupně i přibývat. Je nutné zmínit, že vedle řádně vedených živnostníků zde působili i vyučení pilníkři bez živnostenského oprávnění, kteří nemohli mít ani učně. Protože pouze řemeslná produkce nepokrývala životní potřeby, mívali výrobci kdilně přidružené i drobné zemědělské hospodářství.

Po zrušení okolních železáren se stal komplikovaným přísun materiálu. Doprava oceli, koksu a uhlí se stala pro poměrnou vzdálenost železnice nákladnou a omezovala se pouze na drahý nákup surovin v malém. Tyto okolnosti určovaly i možnosti odbytu. Pilníkři v té době kromě zhotovování nových nástrojů hodně přecházeli na vysekávání starých pilníků s už opotřebovaným zubem. Pracovali převážně pro pily, menší řemeslnické podniky v regionu a nepříliš vzdálené různé závody potřebující k práci pilníkářské zboží (např. pro slévárnu ve Štěpánově). Pilníkři tak byli nuceni sami nabízet své výrobky po okolí a rozvážet je většinou z důvodu nevelké majetnosti na trakaři zájemcům. Důležitými odběrateli se stali obchodníci ve Svatce, kteří rovněž bývali zprostředkovali pro získávání materiálu. Stávalo se, že mistři opouštěli své živnosti a věnovali se pouze obchodu s pilníkářským zbožím.¹⁵

Podstatnou změnou především v pracovních příležitostech ale i odbytových možnostech bylo založení menší filiální továrny na pilníky v České Cikánce roku 1896 firmou Schmidt a spol. Tato vídeňská firma měla na rakousko-uherském území více pilníkářských závodů a hlavním důvodem zřízení provozovny na Cikánce byla velká základna kvalitních a zkušených řemeslníků hledajících uplatnění. Této skutečnosti využila v roce 1908 i firma Josef Tlustý a Jindřich Löwy v Hlinsku. Podnik na České Cikánce zaměstnával cca 30 dělníků a hlinecká továrna až 60 lidí. Důležitým momentem bylo, že továrny sloužily jako odběratelský mezičlánek a jejich prostřednictvím se

---

SOkA Žďár nad Sázavou, Živnostenská společenstva okresu Nové Město na Moravě.

¹⁵ Horácké listy, č. 40/1909, s. 1.

Paměti Josefa Preislera, strojopis uložen v SLS Vysočina.

SOkA Žďár nad Sázavou, Okresní úřad Nové Město nad Moravě 1850-1946, neuspořádaná část - živnostenské rejstříky.

výrobky doma pracujících řemeslníků dostávaly do všech částí Rakouska-Uherska.¹⁶

Začátek 20. století přinesl vznik nových samostatných živnostenských malovýroben a v důsledku působení kvalitních gestorů v podobě pilníkářských továren s širokými obchodními možnostmi i nárůst domácích výrobců. Ti začali pracovat i pro vzdálené závody - např. pro firmu Otakar Mazánek ve Vídni. Vídeň vůbec v té době byla místem, kam se vydávali někteří místní pilníkáři získávat zkušenosti. Útlum v produkci nastal za průmyslové a obchodní krize, která zasáhla oblast Hlinecka především v letech 1912 a 1913. Za první světové války se výroba omezila na minimum a velké oživení nastalo až po vzniku samostatného Československa.

Za první republiky prožívalo pilníkářské řemeslo na Hlinecku svůj největší rozkvět. Především České a Moravské Křižánky se staly vyhlášeným pilníkářským střediskem. Protože ještě nenastala éra moderních brusných zařízení, která podstatně omezila využití pilníků a rašplí, velká poptávka po kvalitním pilníkářském zboží stále narůstala. Vzhledem k těmto příznivým okolnostem a díky značnému množství vyučených mužů s různými schopnostmi a nestejnou kvalitou zvládnutí řemesla se vytvořilo několik pilníkářských vrstev s rozdílným sociálním zázemím. Existovali zde řemeslníci s živnostenským oprávněním pracující většinou sami. Mezi nimi se však objevili podnikaví jedinci, kteří si postupně vybudovali rozsáhlejší provozy a pro něž dělalo i několik desítek lidí. Dále tu bylo mnoho pilníkářských dělníků pracujících buď v již zmiňovaných továrnách a nebo větších živnostenských dílnách. Specifickým rysem charakteristickým pro Křižánky a okolí Svratky se stal v rámci Českých zemí ojedinělý jev a tím bylo domácí pilníkářství. Jednalo se většinou o vyučené výrobce, ačkoliv se rovněž objevovali i lidé pouze zaučení, kteří zvládli techniku výseku pilníků.¹⁷

---

¹⁶ Kronika Svratky, uloženo MÚ Svratka.

Křivanová, M.: Nástin historie hlineckého průmyslu. Hlinecko sborník příspěvků č. 4/1996, s. 4.

¹⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, Živnostenská společenstva okresu Nové Město na Moravě.

SOKA Žďár nad Sázavou, fond 1861-1935.

Jaroslav Nedělka (vzpomínky, Křižánky 2003), strojopis uložen v SLS Vysočina.

Domácká výroba byla provozována bez většího speciálního dílenského zařízení, kdy mezi základní vybavení patřil dřevěný špalek, olověné podložky a pilníkářská kladiva se zahnutou rukojetí. Pracovalo se převážně v obytné místnosti, síni a nebo v kůlně. Tito domácí dělníci neprováděli celý výrobní proces, ale odebírali již upravené výkvyky těles pilníků. Po zhotovení pilníkových či rašplových zubů odváděli dílo gestorům. Dělalí buď pro živnostenské provozovny nebo blízké i vzdálenější továrny, kde byly provedeny dokončovací technologické procesy (jako např. kalení). Pod ochrannou značkou těchto závodů se pilníky a rašple distribuovaly dále uživatelům.¹⁸

V roce 1926 vedle továrny, živnostenské a domácké výroby vzniklo ve Svatce i pilníkářské družstvo působící až do roku 1951, kdy se sloužilo s klempířským družstvem „Dílo“ ve Svatouchu.¹⁹

Ačkoliv ekonomické zázemí jednotlivých pilníkářů bylo značně rozdílné, komplexně se však v období první republiky označovala jejich sociální úroveň jako uspokojivá. Hlavním důvodem bylo, že toto řemeslo poskytovalo celoroční výdělký. Lidé v 30. letech za tzv. hospodářské krize tak měli práci, pravidelný finanční přísun a to především i v zimě.²⁰ Lze tedy konstatovat, že Křižánky byly nezaměstnaností postiženy v mnohem menší míře než okolní obce s tradiční tkalcovskou výrobou, a pilníkářství tak vesnici pomohlo překlenout kritické období.

Nezanedbatelný význam na prohloubení znalostí při přípravě nových řemeslníků měly učňovské pokračovací školy. Po zřízení pokračovací školy ve Svatce docházeli do ní pilníkářští učni společně s adepty dalších řemesel. Výuku však neměli všichni úplně stejnou. Pilníkáři museli projít předměty - hospodářské nauky, vzdělávací četba, písemnosti, živnostenské počty a zdravotnictví. Zajímavé je sledovat, z jakého prostředí pilníkářští učni pocházeli a jaké zaměstnání měli jejich otcové. Často to byli pilníkáři, ale i klempíři, obuvníci, lesní dělníci, kočí, tesaři, truhláři, domkaři, podomní

Jaroslav Teplý (vzpomínky, Nové Město na Moravě 2003), strojopis uložen v SLS Vysočina.

¹⁸ Jaroslav Nedělka (vzpomínky).

Jaroslav Teplý (vzpomínky).

¹⁹ Kronika Svatky.

²⁰ Kronika Moravských Křižánek, uloženo OÚ Křižánky.

obchodníci a lidé z podobného sociálního okruhu.²¹ Pokud vyučení řemeslníci chtěli založit vlastní živnost, museli složit tovaryšské zkoušky a předložit tovaryšský kus. Tím byli většinou složitější druhy pilníků a rašplí s jemným a hrubým zubem.²²

Jak se rozrůstaly dílenské provozovny, úřady počínaly klást větší důraz na plnění základních hygienických a bezpečnostních předpisů, což pilníkři moc nedodržovali. Zvláště zdraví škodlivá byla práce s olovem a velkými pískovcovými brusy. Při práci vnikal do plic olověný prach, který vznikal při plošném styku olověné podložky s kovadinou a také prach z brusu. Nezdravé bylo i odlévání podložek, které se provádělo primitivním způsobem bez jakéhokoli odsávání. Pilníkři proto trpěli častými chorobami a věková hranice jejich úmrtnosti byla značně snížena.²³

Za zmínku stojí i nesporná kvalita pilníkřských produktů z Křižánek, kde se vyráběli převážně výrobky nové naproti menším „továrničkám“, které disponovaly potřebným zařízením a vykonávaly mimo jiné i starou práci - tedy přesekávání starých pilníků. Pilníkři na Křižánkách měli svá tajemství technologických postupů. I když základní výrobní proces byl daný, přesto se některé techniky na Křižánkách lišily a dodávaly tak zdejším pilníkřmům vřhlas. Ke srovnání dobře poslouží lokalita na Doudlebsku v Trhovřch Svinech. Tamější pilníkři při kalení používali techniku podobnou jako popisuje již v 10. stol. Theofilus Presbyter, kdy pilníky byly nauhličovány posypem připraveného prášku, jehož základní složkou byla sůl a rozdrčené volské rohy. V Křižánkách a okolí byla používána zdokonalená technika. Jednalo se o speciální pastu nazývanou "hert", jejíž složení si každý mistr pečlivě střežil. Základem pasty byla taktěž kuchyňská sůl a rohová moučka, dále krevní sůl, dřevěné uhlí, žitná mouka jako pojidlo a další nauhličovřcí přísady. Utvořenou kaši se pilníky natřely.

---

²¹ SOKA Źďar nad Sázavou, Všeobecná živnostenská škola pokračovací Svatka. Srov. Langer, K.: Předválečné učovské školství a živnostníci, Umění a řemesla 3/1990, s. 10-12.

²² SOKA Źďar nad Sázavou, Živnostenská společenstva okresu Nové Město na Moravě.

²³ Jaroslav Teplý (vzpomínky).

SOKA Źďar nad Sázavou, Okresní úřad Nové Město na Moravě 1850-1946.

Zuby na nich se ucpaly a tím bylo jejich ostří chráněno před opalem při kalení, ke kterému se přistupovalo až po uschnutí pasty.²⁴

Konec slibně se rozvíjejícího řemesla předznamenala německá okupace a zřízení Protektorátu Čech a Moravy. Výrobci jednak ztratili důležitá odbytiště na Slovensku a Podkarpatské Rusi a také došlo k velkému odlivu pilníkářských dělníků. Ti byli násilně přesouváni do velké jihlavské továrny založené v roce 1921 jako centrální pilníkářny výše zmíněné firmy Schmidt a spol. Po odvedení německých dělníků na frontu bylo třeba doplnit stavy, neboť pilníkářská výroba se vedla jako důležitá pro válečný průmysl "Třetí říše". Po válce mnoho pilníkářů z Křižánek již v továrně zůstalo a naopak další je následovali z důvodu množství uvolněných bytů po odsunutých Němcích a možnosti dobrého zaměstnání.

Na Hlinecku tak víceméně zmizela domácká produkce i drobní živnostníci a zůstalo pouze několik větších provozoven, které vyráběly až do začátku 50. let, kdy ukončili svou činnost. Velký podíl na zániku měly vedle socializace především centralizační snahy pilníkáren v Jihlavě a Hlinsku, kam byli nakonec lidé, kteří zůstali u řemesla, soustředěni. Přesto se tu a tam objevili doma pracující ruční pilníkáři vykonávající speciální výseky především rašplí pro zmíněné továrny až do 70. let.

V současné době existuje v České republice pouze jediná továrna na pilníky a to v Jihlavě, kde je výroba typizovaných výrobků prováděna moderními stroji. Tradice ručního pilníkářství je však zachována v Hruškových Dvorech u Jihlavy. Zde pracuje vyučený pilníkář Drahomír Smejkal. Ten se vyučil v 70. letech, kdy byl v Jihlavě otevřen jeden pokusný ročník pro pilníkářské dělníky. Po ukončení školy nastoupil na ruční práci v továrně a byl zaškolen na tradiční výsek od vyučených pilníkářů z Křižánek, kteří pracovali na speciálních úkolech. Dnes je samostatným živnostníkem a vyrábí pilníky a rašple pro různé odborné firmy a výrobce (např. pro zhotovitele hudebních nástrojů). Pan Smejkal rovněž zaučil svého syna a 2 dělníky, kteří dělají zakázkovou ruční práci coby zaměstnanci jihlavské továrny.

---

²⁴ Hluboček, K. : Poslední pilníkáři a pilaři v Trhových Svinech. Praha MTM 1953.

Jaroslav Nedělka (vzpomínky).

Jaroslav Teplý (vzpomínky).

Na závěr je třeba zmínit, že Soubor lidových staveb Vysočina připravuje v areálu Betlém - Hlinsko trvalou expozici pilníkářské dílny z Křížánek.

Učitel Antonín Kavka a výroba jedlinských hraček¹

Radim Urbánek

Úvod

Nedlouho po první světové válce se projevuje silná touha řady pedagogů vybudovat školu na nových základech. Díky tomu začínají vznikat reformní školy, v nichž nadšení učitelé – jedná se vždy o jedince – ověřují nové, často výhradně své vlastní vyučovací a vychovávací metody.² Tento jev se nevztahoval výhradně na prostředí velkých měst, ale výjimečně na vesnické prostředí, nevyjímaje ani malé školy. Příkladem můžeme uvést školní expozituru v Jedlině (okr. Ústí nad Orlicí), spadající pod školu v sousedním Klášterci nad Orlicí,³ situované v půvabné, avšak současně i drsné a chudé části Orlických hor. V Jedlině a nedalekém Studeném (okr. Ústí nad Orlicí) působil po první světové válce učitel Antonín Kavka, osobnost pedagogicky, umělecky⁴ i společensky⁵ velmi pozoruhodná, avšak také nevšedně svérázná.

Kavka se řídil zásadou výchovy uměním, a snad právě proto nazval svou třídu „Dílnou lidskosti“ a vyzdobil ji obrázky dětí. Název třídy v sobě skrývá ušlechtilý lidský cit a lásku k lidem. Život v horách

---

¹ Tento příspěvek vznikl na základě diplomové práce autorovy manželky Radky Urbánkové. Velkou část svého soukromého archivu ji laskavě zapůjčil Josef Kvičera z Klášterce nad Orlicí. Odkazy na tento archiv v poznámkovém aparátu zcela výrazně převažují, což není způsobeno nevyvážeností archivního studia, nýbrž skutečností, že Kvičerův soukromý archiv obsahuje 2.000-3.000 položek, zatímco ostatní instituce (Státní okresní archiv v Ústí nad Orlicí, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, Městské muzeum v Žamberku, Muzeum J. A. Komenského) vlastní ve svých fondech nejvýše několik desítek archivních materiálů či sbírkových předmětů.

² Kriebel 1924, Spěváček 1978, Uher 1924.

³ Ves Jedlina stojí 9 km severovýchodně od Žamberka. V období mezi světovými válkami patřila do politického okresu Žamberk, nyní do okresu Ústí nad Orlicí.

⁴ A. Kavka byl velmi zdatný kreslíř, o čemž svědčí jeho dochované kresby.

⁵ Osobně se znal, navštěvoval a korespondoval s řadou významných osobností své doby. Namátkou jmenujme pedagoga Františka Bakuleho, spisovatele Petra Jilemnického, legionáře, spisovatele a publicistu Rudolfa Medka nebo básníka Emanuela Fryntu. Podrobněji v části Veřejná činnost Antonína Kavky.

nebyl nikdy lehký. Obživa se skládala z chudého drobného zemědělského hospodaření⁶ a ze špatně placené domácké práce.⁷

Antonín Kavka, učitel velmi oblíbený mezi svými žáky a uznávaný jejich rodiči⁸, poznal, co tento chudý kraj nabízí a umožňuje – tedy na jedné straně dřevo na výrobu hraček a drobných dekorativních předmětů a na druhé vůli a schopnosti místních lidí. Jím zavedená výroba hraček přinášela rodinám lepší příjmy, rozvíjela uměleckou tvořivost dětí a následně jejich osobnost. Antonín Kavka si uvědomoval i jednu z nejpodstatnějších věcí. Pokud rodiny nebudou vyrábět hračky a dekorativní předměty, musí si přivydělávat jinou prací – tedy ve zdejších podmínkách téměř výhradně obšíváním nitěných knoflíků, což byla práce nudná, jednotvárná, časově velmi náročná, u dětí nerozvíjela žádné podstatné tvůrčí schopnosti a určitě je nijak pro život neobohacovala.

Autorem nejstarších nám známých informací o jedlinské škole je sám A. Kavka, resp. také jeho žáci z Jedliny. Jedná se o články v časopisech Měsíčník dorostu Červeného kříže, Zlatá brána, v příloze Školské reformy časopisu Český učitel a v nedělní příloze Rodina a domácnost deníku Národní osvobození v části Svítání (Čtení pro děti). A také v užhorodském časopisu Учитель.

---

⁶ Namísto složitějšího zdůvodňování tohoto tvrzení uvedme, že Jedlina se nachází ve výrazně kopcovitém terénu ve výšce 660 m n. m. (Retroxikon 1978)

⁷ V Klášterci nad Orlicí a jeho okolí se uvádějí tyto domácké práce: výroba dřevěných krabiček z loubků a tkalcovství. Domácká výroba dřevěných krabiček z loubků vznikla snad koncem 1. poloviny 19. století. Již tehdy se na Žamberecku udává na 800 výrobců, běžně s pomocí žen a dětí. Většina domáckých výrobců byla bezzemky, přičemž jejich životní úroveň musela být bídná, jestliže uvážíme jejich výdělek 55 kr. – 90 kr. denně při 14 hodinové denní práci, ženy a děti dostávaly ještě méně. (Scheufler 1991, s. 37) Dle A. Kavky se na Jedlině v nejvíce provozovala výroba nitěných knoflíků – za všechny uvedme dva příklady: dopis rodiny Nihnílkovy(?) z Jedliny ze dne 8. 2. 1914 adresovaný A. Kavkovi (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí) a článek A. Kavky o jedlinské škole (Kavka 1921b).

⁸ Tato skutečnost vyplývá z textu několika písemností. Jako příklad lze uvést dvě následující: zmíněný dopis rodiny Nihnílkovy z Jedliny ze dne 8. 2. 1914 adresovaný A. Kavkovi (psaný neformálním způsobem s uvedením několika soukromých a důvěrných skutečností) a nedatovaný dopis jedlinských obyvatel adresovaný c. k. školní radě, v němž požadují jeho ponechání v Jedlině. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

Stručný životopis Antonína Kavky⁹

Antonín Kavka se narodil 7. srpna 1886 v Chotěšicích (okr. Nymburk). Roku 1901 nastoupil na učitelský ústav v Hradci Králové, který absolvoval v roce 1905. Pro své politické názory měl řadu problémů a Zemská školní rada mu znemožňovala učit na veřejných i mateřských školách, takže vystřídal až do roku 1919 celkem 15 míst, většinou se zařazením zatímního, výpomocného a zastupujícího učitele.

Za I. světové války kvůli anarchistickému citění odmítl narukovat, ale přesto byl dvakrát odveden, na haličské frontě raněn a v létě roku 1917 propuštěn do invalidního civilu. Po skončení první světové války si Kavka vymohl rehabilitaci s výmazem disciplinárních politických trestů a ustanovení na jednotřídní expozituru v Jedlině, kam nastoupil 1. 9. 1919. Od té doby působil již jen na čtyřech místech v zařazení definitivní řídicí učitel, a to v Jedlině (1. 9. 1919 – 31. 8. 1923), Studeném (1. 9. 1923 – 31. 10. 1933), Vrbně (1. 8. 1934 – 30. 6. 1938) a Libiši (1. 7. 1938 – 31. 8. 1941). V roce 1941 byl pro svou předchozí politickou činnost předčasně penzionován. Po skončení druhé světové války požádal zemskou školní radu o opětovné nastoupení do školní služby a vrátil se na Žambercko, kde byl jmenován okresním osvětovým inspektorem s nástupem od 1. 1. 1946, avšak již přesně za rok žádá o odchod do výslužby. I poté je ovšem A. Kavka politicky činný, např. jako místopředseda MNV v Klášterci nad Orlicí. Od roku 1974 žil ve stranickém penzionu v Dobříši. Antonín Kavka zemřel 14. února 1978.

Veřejná činnost Antonína Kavky

Víc než strohý životopis Antonína Kavky nám o této výjimečně osobnosti řekne několik vět o jeho členství v politických stranách, různých spolcích a organizacích, jejichž velký počet a zároveň pestrost jsou překvapující.

---

⁹ Jako základní pramen pro sestavení tohoto životopisu sloužil opis životopisu sepsaného Antonínem Kavkou v Klášterci nad Orlicí dne 24. 11. 1961 (archiv Městského muzea v Ústí nad Orlicí), který byl porovnáván s Kavkovou bohatou korespondencí (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí), a to jak z hlediska jejího obsahu, tak s ohledem k lokalizaci díky adresám a dataci prostřednictvím poštovních razítek.

Po anarchistických začátcích, kdy se např. 1. 5. 1907 zúčastnil manifestace anarchistů v zahradní restauraci Na Slovanech (v Praze?) – mimochodem setkal se zde s Michaelem Káchou, Fráňou Šrámkem, Stanislavem Kostkou Neumannem a Jaroslavem Haškem¹⁰ – vstoupil nejprve do České strany socialistické¹¹ a poté již v zakládajícím roce 1921 do Komunistické strany Československa.¹²

Pozoruhodná je Kavkova spolková činnost, neboť se stal členem: Československé jednoty ovocnické v Praze, Československého abstinentního svazu, Dědictví Komenského v Praze, Jednoty mateřských učitelů a pěstounek v Praze, Klubu českých turistů (později Klub u československých turistů), Ligy československých motoristů, Národní jednoty severočeské v Praze, Sboru dobrovolných hasičů ve Studeném, Svazu československého Díla, Socialistického sdružení učitelského, Spolku výtvarných umělců Mánes v Praze, Umělecké Besedy, Učitelské jednoty Budeč Jaromeřská a Učitelské jednoty Komenský v Žamberku.¹³ Kavkovo členství v uvedených organizacích nebylo pouze formální. Zajímal se o mnoho různých oborů lidské činnosti. Např. v oboru ovocnictví spolupracoval se Státními výzkumnými ústavu pro výrobu rostlinnou v Praze ve funkci zpravodaje.¹⁴

Zmíňme ještě alespoň několik významných osobností, s nimiž se Antonín Kavka znal nebo s nimi dokonce udržoval přátelské kontakty. Na prvním místě jmenujme spisovatele a publicistu, ruského legionáře Rudolfa Medka. Z dalších literátů uvedme básníky Emanuela Fryntu a Františka Taufra, spisovatele G. Jaroše (Gammu), Petra Jilemnického, Karla Kellnera, Leontýnu Mašínovou, Stanislava Kostku Neumanna a Pavla Sulu (Sulíka). Z malířů zmíňme alespoň malíře a restaurátora Karla Boháčka, malířku a ilustrátorku Minku Podhájskou,

¹⁰ List s rukopisem Antonína Kavky, označen č. 30. Později o tomto setkání ve svých poznámkách píše: „Seděl jsem u stolku nebo v besídce s Káchou, se Šrámkem, Neumannem a Haškem. Víím to přesně, poněvadž jsem si je nakreslil do notýsku, který ještě mám.“ (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

¹¹ Členská legitimace A. Kavky. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

¹² Opis životopisu Antonína Kavky, c. d.

¹³ Sestaveno na základě dochovaných legitimací A. Kavky. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

¹⁴ Dopis Státních výzkumných ústavů pro výrobu rostlinnou ze dne 29. 1. 1925, podepsaný fytopatologem Dr. Ctiborem Blatným. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

ale zejména malíře Alfonse Muchu.¹⁵ Bez zajímavosti jistě není, že se v době první světové války osobně setkal i s Edvardem Benešem.¹⁶

Zvlášť musíme uvést alespoň několik z mnoha významných pedagogických osobností, se kterými A. Kavka udržoval pracovní i přátelské vztahy. Jsou jimi např. průkopníci pokusných škol František Bakule a František Bartoš, pedagogický spisovatel a ministerský rada Josef Černý, státní tajemník ministerstva školství František Drtina, viceprezident zemské školní rady Jindřich Metelka nebo zemský školní inspektor a později školský referent v Užhorodě Josef Pešek.¹⁷

Výroba jedlinských hraček

Po krátkém působení na školní expozituře v Jedlině již v letech 1909 - 1910 sem Antonín Kavka nastoupil dne 1. 9. 1919. Vracel se úmyslem vytvořit školu činnou, pracovní a výrobní, umělecky tvořivou, spjatou se životem lidu a vycházející při své práci z okolní přírody. Podle jeho představ měla škola přetvářet, zdokonalovat, hospodářsky a kulturně povznášet.

---

¹⁵ Již před první světovou válkou jezdil A. Kavka kreslit k A. Muchovi na Zbiroh. (Pohlednice označená číslem 118 a dopis označený číslem 119, soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

¹⁶ Když byl A. Kavka v létě 1915 podruhé odveden, zdržel se kvůli zdravotním potížím, a proto za svým plukem převeleným do Wattensu v Tyrolích jel později. Avšak nespěchal a ještě týden zůstal v Praze, kde navštívil JUDr. Zdeňka Chytila a společně navštívili schůzi pokrokové mládeže v hotelu Viktoria na Jungmannově třídě. Po skončení schůze ho Dr. Chytil zavedl do vedlejší místnosti, kam přišel i Dr. Edvard Beneš. Po uzamčení místnosti vytáhl Dr. Beneš knihu Arnošta Denise s názvem Rozbití Rakouska-Uherska a osvobození rakouských a uherských Slovanů cílem světové války. Do knihy nahlížel a překládal z francouzštiny. Dr. Beneše společně doprovodili do jeho bytu a on jim věnoval ještě jeden večer, kdy se dozvěděli o úspěšných jednáních prof. Masaryka a jeho spolupracovníků, o situaci na frontách, zprávách zahraničního tisku... „Tak jsem se stal zaslouhcem Mafie, třebaže jsem nebyl členem České strany pokrokové.“ Čerpáno z Kavkových vzpomínek s názvem Naše samostatnost se připravovala již za Rakouska, které odvysílal 24. a 25. 10. 1968 Československý rozhlas v Hradci Králové. (v písemné podobě uloženy v archivu Městského muzea v Ústí nad Orlicí, signatura A 55).

¹⁷ Korespondence A. Kavky s těmito osobnostmi a výtisk Sjezdových informací Všeučitelského sjezdu v Praze 1920, opatřený Kavkovými poznámkami. (obojí – soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

Z výchovných ručních prací, které byly v období mezi světovými válkami zavedeny jako vyučovací předmět, vznikla v Jedlině v lednu 1920 pod Kavkovým vedením domácí výroba hraček a drobných uměleckých předmětů ze dřeva.¹⁸ Jedlinské hračky si velmi brzy získaly velkou oblibu a kupovaly je zejména pražské a jiné mateřské školy, kterým je posílal Svaz českého díla. Sám Kavka tyto hračky popisuje v době, kdy již působil jako řídící učitel ve Studeném, ale v Jedlině se ještě krátce vyráběly, takto: „Polotovary hraček vyrábějí dospělí samoukové i řemeslníci, děti školní a mládež škole odrostlá je maluje. J. h. jsou dřevěné, dvojího druhu: soustruhované a řezané. Soustruhované jsou figurky, jež představují krojové studie různých konců republiky, pak různí ptáčci, zvláště holoubci, slepičky, kuřátka, holoubci (přesný přepis – pozn. R. U.), husičky a ptáčci pískáčci. Z řezaných je zvláště typická vesnička z Orlických hor, v níž jsou rázovité lidové stavby z Žamberecka a stromky různého tvaru. Ve vesničce dobře se uplatňují řezané figurky starého samouka – betlemáře – zejména: selky, výměnkáři, kominík, dráteník, sklenkař, sekáči, dřevorubci, pasáci a pasačky... Na Jedlině vyrábějí též drobné předměty umělecké a praktické pro domácnost a drobný nábytek. Jsou to zvláště kasety, dosičky, svícný, kalíšky, poličky, kořenky, skřínky na domácí lékárníčky, talíře, kořenky apod.“¹⁹ Hračky prodávaly také turistické chaty v Orlických horách jako upomínkové předměty.²⁰ Z tržby za věci vytvořené ve škole v hodinách ručních prací a kreslení byl utvořen z Kavkova podnětu sociální a cestovní fond školy. Z něho se kupovaly pro všechny žáky učebnice a další školní potřeby. Díky cestovnímu fondu děti navštívily např. Hradec Králové, Pardubice, Prahu, Brno, Bratislavu²¹ a dokonce i Antalovice na Podkarpatské Rusi.²²

Jakou podobu měla výroba jedlinských hraček? Nejprve zdůrazněme, že A. Kavka nehrál roli organizátora, který pouze

---

¹⁸ Kavka 1921a, s. 252-253.

¹⁹ List s názvem Jedlinské hračky psaný A. Kavkou. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

²⁰ Kavka 1923.

²¹ Opis životopisu Antonína Kavky, c. d.

²² Např. dopis Civilní správy Podkarpatské Rusi, školského referátu ze dne 6. 4. 1928 ve věci výpomoci k zájezdu do Antalovic v roce 1923 adresovaný A. Kavkovi. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

rozděluje práci, ale naopak zajišťoval celou řadu nezbytných činností jak při přípravě výroby, tak zejména veškerý obchodní styk. Vždy ve čtvrtek A. Kavkovi přinášeli lidé hotové výrobky, popř. on navštěvoval je, vysvětloval a ukazoval jim, co a jak mají na výrobcích dělat. Chodil do Žamberka „nakupovat barvy a další potřeby“.²³ V souvislosti s předchozí větou zdůrazněme, že obstarával i další věci, které s výrobou hraček souvisely. Zajišťoval např. i „petrolej pro výrobce chaloupek a hraček a pro rodiny, v nichž se omalovávaly“, jak vyplývá z listu, kterým vydávání petroleje oznamoval. Jen z Jedliny v něm jmenuje 8 osob.²⁴

Již v roce 1920 referoval A. Kavka na Prvním sjezdu československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, který se uskutečnil v Praze, o svých zkušenostech, názorech a představách na „výchovné ruční práce a organizaci domácího průmyslu hračkářského“.²⁵

V roce 1923 byla pro malý počet žactva jedlinská škola zrušena. Antonín Kavka nastoupil 1. 9. 1923 na dvouřídni obecnou školu ve Studeném, který se nachází nedaleko Jedliny. Zároveň do Studeného přestěhoval truhlářskou a řezbářskou dílnu s výrobou hraček. Ve svém životopisu sice A. Kavka uvádí, že roce byl v roce 1925 nucen výrobu zastavit pro odbytovou krizi a větší množství výrobků a polotovarů zůstalo složeno v bednách.²⁶ Avšak tento údaj je v rozporu s dochovanou Kavkovou korespondencí, účetní knihou vedenou od 6. 1. 1928 do 18. 6. 1933 a poznámkami na jednotlivých listech,²⁷ z nichž je nepochybné, že výroba jedlinských hraček tímto rokem neskončila. Ve stejném roce je A. Kavka přihlásil na Mezinárodní

---

²³ Dopis „sestře“ Kolátorové ze dne 20. 1. 1920. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

²⁴ Nedatovaný list, kterým A. Kavka informoval, že petrolej „bude se vydávat v potravním spolku v Klášteci ve středu dne 14. července“ (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

²⁵ Dle Sjezdových informací Všeučitelského sjezdu v Praze 1920 (str. 22) vystoupil „Ant. Kavka z Jedliny u Žamberka“ v části II. b Didaktika. O rok později uveřejnil svůj referát ve sborníku příspěvků z tohoto sjezdu (Kavka 1921a).

²⁶ Opis životopisu Antonína Kavky, c. d.

²⁷ Všechny tři zmíněné písemnosti uloženy v soukromém archivu J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

výstavu moderních umění dekorativních a průmyslových v Paříži,²⁸ kde vystavované hračky získaly stříbrnou medaili.

Zmíněná účetní kniha nejen velmi dobře dokládá, že výroba jedlinských hraček úspěšně pokračovala, ale vypovídá leccos i o Kavkových důvodech, proč ji i nadále udržoval. V dopisu J. Kuncovi, vedoucímu knihkupectví v Kostelci nad Orlicí ze dne 14. 2. 1928 popisuje Kavka mj. počátky výroby jedlinských hraček a důvody, pro které s touto činností začal: „Jste jistě informováni aspoň částečně o mé činnosti výchovné a sociální, jež projevuje se také organizací domácí výroby hraček a drobných předmětů uměleckých, zdobených mými žačkami. Začal jsem na Jedlině u Klášterce nad Orlicí na jednotř. škole – proto se jmenují naše výrobky Jedlinské hračky. Pomáhal jsem tím v době úplné nezaměstnanosti a drahoty poválečné chudému lidu v okolí Klášterce hlavně dětem, jež jsem zbavoval otročiny knoflíkářské. Činím tak dosud v novém působišti. Udržuji výrobu a starám se o prodej těch výrobků proto, že je na ně stále poptávka a také proto, že hospodářská tíseň v našem kraji nepovolila, chudý lid je tu odkázán na domácí výrobu, hlavně obšívá knoflíčky, při čemž sotva si vydělá na živobytí.“²⁹ Nejednalo se rozhodně o zanedbatelné přivýdělky. Např. mateřské školy a jesle v Praze XIX v květnu 1932 zaplatily za jedlinské hračky 1.869,- Kč a objednaly další hračky v hodnotě 220,- Kč. Pražská tržnice Zádruha – největší odběratel jedlinských hraček – zaslala do Studeného v době od 9. 7. 1927 do 30. 10. 1928 celkově částku 3.880,- Kč. Kromě ní existovalo ještě několik menších stálých odběratelů – např. Josef Hrubý, papírnictví v Týništi nad Orlicí; J. Kunc, knihkupectví v Kostelci nad Orlicí; „Svéráz“, Božena Lábková, Plzeň – a ani od nich se nejednalo o částky zanedbatelné.³⁰

---

²⁸ Vyplněný a podepsaný formulář soupisu vystavovaných předmětů, datovaný ve Studeném dne 4. 3. 1925. (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí).

²⁹ Kopie dopisu zachována v účetní knize (soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí). Povšimněme si, že Kavka používá termín domácí výroba („hraček a drobných předmětů uměleckých“) a dodejme, že naopak v jeho písemnostech nenajdeme dnes tak oblíbený a přitom nepřesný (přesně nedefinovatelný) termín lidová umělecká výroba.

³⁰ Účetní kniha obsahuje přesné údaje o počtu, druhu a ceně hraček a jsou v ní vlepené proplacené ústřížky poštovních složenek, c. d.

Závěr

Reformní škola realizovaná ve školní expozituře v Jedlině a posléze ve škole ve Studeném měla velký dopad nejen na samotné školní děti, ale na velkou část obyvatel těchto dvou vsí, jelikož umožnila provádět domácí výrobu ne coby pouze nutný zdroj obživy, ale jako výrobu, jejíž příjmy dětem umožnily přístup k učebnicím a dalším školním pomůckám, které by pro některé z nich byly příliš drahé, a též cestovat do míst, které by nikdy nenavštívily. Jejich výrobky byly ve své době známé a ceněné, na což byli jejich výrobci nepochybně hrdí.

Výrobu hraček rozdělil A. Kavka vhodně do dvou fází. Dřevěné polotovary vyráběli soustružením nebo vyřezáním řemeslníci i zkušení samoukové. Zdobení malováním pak prováděly děti a dospívající mládež. Vlastní malování dětem připomínalo spíše hru a zábavu než pro ně dříve obvyklou namáhavou práci. Pestrost vyráběných druhů zajišťovala, že práce nebyla jednotvárná – od figurek představujících lidské postavy v krojích a některé profese, přes různá zvířata, napodobeniny lidových staveb ze Žamberecka, drobný nábytek a stromky až po drobné předměty do domácnosti. Určitá tvůrčí invence se mohla projevit také, neboť zdatnějším výrobcům A. Kavka přesný (např. šablonový) způsob zdobení nenařizoval. Zdůrazněme, že A. Kavka kladl důraz na to, aby se vyráběly pouze věci upotřebitelné, což zároveň znamenalo věci prodejné.

Učiteli A. Kavkovi se v podstatě podařilo nemožné. Oproti jiným domácím výrobám výroba jedlinských hraček děti bavila a prodej s minimem mezičlánků zajistil, že velká část příjmů zůstala prostřednictvím školního fondu k dispozici dětem. Přičteme k tomu ještě fakt, že je tato zkušenost musela pozitivně ovlivnit na celý život.

Prameny a literatura:

Soukromý archiv Josefa Kvičery, Klášterec nad Orlicí (odkazy a citace v textu a poznámkovém aparátu).

Katalogizační karty sbírkových předmětů inv. č. 1689, 1690, 1695, 1698, 1699, 1701, 1702, 1703, 1705, 1706, 1709, 1710, 1711, 1714, 1715, 1716, Městské muzeum v Žamberku.

- Opis životopisu Antonína Kavka, Klášterec nad Orlicí, 24. 11. 1961, archiv Městského muzea v Ústí nad Orlicí.
- Jirásek, J.: Antonín Kavka, in: Pokrokové osobnosti okresu Ústí nad Orlicí, č. 2, Vysoké Mýto 1986.
- Kavka, A.: Výchovné ruční práce a organizace domácího průmyslu hračkářského v horských krajinách naší republiky. in: První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, Praha 1921. (Kavka 1921a).
- Kavka, A.: Pracovní škola na Jedlině v Orlických horách. Osvěta lidu. 1921, č. 32, s. 3. (Kavka 1921b).
- Kavka, A.: Dětská pracovní skupina ve škole na Jedlině. Rodinný kalendář československý Chelčický na rok 1921. 1921, r. 2, s. 116 a inzerce jedlinských hraček na vnitřní straně titulního listu.
- Kavka, A.: Cestování družin dorostu Červeného kříže. Měsíčník dorostu Červeného kříže. 1923, r. III, č. 8, s. 39.
- Kavka, A.: Mátohy z bukových křiváčků. Školské reformy (příloha časopisu Český učitel). 1924, r. VI, č. 2, s. 28.
- Kavka, A.: Co poslal dorost na Studeném panu prezidentovi k 75. narozeninám. Měsíčník dorostu Červeného kříže. 1925, r. V, č. 7, s. 91.
- Кавка, А.: Из письма учителя истинного работника. Учитель. 1921-1922, рочник III., число 3.
- Kriebel, O.: Ruční práce dětí v činné škole. Prostějov, nakl. J. F. Boučka 1924.
- Orts – Repertorium für das Königreich Böhmen, Statthalterei –Buchdruckerei, Prag 1913.
- Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970, díl I/1, Praha 1978 (Retrolexikon 1978).
- Scheufler, V.: Etnografický atlas 2. ČSAV, Praha 1991.
- Spěváček, V.: Průkopníci českých pokusných škol. Praha, SPN 1978.
- Štverák, V.: Stručné dějiny pedagogiky. Praha, SPN 1983.
- Uher, J.: Činná škola. Školské reformy (příloha časopisu Český učitel). 1924(?), r. VI, č. 3, s. 33-34.
- Vrtiš, V.: Devadesát plodných let Antonína Kavky. Život komunisty. Jiskra Orlicka XVII, 1976, č. 33, 17. 8, s. 4.
- Vrtiš, V.: Devadesát plodných let Antonína Kavky. Život komunisty. Jiskra Orlicka XVII, 1976, č. 35, 31. 8., s. 2.

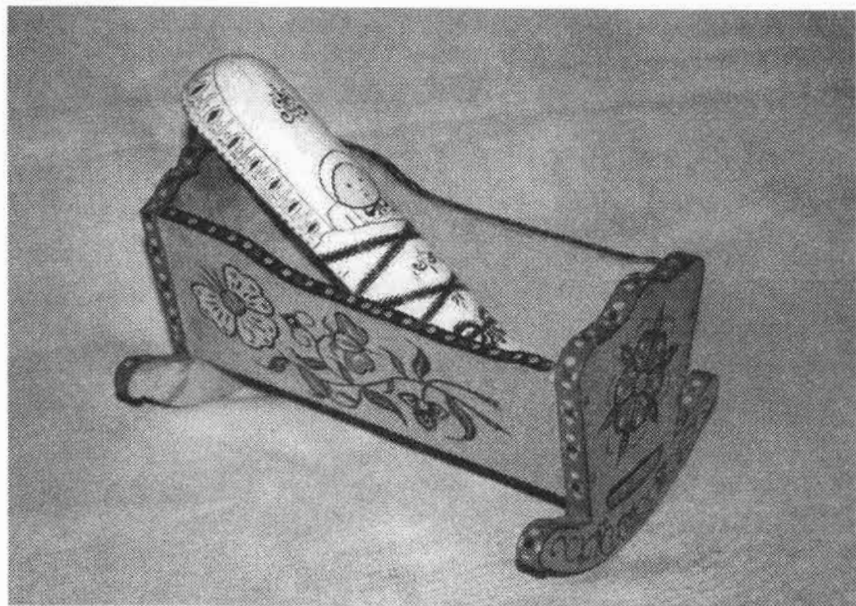
Vrtiš, V.: Devadesát plodných let Antonína Kavky. Život komunisty. Jiskra Orlicka XVII, 1976, č. 36, 7. 9., s. 3.

Z dopisů Antonína Kavky. Jiskra Orlicka XXVII, 1986, č. 29, 15. 7., s. 4.

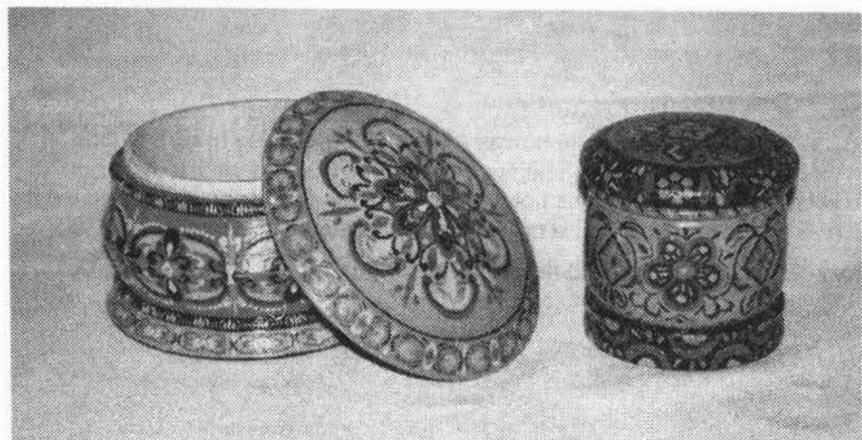

Jedlinské vyřezávané hračky – vesnické domy. Na hračkách jsou rozeznatelné některé vnější znaky domů ze Žamberecka. Jedná se o přízemní trojdílné domy s polovalbovou střechou, podlomením, bedněným přístavkem na dřevo a nízkým bedněným zápražím.

Ze sbírek Městského muzea v Žamberku. Foto R. Urbánek, 2001.

Jedlinské hračky – kolébka a soustružené miminko.
Ze sbírek Městského muzea v Žamberku. Foto R. Urbánek, 2001.

Jedlinská soustružená hračka – dóza.
Ze sbírek Městského muzea v Žamberku. Foto R. Urbánek, 2001.

Svépomoc českých dětí z Orlických hor

Výchova prací a uměním.

Jedlinské hračky.

**Umělecké předměty praktické
a ozdobné pro domácnost.**

Výrobky čechů z pohraničních vesnic na Žambercku. Umělecky malují žáci jednotřídní
obecné školy na Jadrlně, p. Klášterec n. Orlicí.

UČITEL ANT. KAVKA.

**Podporujte lidový průmysl na národnostním pomezí!
Pomozte našim dětem v chudém kraji!**

Inzerát na jedlinské hračky otištěný v Chelčického kalendáři na rok 1922.
Soukromý archiv J. Kvičery, Klášterec nad Orlicí.

Domácká výroba ze slámy na Dražanské vysočině

Helena Šenfildová

Dovolte mi, abych v krátkém příspěvku připomenula domáckou výrobu, která měla v určitém časovém období značnou důležitost pro obyvatele malého okrsku kolem městečka Konice na Dražanské vysočině. Byla to výroba předmětů ze slámy a později i z jiných materiálů, při které se ke zhotovení výrobků užívalo především pletařských technik. Při této výrobě se sice zpočátku zpracovával domácí materiál - žitná sláma, technika jejího zpracování však nevystopla z místní tradice, ale byla sem přenesena. Sláma se splétala do copánků, kterým se zde začalo říkat „šňůry“, z nich se pak splétaly nebo sešivaly konečné výrobky.

Traduje se, že se několik místních občanů seznámilo se splétáním slámy do copánků v Itálii, když zde pobývali jako vojáci v průběhu sedmileté války mezi Rakouskem a Itálií. Ti pak doma při besedách vyprávěli, co viděli, a ukazovali, jak se pletou copánky, z nichž se pak dají zhotovit užitečné předměty. Tento původ uvádějí nezávisle na sobě dva autoři starších článků o této výrobě (K. Sedláček, 1936 a F. Sekanina, 1954). F. Sekanina označil dokonce přímo jednoho ze svých předků Jana Šustru z Lipové za původce prvních neumělých výrobků - ručně sešivaných klobouků a kabel - „sotorů“ zhotovených proplétáním copánků. Hlavně kabely získaly oblibu a jejich pletení se začalo rozšiřovat.

Na podstatném rozšíření pletařské práce v okolí Brodku u Konice měly patrně vliv ještě další okolnosti. Příležitosti se chopili němečtí obchodníci z Brodku, kteří se rozhodli v tomto oboru podnikat. Nejprve vykupovali jen hotové kabely, ale později nakoupili formy a kloboukové šicí stroje a začali vyrábět slaměné klobouky, které byly v posledních desetiletích 19. století široce užívaným módním doplňkem. V Brodku se šily v dílně klobouky z jemnějších slaměných provazců, ve Skřipově z hrubších kabely - sotorů. Tito podnikatelé začali pletené „šňůry“ vykupovat ve velkém množství. V kraji s málo výnosným zemědělstvím bylo málo pracovních příležitostí. Původně zde bylo důležitou součástí obživy domácké tkalcovství, to však bylo potlačeno lacinější tovární výrobou. Tak se pletení copánků stalo pro mnohé rodiny jedinou možností výdělků a rozšířilo se do širšího okolí

tehdy Německého Brodku. Pletlo se hlavně v obcích Lipová, Jednov, Suchdol, Runářov, Skřipov, Benešov, Štěpánov, Hrochov a Lhota. To byl počátek v sedmdesátých až osmdesátých letech 19. století.

Další historie pak byla poměrně komplikovaná. Výroba byla časem úspěšná, povětšinou však je její historie svědectvím o velkém úsilí a neustálém hledání možností uplatnění, o hledání nových forem výrobků i vhodnějších materiálů.

Většina obyvatel se zabývala jen pletením copánků. Byly to vlastně pouhé polotovary a byly velmi bídně placené. Často koneční výrobci nechávali výkup „šňůr“ na některých místních obchodnících, kteří pletařům ani neplatili peníze, ale dávali jim potraviny. Tímto mezičlánkem se odměna za pletené provazce ještě stlačovala dolů. Pracovníci z některých vesnic se snažili oprostít se od závislosti na německých podnikatelích z Brodku a Skřipova a tak byla v Lipové v roce 1889 založena pobočka První české společenské továrny na klobouky v Praze. Přijeli instruktoři, kteří seznámili dělníky s dalšími vzory pletařských šňůr, s úpravou pletenců před šitím a konečně také s obsluhou šicích strojů. Továrna však neobstála v konkurenci dávno zavedených švýcarských a italských firem a po několika letech zanikla.

Tak zůstalo mnoho zdejších obyvatel bez možností obživy a proto byla za podpory živnostenské rady v Brně a úřadu pro zvelební živností ve Vídni založena v r. 1904 dvě výrobní družstva – v Lipové a v Jednově. V rámci vzniku družstev se uskutečnily další pletařské kurzy, školitelé přišli až z Cínovce v Krušných Horách a ze Švýcarska. V té době se totiž změnil materiál užívaný na výrobu klobouků. Začaly se vyrábět z copánků upletených z osikových loubků. Při všech snahách o úpravnost slaměných copánků nemohla se jejich kvalita rovnat copánkům vyráběným z jiných druhů obilí v Itálii a klobouky z nich byly hrubší a proto také méně prodejné. Proto se tyto slaměné copánky později užívaly jen na kabely a rohožky. Osikové loubky byly velmi jemné, bělené měly pěkný bělavý vzhled, často se také barvily. Výrobci je kupovali ze severních Čech z Rumburska. Klobouky z nich byly lehké a daly se i dobře tvarovat.

Družstva poměrně dobře prosperovala až do první světové války, ta však znamenala prakticky jejich konec. V Jednově se rozšířilo domácí šití prádla a oděvů a k pletařské výrobě se po válce již nikdo nevrátil. V Lipové se družstvo snažilo obnovit svou činnost, ale v roce

1928 definitivně zaniklo. Výroba klobouků byla módní záležitostí a vedení družstva nebylo v tomto ohledu dostatečně pružné.

Ve třicátých a čtyřicátých letech se snažila organizovat pletařskou výrobu v Lipové a okolí rodina Sekaninových, vznikly i další firmy - Barták a Rozsival.

Výroba se v Lipové udržela i po roce 1945 (v Brodsku a ve Skřípově žilo obyvatelstvo německé národnosti a jejich vysídlením výroba zanikla). V období povinného združstevňování byly v roce 1949 všechny výrobny v Lipové začleněny do Moravské ústředny pro lidový průmysl, pak přeřazeny do družstva v Molenburku, až v roce 1961 vzniklo samostatné družstvo Tvar. Vedle této družstevní výrobny vzniklo v Lipové v roce 1956 samostatné pracoviště Ústředí lidové umělecké výroby, které se do značné míry vrátilo ke zpracovávání slámy. Obě tyto výrobny pracovaly až do devadesátých let 20. století. V polovině devadesátých let bylo pracoviště ÚLUV v souvislosti s rozpuštěním této organizace zrušeno. V současné době pracuje tomto oboru profesionálně jen několik jednotlivců.

Již z tohoto krátkého přehledu vývoje pletařství na Drahanské vysočině vyplývá, že se v této oblasti jednalo o podnikatelsky organizovanou domáckou výrobu bez návaznosti na tradice. S místním prostředím ji svazovalo jen užití domácího materiálu, ale i toto pouto se postupně vytrácelo.

Vývoj výrobního sortimentu

Prvními výrobky byly obdélné kabely – sotory. Tyto kabely se vžíly, získaly si oblibu mezi prostými lidmi v okolí. Měly obdélný tvar, nebyly sešivané, ale copánky se při jejich výrobě proplétaly navzájem. Pletly se na formě, za kterou obvykle sloužilo silnější prkénko. Kabely zhotovovali sami i někteří zručnější pletaři copánků a také je sami rozprodávali v okolních vesnicích.

Místním obyvatelům také sloužily jednoduché klobouky, pamětníci je nazývali „pasácké“ nebo „duxtry“. Děly se obvykle z copánků, v nichž se při pletení kombinovala rezná a barevná sláma. Měly oblý helmovitý tvar a úzkou stříšku mírně sklopenou dolů. Zdobeny byly často šňůrkou a bambulkami.

Toto byly nejčastější dva výrobky, které užívalo i místní obyvatelstvo.

Jiné klobouky, které se snažili podnikatelé vyrábět, byly již módní záležitostí. Bez módního tvaru by nebyly prodejné. Kvalitu konečných výrobků ovlivňovala také kvalita copánkových úpletů. Copánky zhotovované v místě z rezné slámy neměly přes všechna školení pletářů požadovanou kvalitu. Proto již na konci 19. století začali podnikatelé pro výrobu lepších klobouků používat úpletů kupovaných z ciziny. Na počátku 20. století se začalo s pletením „šňůr“ z osikových loubků, které postupně zcela nahradily slaměné šňůry při výrobě módních klobouků. Loubky se kupovaly v severních Čechách.

Pro zajímavost je nutno uvést, že ve třicátých letech dvacátého století se velkým odběratelem výrobků z loubkových copánků stala firma Baťa. Loubkové „šňůry“ se na strojích sešivaly do plátů a tak se odesílaly do Zlína, kde se z nich vysekávaly vločky do bot.

Družstvo výrobců v Lipové, které se snažilo oživit po první světové válce svou činnost, přineslo další techniku zpracování výrobků. Začalo vyrábět lehké misky a košíčky, které měly kostru ze špejlí, později z drátků. Kostra se omotávala stéblem slámy od středu do plošek. Vzory tehdy dodal Školský ústav pro domácí průmysl v Praze.

Ve dvacátých letech 20. století přišla firma pana Sekaniny s další novou technologií – začala vyrábět tkané rohože. Copánky se na tkalcovském stavu zatkávaly do textilní osnovy. V téže době se také začalo pracovat s dalším materiálem – s rafiovým lýkem. Zhotovovaly se z něj různé kazety a krabice a to tak, že se zhotovila dřevěná kostra daného předmětu, která se lýkem potahovala.

V období druhé světové války se začal zpracovávat i náhražkový materiál, hlavně tzv. lykocel. Vyráběly se z něj hlavně kazety, ale také klobouky, na stavech se setkával na tkaniny, z nichž se zhotovovaly tašky. V poválečném období se začalo užívat opět pravé rafiové lýko, ale umělé materiály se vracely neustále.

V padesátých letech se zcela upustilo od zpracovávání slaměných „šňůr“ domácí výroby. Vycházely příliš drahé a vzhledově neodpovídaly dobovým požadavkům.

Stručný přehled vývoje výrobního programu různých výrobců v Lipové a okolí v období od vzniku této výroby až do padesátých let 20. století prokazuje, jak málo byla tato výroba svázána s tradicemi. Byla to domácká (zčásti i dílenská) výroba, která musela přinést obživu chudému kraji a která byla rozhodným způsobem ovlivňována zásahy zvenčí. Již svým vznikem nenavazovala na žádné tradice. Vycházela jen z dostupného domácího materiálu – slámy. Vliv na další vývoj měly zejména školící kurzy (s instruktory i s dalekých center), dále požadavky zákazníků a hlavně snaha podnikatelů uplatnit provozovaný obor výroby a najít odbytiště za každou cenu. Snažili se proto pochytit jakoukoliv novinku, nový materiál i způsob zpracování, jen aby se zvýšila konkurenční schopnost vyráběného zboží.

V padesátých letech, kdy došlo ke združstevnění pletářské výroby v Lipové, družstvo převzalo výrobní program předchozích výrobců. Pokračovalo tedy ve výrobě užitných předmětů zhotovovaných z různých popsaných materiálů různými technikami. Vyráběly se klobouky z osikových loubků, z rýžových copánků dovážených z Číny a později z Vietnamu. Tkané rohože se zatkávaným lýkem, slámou, tkané nástěnky a prostírky, potahované kazety, kabely z pletiva kombinovaného s textilem a také kabely z orobince.

Trochu jiným směrem se pokoušeli jít pracovníci z pracoviště, které v Lipové nově založilo Ústředí lidové umělecké výroby. Ti se snažili přiblížit výrobní náplň nového pracoviště domácím tradicím zpracování slámy, ale z provozních a ekonomických důvodů se nemohli vzdát i použití dalších materiálů. Proto se na tomto pracovišti používaly i copánky z rýžové slámy („čínský úplet“) a přírodní lýko.

Téměř po celou dobu trvání tohoto pracoviště připravoval jeho program výtvarník Stanislav Kučera. Zpočátku vyšel z technik a tvarů, které se v Lipové vyráběly od konce 19. století. Byly to letní klobouky, kulaté sotůrky i podlouhlé kabely šité ještě z domácích slaměných copánků, jak ukazuje dokumentovaná kolekce z roku 1957. Ve stejném roce ale také navrhl prvá stínidla ze slaměných stébel vázaná na formě a kolekci tkaných výrobků, kterou tvořily různé typy prostírek z rafiového lýka, úzké stolní rohože se zatkávanými stébly slámy. Tkaly se také různě vazebně vzorované pláty tkaniny, z nichž se pak v kombinaci s kůží zhotovovaly v brašnářské dílně v Brně kabely a kabelky.

Koncem šedesátých let byly novinkou vázané figurky ze stébel - koníci, kozlíci, jelínci, ježek. Sloužily jako dárkové předměty.

Velkou část výroby tohoto pracoviště tvořily drobné ozdoby pletené ze stébel slámy. Prvou kolekci navrhl výtvarník St. Kučera také již v roce 1957. Inspiroval se tvary a technikou drobných zdobných ověsků z dožínkových věnců. Tento nápad se ukázal být velmi nosným. Drobné pletené tvary získaly velkou oblibu jako ozdoby na vánoční stromeček a vžily se tak, že je mnozí začali považovat za tradiční lidové výrobky. V dalších letech pak vznikaly další variace tvarů i zpracování. Za dobu čtyřicetiletého trvání pracoviště ÚLUV v Lipové se jich vyrobily tisíce.

Tyto drobné slaměné ozdoby však získaly ještě další význam – staly se totiž oblíbeným předmětem zájmové umělecké činnosti. Jejich výroba není složitá, nevyžaduje nákladné nástroje a materiál je v malém množství celkem dosažitelný. Ústředí lidové umělecké výroby v souladu se svým posláním pořádalo různé popularizační akce – předvádění, výstavy, kurzy pro amatérské zájemce. Tak se znalost výroby ozdob začala rozšiřovat. Chopili se jí další jedinci, již mimo okruh pracovníků ÚLUV. Ti hledali a stále hledají další možnosti tvarování.

Ačkoliv se v současné době profesionálně zabývá výrobou slaměných ozdob a dalších drobností profesionálně jen několik jedinců, okruh amatérských výrobců je o mnoho širší. Je to činnost, která mnohým přináší radost z tvůrčí práce a proto zasluhuje pozornosti.

Literatura

Sedláček, Konrád: Domácký průmysl na Jednovsku. Vlastivědný sborník střední a severní Moravy, 14, 1935-36, s. 23-4, 43-4, 55-7.

Sekanina, František: Vznik a rozvoj domácího slaměného a lýkového průmyslu v Lipové. Věci a lidé II, 1949-50, s. 68-79.

Klobouk zvaný „pastevecký“, upleten z domácí pletených copánků.
Kombinace rezné a barvené slámy. Lipová, 1926.

Historie a současnost morkovického košíkářství

Jarmila Pechová

Morkovice, městečko na Kroměřížsku na jihovýchodním okraji Hané, je již přes tři sta let proslulé košíkářskou výrobou. Tato výroba zde nevznikla z důvodu chudoby obyvatel, kteří by z nutnosti hledali zdroj obživy, ale dostala se sem v podstatě náhodou. V literatuře se uvádí nepodložená zpráva, že první košíkáři, zvaní zde košaři, se v Morkovicích usadili v 17. století. Jeden z nich, původem ze sousedních Počenic, se jmenoval Malý, přezdívali mu Jureček či Jurášek a vyučil se v nedalekých Švábenicích. Druhý, jménem Vinkler, morkovický panský zahradník, potřeboval koše ke své práci a naučil se je plést u panského zahradníka v Uhřicích. Košíkářství se pak v Morkovicích udrželo a rozšířilo, protože vhodné podmínky pro ně představovaly nedaleké panské rybníky, obrostlé vrbovím.

Do třicátých let 18. století košíkářství v Morkovicích zdomácnělo natolik, že se provozovalo na řemeslné úrovni a údajně v roce 1739 zde byl založen košařský cech. Pokud je tento písemně nepodložený údaj správný, byl by vůbec nejstarším z morkovických řemeslných cechů. V roce 1820 měl tento cech 17 mistrů a 23 tovaryšů. Památkami na něj jsou cechovní postavníky, cechovní prapor z roku 1871, košařská cechovní truhlice i dochované písemnosti z 19. století.

Zásoby proutí v bezprostřední blízkosti Morkovic brzy přestaly dostačovat a morkovičtí košíkáři jezdili sázet vrbu i na Slovácko (okolí Huštěnovic, Babic, Spytihněvi, Uherského Hradiště) a na Hanou (okolí Přerova, Dluhonic, Oseka a Lobodic). Později se začalo vozit proutí i ze Slovenska. K nejstarším výrobkům patří hospodářské koše ze zeleného proutí: travňáky na trávu a okopaniny, ohrabečňáky na ohrabky, plevy, řezanku a píciny, košiny na selské vozy. Poměrně brzy se začaly pravděpodobně dělat i náročnější výrobky z loupaného proutí. Část proutí se před loupáním vařila, čímž se z kůry vyloučilo barvivo, které prut zbarvilo na červenohnědo. Zpočátku si vařili výrobci proutí sami doma v kotli, kolem roku 1870 pak byla postavena na nynější Havlíčkově ulici vařirna proutí, tzv. kotlina, určená asi na 120 kg zeleného proutí. Kromě košů se pak z loupaného, popřípadě i dále upravovaného proutí, tzv. šén či šlemů, ale i z jiných materiálů zhotovovaly sotúrky, výplety na demižóny, po r. 1845 šlemové

klobouky atd. Košů byla celá řada, např. na papír, na uhlí, dřevo, koše školní, nákupní, na trhání ovoce, dále kukaně, ošatky, nůše, putny, proutěné bedničky, koše s víkem apod. Všechny druhy košů měly svá jména, odvozená od jejich funkce, tvaru nebo ceny. Nejparádnějším košem byl tzv. lyon, který se pletl v letech 1850 až 1910, byl to velký černý, barevně zdobený lakovaný koš, zhotovovaný ve třech různých provedeních.

S barvením košů se začalo počátkem 19. století a barvené koše tvořily protiváhu k běžným přírodním. Nejstarší užívanou barvou byla modrá, které se docílilo barvením koše indigem rozpuštěným ve vitriolu, čili kyselině sírové. Vzhledem k tomu, že se jednalo o žiravinu, koše se obvykle brzy rozpadly. Dále se barvilo na červeno (fuchsinem), na černo, po r. 1860 už i anilinovými mořidly na hnědo, žluto a zeleno. Zhotovovaly se i koše vícebarevné, k jejichž výrobě se užívalo štětcem obarvené proutí. Bílé barvy se dosahovalo sířením košů.

Určitý přelom v košíkářské výrobě znamenala válka prusko-rakouská, po níž některé druhy košů vymizely a jiné, například prádlák (vandle), pekařský koš nebo dvouvíkový koš obohatily sortiment. V této době se začala zhotovovat i tzv. košíkářská galanterie, která se pak plně rozvinula po první světové válce. Byly to různé košíčky na šití, na příbory, na dopisy, podnosy, podložky pod sklenice apod. Kolem roku 1880 došlo ke zkvalitnění pletařského materiálu vysazením šlechtěné košíkářské vrby konopiné. Od roku 1884 se začal vyrábět později hodně rozšířený proutěný kufr a koš cestovní. Velkou módou se staly také zdobené čalouněné kazety, vyráběné po r. 1930, které se vyvážely nejen do celé Evropy, ale i na Střední východ, do Egypta, Ameriky a Austrálie. Na galanterní práce se začaly používat i jiné materiály než proutí. Byl to pedig (vnitřek rákosu), obyčejná i rýžová sláma, lýko, elhár (mořská tráva) i umělé hmoty.

Po roce 1830 se košíkářské výroby chopili podnikatelé a začaly být zakládány první manufaktury – dílny, které zaměstnávaly obvykle dva až deset dělníků. Další dělníci pro ně pracovali formou domácí práce. Obchod s košíkářským zbožím uskutečňovali překupníci, tragačníci a jarmarečníci. Překupníci byli často židovští obchodníci, kteří výrobcům vyměňovali koše za potraviny. Od překupníků odebírali koše tzv. valášci, což byli Valaši od Vsetína, ale i Slováci od Nového Města nad Váhom. Ti pak zboží na dvoukolových kárách rozváželi po

světě. Tragačníci koše sami většinou neprodávali, ale vozili je na prodej do měst, zejména do Slavkova, Bučovic, na Vsetín aj. Aby se jich na trakař hodně vešlo, měli košová víka a oblouky zvlášť a teprve na místě je montovali na koše. Jarmarečníci, jak název napovídá, jezdili s koši na výroční trhy a poutě. Muži je mívali na trakařích, ženy je nosily v krosnách na zádech. Existovalo i několik obchodníků, kteří vozili koše na žebřířácích na větší vzdálenosti, např. do Prešpurku (Bratislavy), Pešti či Vídně. Způsob transportu značně ovlivnilo budování železnice, po r. 1847, kdy byla vybudována severní dráha, začali překupníci vozit koše na nádraží v Hulíně, po zbudování trati Brno-Přerov r. 1869 do Nezamyslic, od r. 1881 do Zborovic, až nakonec od roku 1909 měly Morkovice vlastní dráhu. Koše byly tímto způsobem dodávány obchodníkům i výrozním firmám ve městech.

Po zrušení cechů a vzniku živnostenských společenstev měly být Morkovice přičleněny ke společenstvu zdouneckého okresu, ale uhájily si svou nezávislost a jejich organizace fungovala od roku 1887 pod názvem Samostatné živnostenské společenstvo košíkářů v Morkovicích na Moravě. Bylo jedinou stavovskou organizací svého druhu u nás. Koše pletlo v Morkovicích v té době, tj. počátkem devadesátých let 19. století asi 500 až 600 lidí a ročně se vyrobilo asi 300 tisíc košů. Tehdy poprvé začaly být koše vyváženy až do Ameriky. Košíkářský dělník vydělal v té době průměrně 30 až 40 krejcarů denně, ojediněle až 1 zlatý, a to při patnáctihodinové pracovní době. Cena koše se ve stejném období pohybovala od 3 do 80 krejcarů. Kromě Morkovic se košíkářství rozšířilo také v nejbližším okolí, tj. v obcích Slížany, Troubky, Zdislavice, Zborovice, Počenice, Tětětice, Uhřice, Prasklice a Pačlavice. V celé této oblasti bylo koncem 19. století 630 výrobců košů, z toho 130 vyučených. Čtyřicet košíkářských mistrů mělo vlastní provozovny. Kolem roku 1850 se pod vlivem Morkovic rozšířilo košíkářství také v některých obcích na Olomoucku.

Počátkem 20. století se morkovičtí košíkáři začali zúčastňovat různých výstav, jako např. Zemské ovocnické výstavy v Brně (1900) nebo Jubilejní hospodářsko-průmyslové výstavy v Kroměříži (1908), kde byli vždy dobře hodnoceni. Před první světovou válkou pletlo koše v Morkovicích už na tisíc osob. V roce 1914 proběhl na radnici odborný kurs na pletený nábytek a někteří mistři se téhož roku zúčastnili studijního kursu ve Vídni. Po první světové válce byla na

základě těchto zkušeností založena v Morkovicích Státní učebná dílna košíkářská, kde se začalo se soustavnou výrobou křesel, židlí, stolů, lehátek, květinových stolků, prádelníků, předsíňových stěn, kolébek, kočárků a dětského nábytku. V roce 1930 byla zásluhou Společenstva postavena nová, modernější a prostornější kotlina na vaření proutí a stará byla zbořena.

V prvním čtvrtletí 20. století se zorganizovala v Morkovicích i výroba družstevní. První košíkářské družstvo založil v roce 1911 kaplan Antonín Přecechtěl, trvalo však jen do první světové války. Druhé družstvo se 43 členy vzniklo v roce 1921 a přínosem pro jeho hospodaření byla velká zakázka pro Ameriku. V roce 1925 si družstvo mohlo dovolit postavit na Městečku (dnešním náměstí) umělou mízárnu, loupárnu a sušírnu proutí. Později však utrpělo hospodářskou krizí a muselo mízárnu i jiné své budovy prodat. Za války se ale opět vzchopilo a po likvidaci soukromých živností mělo téměř 300 členů. Zaniklo v roce 1962 začleněním do Zadrevu. V letech 1929 až 1940 existovalo ještě i Živnostenské košíkářské družstvo, které si pěstovalo proutí na Slovácku a výrobky vyváželo do Vídně i do Ameriky. I ono však v době hospodářské krize živořilo a za války se rozpadlo.

Od roku 1926 existovala v Morkovicích také tovární výroba košíkářského zboží. Továrnou se nazývala firma Vilém Pátík a synové, tovární budova byla postavena v roce 1928. Fungovala tu určitá dělba práce při zhotovování jednotlivých výrobků a především došlo k racionalizaci v hromadné přípravě materiálu, hromadném barvení, byly odděleny práce kostrové od pletacích. Továrna měla např. i vlastní zámečnickou dílnu na výrobu kočárkových podvozků a pomocnou výrobu stolařskou, malířskou, natěračskou a čalounickou.

Začátkem třicátých let se do Morkovic soustředilo 70% košíkářské výroby v Československé republice. Mezi největšími firmami docházelo k dohodám o společném postupu při vývozu do Ameriky či při obraně proti stlačování cen v době hospodářské krize. I tak se cena košíkářských výrobků v tomto období snížila o 40 až 50%. Těsně před druhou světovou válkou proběhlo ještě v Morkovicích jednání zástupců zaměstnavatelů a dělníků, kde byly schváleny mzdové a prodejní ceníky a vytvořeno i české košíkářské názvosloví. Za první republiky vycházel v Morkovicích také odborný časopis Moravské košíkářské rozhledy, fungovala zde učňovská košíkářská škola, morkovičtí košíkáři se s úspěchem zúčastnili výstavy soudobě

kultury v Brně v r. 1928 a v roce 1942 byl o jejich práci natočen krátký film s názvem Vrbové proutí.

Po druhé světové válce získalo živnostenské společenstvo v Morkovicích působnost v celé zemi moravskoslezské a mělo 240 členů. Celkem bylo v té době v Morkovicích 39 samostatných košíkářských živností a v nejbližším okolí dalších sedmnáct. Největším košíkářským podnikem byla i nadále Pátikova továrna, která v roce 1947 zaměstnávala 243 osob, z toho 89 továrních a 143 domácích dělníků. Druhá největší firma Dominik Daněk měla asi 50 zaměstnanců, ostatních sedm větších podniků zaměstnávalo 14 až 32 dělníků. Nejprve oba největší a postupně i další menší podniky byly po r. 1948 postupně začleněny do národního podniku Zadrev Olomouc, závod Morkovice. Vedoucím tohoto závodu se stal bývalý majitel firmy Vilém Pátík. Počátkem roku 1949 měl tento podnik 521 zaměstnanců. Od roku 1953 pak nesl název Okresní průmyslový podnik Zadrev.

Také samostatní košíkářští mistři rušili své živnosti a stávali se členy Košíkářského družstva. To mělo ve stejném období 250 členů. Ke sloučení obou organizací pak došlo v r. 1962 – Košíkářské družstvo bylo začleněno do Zadrevu. Podnik zhotovoval několik kategorií výrobků, byly to hospodářské koše, koše na prádlo a papír, průmyslové koše, košíkářská galanterie, pletený nábytek, bytové doplňky, kočárky, klepače a kazety. Téměř 40% zaměstnanců i nadále tvořili domácí dělníci. Podnik pracoval z velké části pro export a hlavním exportním artiklem byly kazety na šití, na jejichž výrobě pracovaly především ženy.

V roce 1955 vzniklo v Morkovicích také pracoviště Ústředí lidové umělecké výroby, jehož vznik iniciovali pracovníci oblastního závodu v Uherském Hradišti. Mělo původně čtyři zaměstnance, kteří pracovali v pronajatých prostorách, později byl zakoupen domek ve Slížanech a byl adaptován na dílnu. Počet pracovníků vzrostl na osm. Zhotovovaly se hlavně klasické proutěné koše, na některé výrobky byl používán také dovážený pedig. Proutí si pracoviště zčásti pěstovalo (bílé proutí), zčásti nakupovalo (červené vařené proutí) či dováželo (kvalitní tenké proutí). Do roku 1978 k pracovišti administrativně patřila i dílna v Buchlovicích, později se osamostatnila. Celkově je v evidenci ÚLUV registrováno čtrnáct košíkářů z Morkovic.

Po sametové revoluci zanikl jak podnik Zadrev, tak Ústředí lidové umělecké výroby. Zadrev se koncem osmdesátých let spojil se Semprou Kroměříž. V první polovině devadesátých letech začal mít odbytové problémy, privatizoval se, ale posléze šel do konkurzu. Část košíkářů začala podnikat soukromě, někteří se sdružili do firmy Morex, spol. s r. o., která vyrábí proutěný a ratanový zahradní nábytek, bytové doplňky, dekorační předměty, ošatky na kynutí těsta, pultové koše na pečivo a hlavně kazety na šití. Část nabízeného sortimentu firma dováží. Významný podíl výroby tvoří také zakázkové práce. Firma pod vedením Ěmila Vlčka zaměstnávala asi 30 osob z Morkovic a blízkého okolí, v poslední době však má i ona problémy a objem výroby i počet pracovníků klesá. Firma se stále více zaměřuje na dovoz levného zboží z Polska, které upravuje a se ziskem prodává.

Soukromě podniká v současnosti v Morkovicích a neblízkém okolí (Prasklice, Pačlavice, Tištin aj.) asi deset rodinných košíkářských firem, z nichž každá se specializuje na určité výrobky. Stanislav Štěpánek, mistr LUV, v roce 1996 odkoupil bývalou dílnu ŰLUV a podniká v oboru spolu se svým synem Jiřim. Řemeslo se v jejich rodině dědí nejméně po dvě stě let. V roce 2001 získal S. Štěpánek ocenění ministra kultury Nositel tradice lidových řemesel v oboru pletení z proutí. K dalším košíkářům, kteří uchovávají morkovické tradice, patří např. Dana Ptáčková, členka Sdružení lidových řemeslníků a výrobců, která se pravidelně účastní jarmarků, výstav a prodejních akcí. K známějším firmám patří také rodinná firma Judas, věnující se výrobě proutěného nábytku a oplétání demižonů, nebo manželé Tlachovi, kteří od roku 1990 přicházejí na trh s drobnějšími dekorativními proutěnými výrobky – podnosy, košíky, stínidly, mřížkami apod. Firma M. Vylíčila v Prasklicích, bývalého mistra odborného výcviku v Zadrevu, se specializuje na zakázkovou výrobu. Někteří v Zadrevu vyučení košíkáři působí nyní jako učitelé v Ústavu sociální péče ve Víceměřicích, při němž je zavedena výroba proutěného zboží. Proutí si současní morkovičtí košíkáři zčásti sami pěstují, zčásti nakupují. Rodina Procházkova odkoupila vařírnu proutí a poskytuje své služby i ostatním košíkářům.

V Morkovicích existovalo muzeum, v němž byla soustředěna řada historických i novějších košíkářských výrobků, košařská cechovní truhlice a řada dalších dokladů k místní košíkářské výrobě. Po jeho zrušení v roce 1963 byly tyto předměty uloženy v Muzeu Kroměřížska.

Morkovické výrobky se nacházejí i v dalších muzeích a bohatá fotodokumentace ÚLUV přešla do archívu národopisného oddělení Národního muzea v Praze. Morkovické košíkářství zůstává i dnes pojmem, i když své bývalé slávy asi už nikdy nedosáhne.

LITERATURA A PRAMENY

Červinka, V.: Hrubý průzkum rukodělné výroby v okrese Kroměříž. Rkp. ÚLUV uložený v národopisném oddělení Národního muzea.

Kubiček, F.: Paměti městečka Morkovic. Morkovice 1905.

Příkryl, J.: Morkovické košíkářství I. – III. Vlastivědný věstník pro mládež župy olomoucké IV (1925), č. 1, s. 7-9, č. 2, s. 26-28, č. 3, s. 41-44.

Příkryl, J.: Ze života morkovických košíkářů. Vlastivědný věstník pro mládež župy olomoucké IV (1925), č. 7, 107-109.

Příkryl, J. – Karlík, V.: Morkovští košíkáři. Morkovice 1968.

Scheufler, V.: Etnografický atlas 2. Československá akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, Praha 1991.

Šenfaldová, H.: Historie košíkářských pracovišť OZUH Morkovice a Buchlovice. Rkp. ÚLUV uložený v národop. oddělení NM

Internet: <http://morex.hyperlink.cz/index/e/indexe.html>

<http://kosikarstvi-tlachovi.vyrobce.cz/index.htm>

<http://www.judas.cz/>

Evidenční karty národopisného oddělení Národního muzea

Dotazníkový výzkum EÚ MZM v Brně, 2003

Skizeň proutí pro košíkáře v Morkovicích. Císařov, o. Přerov.
Foto J. Pechová, 2002.

Loupání proutí, Morkovice. Foto J. Pechová, 2002

Ozdobně vyplétané koše z bývalého muzea v Morkovicích.
Foto J. Pechová, 2001.

Dokumentace tradičního zpracování slámy v městském prostředí v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Karel Pavlišťík - Alena Prudká

Jednou z důležitých forem naplňování programu péče o tradiční lidovou kulturu je i dokumentace současných nositelů tradičních výrob, jejich pracovních postupů, jejich výrobků a zařazování těchto artefaktů do muzejních sbírek. V Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně je součástí tohoto programu i dlouhodobý výzkum a dokumentace ruko-dělného zpracování slámy v městském prostředí v tvorbě Františka Zusky.

František Zuska se narodil a vyrostl v Kobylí na jižní Moravě. U firmy Baťa ve Zlíně se vyučil zedníkem, postupně pak absolvoval mistrovskou stavební školu a Vyšší průmyslovou školu téhož oboru. Až do roku 1995 pracoval u jedné firmy - Baťa, později Svit, později Centroprojekt – jako projektant a výstupní kontrolor.

O jeho všestrannosti svědčí skutečnost, že kromě zvládnutí uvedené tradiční technologie je i výborným zpěvákem a tanečníkem: od roku 1948 pracoval ve zlínském Slováckém krúžku, pozdější Vonicí, pedagogicky dosud působí i v dětském folklorním souboru Vonička.

František Zuska se tvorbě slaměných ozdob začal věnovat v polovině 70. let a byl v oboru samoukem. Nebránil se však inspiraci z publikovaných prací o technikách zpracování slámy a tvarosloví výsledných artefaktů a odbornou produkci sleduje soustavně.

Postupně perfektně zvládl tradiční technologii výroby jednoduchého vrkoče z pěti slaměných stébel, na němž zůstávají zachovány klásky a který byl součástí dožínkových věnců i občasnou interiérovou ozdobou v jizbě tradiční zemědělské usedlosti devatenáctého a počátku dvacátého století. Prvotní tvar vrkoče je vytvořen splétáním pěti stébel zakončených klasy. Vrkoč, který není zakončen klasy, se v Zuskově technologii stává součástí kombinovaných závěsných kompozic, v nichž jsou využity splétané prvky rozmanitých tvarů i prvky vyvazované. Postupem doby František Zuska tradiční technologii rozvíjel tak, aby zvládl výrobu technicky i esteticky náročných artefaktů odpovídajících jeho tvůrčím záměrům. Patří sem zvyšování počtu stébel pro splétání i štipání a rozžehlování stébel pro

vyvazování. Z šesti stébel jsou splétány válcovité komponenty, které jsou formovány do kruhů, věnců, podkov s bohatou drobnou doplňkovou výzdobou. Často jsou do jednoho výsledného tvaru kombinovány prvky pletené i plošné, zvláštního efektu je dosahováno i kombinací různých druhů slámy. Při rozšiřování sortimentu o tvary prostorově i technicky náročné pracuje s pestrou paletou forem (kopýtek), které si sám konstruuje i vyrábí.

Zuskovy slaměné ozdoby jsou užívány ponejvíce k výzdobě vánočních stromků, ale variace, v nichž jsou základem věnce a podkovy, se uplatňují i jako dekorativní předměty ve výzdobě interiéru a uplatňují se i jako součást adventní výzdoby oken nebo dveří v městském prostředí. Ta se v posledních letech těší stále větší oblibě.

Vyvrcholením tvorby Františka Zusky jsou v současnosti figurální kompozice s obsahovým poselstvím. Využívá v nich všech uvedených technologií, jejichž jednotlivé prvky brilantně zvládá. V současné době dominují Zuskově figurální tvorbě různé podoby Betlémů - od miniaturních reliéfních kompozic s motivem svaté rodiny po rozsáhlou prostorovou kompozici, která byla vytvořena v roce 2001 a zakoupena do etnografických sbírek Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Představuje „slovácký betlém“ a kromě svaté rodiny, tří králů a tradičních figurek darovníků zahrnuje řadu dalších skupin – muzikanty, tanečníky, výjevy z běžného hospodářského života a zvykoslovného života. Figurky dokonale vyjadřují vlastní charakter, charakter své činnosti a přitom jejich ztvárnění dokonale respektuje přirozené vlastnosti materiálu – slámy.

František Zuska zpracovává výhradně tradiční, přírodní materiál, t. j. slaměná stébla, a nekombinuje jeho užití s cizorodými materiály jiné povahy. Nejvíce využívá slámu žitnou (režnou), méně pšeničnou, pro barevné kombinace pak slámu ječmennou a ovesnou. Spojování provádí režnou nití. Před využitím surovinu ručně sklízí, šetrným způsobem čistí a před splétáním máčí a část i bělí. Vzhledem k charakteru soudobého obilnářství musí už značnou část suroviny sám vypěstovat.

Jedinečnost Zuskovy tvorby spočívá ve schopnosti stále rozvíjet technologii zpracování materiálu a využívat jí k vlastním výtvarným záměrům jak v tvorbě dekorativních předmětů, tak zejména v oblasti tvorby figurální.

Důležitou součástí jeho díla jsou také rekonstrukce tradičních zvykoslovných artefaktů jak ze slámy (muší ráj, dožínkový vrkoč, kraslice intarzované slámou), tak z proutí (různé typy velikonočních „tatarů“, pomlázek). Autor rovněž kvalitně zvládá technologii výroby kraslic batikovaných a gravírovaných .

Posledním dokumentovaným technologickým postupem je výroba metel z březového proutí pro přirozené využití (úzký okruh známých) i pro potřeby folklorních souborů (rekvizity).

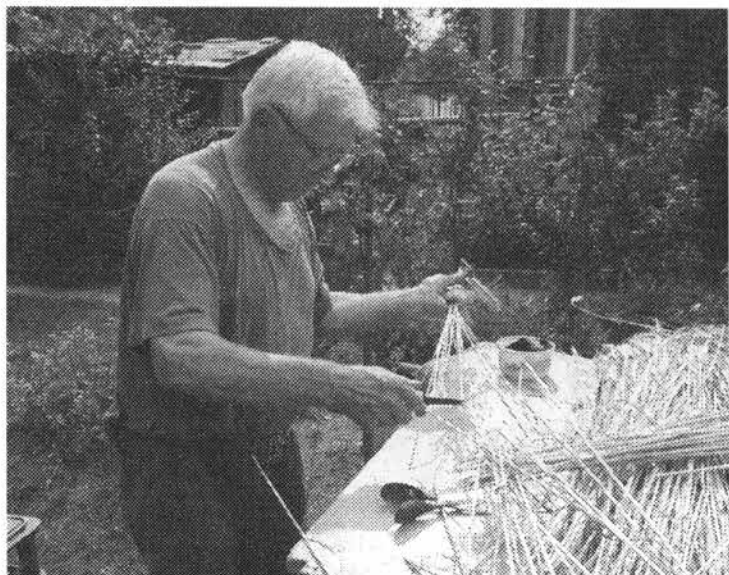
Veřejně byla jeho tvorba prezentována řadou samostatných výstav (v letech 1996 - 2003 celkem 12), jejichž pořadatelem a odborným garantem je Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. V jeho fondech je také uložena soustavně doplňovaná video - a fotodokumentace Zuskových pracovních postupů, stejně jako kolekce jím zhotovených artefaktů, mezi nimiž dominuje rozsáhlá figurální kompozice „Slaměný betlém Františka Zusky“. Součástí jeho intenzivní spolupráce s etnografy zlínského muzea jsou i konzultace při rozvíjení technologických postupů a rozšiřování sortimentu tvarů. Podoba této spolupráce se stává pro zlínské muzeum modelem pro vytváření budoucí široké sítě soudobých tvůrců tradičních rukodělných artefaktů v regionu jeho působnosti.

Své znalosti a dovednosti předává Fr. Zuska v kurzech pro děti i dospělé, které vede od roku 1987. Realizoval jich několik desítek v různých obcích zlínského regionu, v kulturních zařízeních, ve školách, dětských domovech a několik let vede intenzivní kurzy pro dětské pacienty a rodiče, kteří je doprovázejí v Dětské léčebně v lázních Luhačovice. Jen v posledních třinácti letech jich bylo 28. V letech 1996 – 2003 pak předvedl výrobu slaměných i proutěných artefaktů na 89 výstavách, prezentacích, trzích a školních akcích.

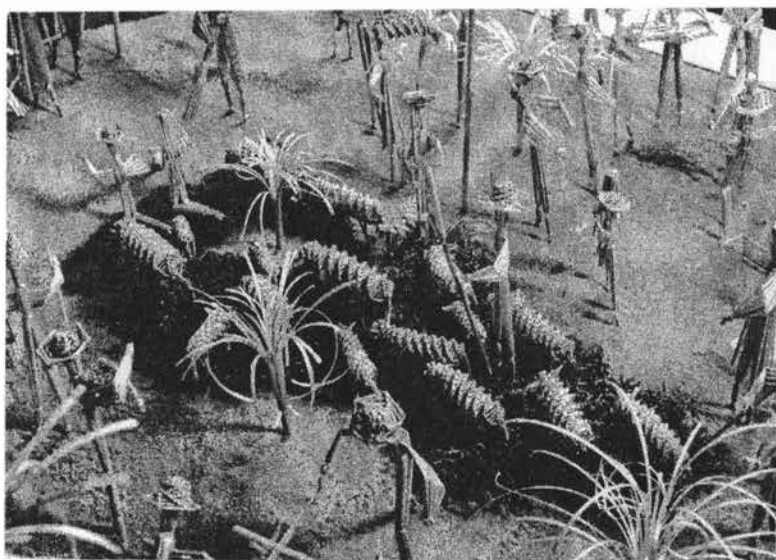
Zuskova aktivita v pořádání kurzů zejména pro mládež hraje ve zlínském regionu významnou roli při rozvíjení estetické výchovy dětí a mládeže. Navíc se v kurzech pro pacienty dětských léčeben stává významnou a vyhledávanou složkou terapeutickou. V tomto duchu lze vnímat i řadu kurzů, které František Zuska věnoval seniorům. Jeho výstavy a předvádění výrobního postupu ozvláštňují výrazným regionálním koloritem akce prezentující důležité místo tradičních rukodělných technik v našem kulturním vývoji.

Ruční žnutí obilí u obce Štípa u Zlína.

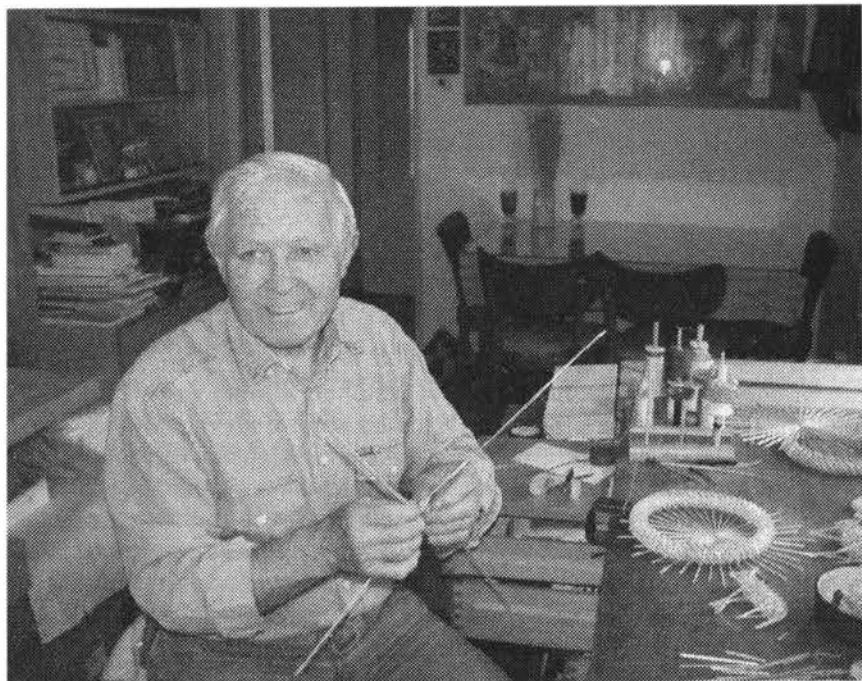

Příprava slámy – štípání.

Slaměný betlém Františka Zusky.

František Zuska při výrobě ozdob ze slámy.

Využití břízy v tradiční rukodělné výrobě¹

Daniel Drápala

Dřevo a proutí náležely v minulosti mezi nejčastější suroviny využívané tradiční rukodělnou výrobou v celé střední Evropě. Druhová škála dřevin upotřebených k domácí i řemeslné produkci zahrnovala široké spektrum od ovocných stromů, přes lípu, topol, jasan, jedli a smrk až po víceméně plevelnou břízu (bříza bílá – *Betula pendula*).

Budeme-li sledovat historický výskyt tohoto stromu v posledních stoletích, zjistíme, že až překvapivě úzce souvisel s lidskou činností a jejím utvářením kulturní krajiny. Výraznější nárůst ploch březového porostu v posledních dvou tisíciletích zaznamenáváme během kolonizačního období ve 13. a 14. století v okolí prvních osad v údolních nivách. Neoptimálnějších podmínek k plošnějšímu rozšíření se bříza dostalo v souvislosti s pasekářkou kolonizací většiny našich horských regionů (Valašsko a Těšínsko, Kopanice, Orlické a Jizerské hory, Krkonoše, Šumava). Silné odlesnění, vznik nových polí, luk a pastvin a ploch na přechodu mezi lesem a bezlesem se staly ideálními podmínkami k jejímu maximálnímu rozšíření. Rozvoj průmyslové výroby a zvýšené požadavky na dřevní surovinu sice s sebou přinesly intenzivnější zalesňování, bříza se přesto až do 20. století udržela jako významný prvek lesního porostu většiny horských teritorií (kolektivizace a zalesňování dalších produkčních ploch opět přispěly ke krátkodobému nárůstu jejího výskytu).

Snadná dostupnost a dostačující množství výchozí suroviny i následná relativně malá náročnost při dalším zpracování předurčovaly břízu k tomu, aby ji lidové prostředí začalo intenzivněji využívat pro své potřeby.

V zásadě se naskýtal trojí využití:

- a) proutí;
- b) vlastní dřevní hmoty;
- c) kůry.²

---

¹ Studie je dílčím výstupem grantového projektu MK ČR Zuberští metlári jako přežívající forma domácí výroby, realizovaného v letech 2002-2004 Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Srov. také www.mettlari.cz.

Dominující sférou zužitkování březového proutí se stala výroba metel. Jako předmět denní potřeby byly využívány na rolnické usedlosti stejně jako v městské domácnosti a dílně. Pronikly i do sféry výtvarného umění, neboť při podrobnější analýze řady vyobrazení nalezneme mezi nástroji, kterými byl mučen Kristus před svým ukřižováním, také metly a zvláště lidové prostředí jim vtisklo podobu svazku březových prutů (jak to např. vidíme na reliéfech umístěných na svislém břevnu dřevěného kříže z Krhové, jehož kopie je dnes umístěna na Valašském Slavině ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm).

Vyrobít březovou metlu vycházelo z běžně platné zásady, že každý venkovský hospodář by měl (v zájmu maximální možné míry soběstačnosti) ovládat výrobní postupy alespoň u základního hospodářského inventáře. Přispíval k tomu i poměrně jednoduchý pracovní postup, nenáročnost na vybavení pomůckami a stroji. Technologie výroby totiž neprocházela v průběhu staletí žádnými výraznějšími zvraty a ve skutečnosti byla jednou ze součástí nepřetržitého řetězce předávání znalostí a dovedností z jedné generace na druhou.

To vše dohromady vytváří z domácí i domácké výroby březových metel poměrně konstantní jev, který se vyznačuje téměř shodnými identifikačními prvky napříč staletími i různými geografickými a etnografickými regiony naší republiky. Porovnáme-li technologický postup výroby, zjistíme, že materiál shromážděný na Horácku se v zásadě shoduje s popisy z Valaška či Kopanic. Přestože se do dnešní doby uchovala jejich výroba jen na některých místech naší republiky, z nichž poměrně nejvýrazněji do popředí vystupuje Valaško (a zvláště některé obce na Rožnovsku a Vsetínsku), jsme schopni na základě shromážděných informací z terénu i archivního materiálu vytvořit poměrně ucelený obraz o podobě metlářské výroby na našem území v 19. a první polovině 20. století. Naše pozornost ovšem nebude směřována k vlastnímu technologickému postupu, spíše se

---

² V našem středoevropském prostředí je však tato forma zužitkování břízy málo častá, ve znatelně větší míře se s ní setkáme v oblastech východní a severovýchodní Evropy a v Asii. Podrobněji K. MOSZYŃSKI: *Kultura ludowa Słowian. Tom I. Kultura materialna*. Warszawa 1967. Za zcela specifické využití březové kůry lze považovat vykládání stěn obilnice jam pláty březové (nebo modřínové) kůry u Bělorusů, Estonců - a dokonce i u Altajců, Kumadinců a Tubalarů. – Srov. L. KUNZ: *Obilné jámy*. Rožnov pod Radhoštěm 2004, s. 95.

zaměříme na některé aspekty spjaté s organizací výroby, sociálním zázemím výrobců atd.

V prvotní rovině náležela výroba březové metly pochopitelně do sféry domácí výroby zaměřené výhradně na pokrytí potřeb vlastního hospodářství. S postupující sociální diferenciací a nevyhnutelnou potřebou doplňkového zajištění obživy mimo vlastní agrární prostředí se některé segmenty domácí výroby přirozeně transformovaly do kategorie domácí výroby.

V případě výroby březových metel to ovšem byl nejvyšší dosažený (a také dosažitelný) stupeň organizované výroby. Nesetkáme se zde ani s dílenskou výrobou, ani se širším využitím strojového vybavení. Trvale zůstala pouze ve formě doplňkového zaměstnání a na rozdíl od košíkářů a některých domácích producentů dřevěného náčiní jim tedy např. v novější době chybělo ekonomicko-právní zakotvení v živnostenském oprávnění. Nevlastnili jej přitom ani největší výrobci z tradičních metlářských dědin Valašska, jakými bylo Zubří či Kateřinice. Byla to zároveň právě poměrně jednoduchá technologie, která nedovolovala progresivní rozvoj se zapojením strojů a urychlením výroby.

Podle výpovědí současníků i pramenů byla výroba březové metly natolik samozřejmou záležitostí, že se nad jejím vznikem nikdo nepozastavoval, automaticky byla považována za součást dovedností každého hospodáře. I dnes jsme se při výzkumu u výrobců nejednou setkali s údivem nad zájmem dokumentovat tuto oblast rukodělné výroby: „*Co to je zvázat páru prutů k sobě!*“ Proto např. v materiálech Zemské rady živnostenské nenalezneme na rozdíl od jiných činností (košíkářství, zpracování textilních vláken, výroba ze slámy, loubků) cílenou snahu o její podporu, rozvoj či dokonce organizaci výukových kurzů (ty probíhaly u dalších řemeslných oborů, jakými bylo ševcovství a krejčovství, zámečnictví, klempířství). Potvrzuje nám to i zpráva z Otaslavic na Prostějovsku z roku 1939: „*činí tak z tradiční rodové zručnosti, proto není potřeba pomýšletí na jejich zdokonalování v kursech.*“³ Ryzí užítkovost se z tohoto hlediska zdála v první polovině 20. století poměrně velkou překážkou. Zatímco u jiných oborů byla vyvíjena cílená snaha k zužitkování tradiční technologie např. z textilního zpracování či košíkářství také pro jiný typ výrobků z téhož

---

³ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 399, fol. 456.

materiálu (a v druhé polovině století v tom úspěšně pokračoval ÚLUV), ryzí užitkovost a z toho vycházející funkční omezenost i nemožnost přizpůsobení jiným oblastem činily z metlářské výroby jakéhosi outsidera.

Jedinou doloženou výjimku tvořila výroba březových metliček na oprašování nábytku v hanácké vesnici Otaslavice. Je to ovšem ojedinělý doklad uzpůsobení původní funkce i pro jiné potřeby. Přestože výtěžek u tohoto druhu byl dvojnásobný, poptávka po něm nebyla nejspíše nijak silná, protože se nedočkala markantnějšího rozšíření, ani se nestala podnětem pro podpůrné organizace k cílenému rozšíření této formy výroby.

Když se v roce 1908 započalo s přípravou výstavy o soudobém domáckém průmyslu na Moravě (konala se posléze v Brně Lužánkách), ve většině dotazníků se vedle podrobných popisů přežívajících forem domácí, domácké i řemeslné výroby uvádí jen mimochodem, jako by na okraj, informace o výrobě březových metel. Setkáme se proto s formulacemi: „*zdejší domácký průmysl žádný až na nepatrné hotovení košťat jedním nebo dvěma lidmi; jen někteří lidé hotoví v zimě pro svou potřebu košťata a dřeváky*“ (obce Skreje a Lipňany) nebo dokonce „*výroba košťat asi ve třech rodinách nezasluhuje řeči*“ (Jabloňov) atd.⁴

Ve většině obcí, z nichž se nám dochovaly zprávy, se tedy vyskytuje alespoň několik jedinců, někdy celé rodiny, které se výrobou zabývají – ovšem stále v rovině ryze samozásobitelské, případně doplňkové výroby, která nedosáhla nikdy úrovně hlavní obživy.

Výroba březových metel nezůstala jen na okraji zájmu podpůrných organizací, ale do značné míry je opomíjela i národopisná dokumentace. Pro svou ryzí užitkovost i absenci zdobnosti unikaly pozornosti prvních terénních badatelů. Nenalezneme o ní zmínku ani v jedné z dosud vydaných Vlastivěd, muzejních expozicích a chybí i v sérii videokazet o rukodělné výrobě, kterou v posledních letech vydává Ústav lidové kultury ve Strážnici. K ojedinělým zmínek náleží dva drobné příspěvky v Selském archivu a Českém lidu. Z nejnovější odborné literatury se téma vyskytlo ve čtvrté kapitole druhého dílu

---

⁴ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 458 a 762.

Etnografického atlasu. Více pozornosti věnoval metlářství amatérský dokumentární film - a to především v 70. a 80. letech 20. století.⁵

Jedním z typických spojovacích článků námi sledovaného jevu napříč jednotlivými moravskými regiony je sociální postavení jejich výrobců. Rekrutovali se většinou ze sociálně slabých obyvatel tehdejšího venkova. Jako někdy významnější jindy méně výrazné přilepšení ke stávajícím formám obživy fungovalo metlářství (spolu s jinými druhy domácí výroby) především pro drobné rolníky, domkáře, bezzemky a námezdní dělníky (v lese, na velkostatku), pro něž znamenalo účinnou záchranu od propadu do sociální nejistoty. Zároveň to byla skupina osob, která měla usnadněný přístup k výchozí surovině.

Velmi zajímavým se jeví sledování způsobů získávání březového proutí jako základního materiálu pro výrobu. Vzhledem k majetkovému a sociálnímu postavení výrobců bychom jen stěží mohli očekávat vlastní pozemky, odkud by získávali proutí. Surovinu bylo tedy zapotřebí zajistit jiným způsobem než z vlastních zdrojů. Nedostačující majetkové zázemí i poměrně nízký zisk nedovolovaly většině producentů vyšší výdaje již při této prvotní fázi výroby. Vzhledem k tomu, že bříza bývaly vždy považována za spíše plevelnou rostlinu, snižovalo to pochopitelně cenu finálního výrobku a dovolovalo zároveň její zpracování i sociálně slabším složkám obyvatelstva.

K nejčastějším způsobům náležela naturální směna mezi výrobcem a majitelem lesa, který obdržel jako náhradu za odebrané proutí adekvátní množství metel. U větších hospodářů se setkáme s reciproční výpomocí výrobce, popřípadě také některých příslušníků jeho rodiny při vrcholných sezónních pracích.

Jistou výhodou měli již zmínění lesní dělníci, kteří si mohli po domluvě se správcem či majitelem ořezat proutí na vymezené ploše březového porostu (např. jako nepeněžní plnění svého platu nebo

---

⁵ Ze spolupráce amatérského filmaře Františka Potočného a etnografky Evy Urbachové ze Vsetína vznikl film *Březové koště*. – Srov. J. TICHÁ: *Chleba z kameňa. Filmový amatér na poli národopisném – František Potočný*. Národopisná revue 14, 2004, s. 19-23. V 80. letech 20. století natočili J. Stromšík, J. Maléf a O. Kramoliš ve Valašském muzeu v přírodě působivý snímek o metlářce Barboře Holišové ze Zubří *Barborčin bochník*, který je dnes uložen ve filmotéce Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

zcela zdarma). V některých případech a zvláště u těch metlářů, kteří se částí své produkce vědomě zaměřili na další prodej, však nezbývalo než proutí zakoupit – byť jen spíše za symbolickou cenu.⁶ A konečně je zde ještě jeden způsob – nelegální ořezání bříz bez vědomí nebo za mlčenlivé tolerance majitele pozemku. Byl to poměrně silně rozšířený jev a jako jistou samozřejmost to vnímali i sami výrobci. Z hlediska právního by mohl být takovýto krok definován jako lesní pynch, ve skutečnosti se ovšem v minulosti setkáme jen s ojedinělými ataky na původce tohoto přestupku. Při ořezu totiž nedocházelo k výraznějším hospodářským ztrátám, navíc bříza nikdy nebyla hospodářsky zvláště ceněnou dřevinou. Zůstávalo tedy spíše u mlčenlivého přehlížení, které mělo vlastně jakousi formu solidarity, sociální pomoci potřebným. Navíc hajní většinou dostali za svou shovívavost naturální náhradu ve formě metly.

Někteří pokrokoví jedinci, vědomi si potřeby zachování výroby jednak jako nástroje hmotného zajištění pro sociálně slabé vrstvy, jednak pro uchování tohoto druhu domácí a domácké práce, se snažili různými způsoby napomoci výrobcům např. usnadněním přístupu k surovině. Bohužel ne vždy se setkali s náležitým ohlasem. Jakub Vrbas ze Žďanic si v dopise z 4. října 1939 stěžoval: „*Na podporu výroby metel vymohl jsem u lesního úřadu přiděl březového proutí, ale výrobci toho nepoužili pro vzdálenost a záležitost zůstala po starém: proutí na metly se krade a tím vážne a ztěžuje se značnější výroba.*“⁷

Vlastní zpracování proutí nastávalo většinou v podzimních a zimních měsících. Byl to optimální čas, kdy se zužitkovávaly zásoby nashromážděné na podzim a v bezsněžných periodách zimy. Hospodáře navíc nezaměstnávaly polní práce a další naléhavé úkoly spojené s provozem usedlosti, obdobně tomu bývalo u sezónních dělníků, kteří mohli volný čas věnovat všem druhům domácké výroby.

Vlastní výroba březové metly nevyžadovala žádné speciálně upravené prostory ani nástroje či další pomůcky, proto nejčastěji probíhala přímo v hlavní – a často jediné obytné místnosti celého domu – jizbě či světnici. Tuto situaci správně postihl ve svém provolání

⁶ V Řimicích u Litovle se na počátku 20. století platilo za metr kubický 3 koruny, naopak v Pozořicích se proutí měřilo na fůry a platilo se za něj jen na podzim – 6 korun za jednu fůru. MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 89 a 765.

⁷ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 399, fol. 368.

o domácí výrobě Přípravný komitét Ústavu pro domácí průmysl ve 20. letech 20. století: „... *jediná místnost jest kuchyní, dílnou a ložnicí i skladištěm*“.⁸ Do procesu se zapojovali téměř všichni příslušníci rodiny.

Již zajištění suroviny v lese se účastnily ženy a aktivně se zapojovaly do některých dalších fází výroby – nebo je výhradně pokrývaly samy. Výroba březových metel byla totiž klasifikována jako spíše lehčí a méně namáhavá, a tak její realizace ženami nebyla něčím nepřírodním. Příklady máme z Valašska (viz životní příběh paní Barbory Holišové ze Zubří)⁹ i ostatních regionů Moravy (Dubňany, Podkopná Lhota atd.). Fyzická nenáročnost dovolila výrobu i starším lidem, kteří se nemohli plnohodnotně zapojit do běžného chodu usedlosti. Na některých fázích výroby (např. kroucení lýka na svazování metly, příprava proutků) se běžně podílely děti, jak to lakonicky zaznamenal Ladislav Hudeček z Žeravic: „...*pracují velcí i malí od rána do večera*...“.¹⁰

Původní podnět k výrobě vzešel z potřeby účinného nástroje v domácnosti i hospodářství, k jehož výrobě se jako nejoptimálnější surovina jevil proutí plevelného stromu v bezprostředním okolí. Zdatnost některých výrobců i tlak na zajištění dostatečného množství prostředků k obživě ovšem způsobovalo, že výrobci začali nadprodukcí nabízet a získávat za ně protislužbu, naturální ekvivalent nebo přímo peníze. Jako nejpřirozenější přechod k této formě výroby a distribuce je výměna produktů s okolními hospodáři a řemeslníky za potraviny, suroviny či nezbytné výrobky.

Nasycení místního trhu, schopnost produkovat metly ve větším množství a nemožnost získání jiné obživy spolu s dalšími faktory způsobovaly, že se výrobci museli vydávat s metlami za hranici běžného životního prostoru, v němž uplatňovali většinu svých ekonomických i sociálních potřeb. Docházeli na blízké i vzdálené trhy (většinou výroční a některé týdenní trhy), aby zde nabízeli své výrobky hospodářům z jiných lokalit i měšťanským domácnostem.

---

⁸ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 153.

⁹ Film *Barborčin bochník* – viz poznámka 5.

¹⁰ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 146 a 489.

Tržní řády některých měst pro ně dokonce přesně vyčleňovaly prodejní prostor. V Hranicích na Moravě bychom je v polovině 19. století našli ve společnosti prodejců košů a ostatních výrobků ze dřeva přímo před vchodem do farního kostela. I v ostatních městech je organizátoři trhů zahrnovali do obecnější skupiny domácích producentů. *Pořádek trhovní při městě Vyškově z 20. srpna 1791* je ve dvacátém paragrafu zahrnuje pod obecnější „rozličné věci“ nabízené před hospodou Černý medvěd: „*Pro jinše rozličné věci totižto: metle, louč, suché ovoce, vařené trnky ...*“¹¹

Se zajímavou skutečností se setkáme v jedné z tradičních metlářských obcí na Valašsku v Zubří. Pravidelný odbyt svých výrobků nacházeli zdejší producenti na trzích v Novém Jičíně. Proto většinou pomíjeli trhy v Rožnově, Frenštátě či Valašském Meziříčí (zde byl přetlak nabídky, protože se sem z okolních hor scházelo velké množství obdobných výrobců) a raději se přes kopce vydávali na náročnější a delší cestu do Nového Jičina, kde však měli zaručenu jednak vyšší cenu, jednak jistý odbyt.

Vedle trhů se výrobci starali o odbyt formou přímé nabídky v rámci podomního prodeje, jak se říkalo „*dům od domu*“. Výrobci s větším mírou produkce mívali v takovémto případě již tradiční odběratelské trasy – jednotlivé regiony Hané a Slovácka, Ostravsko atd. S balíkem metel na zádech, na vozíku nebo s taligou se vydali po vesnicích a nabízeli je hospodářům. Mívali většinou svou pravidelnou trasu se stálými zastávkami a odběrateli. Tento způsob prodeje býval pro metláře výhodnější, neboť jim vedle odbytu výrobků zajišťoval i další hmotné výhody v podobě drobného občerstvení, zvláště v případech, kdy se na cestu za prodejem vydávaly i manželky a někdy i děti.¹²

Ne všichni výrobci byli schopni či ochotni pravidelně odcházet do vzdálenějších míst, a tak využívali zprostředkovatelů a překupníků. Ti se často rekrutovali z místních kupců a obchodníků, jindy to byli zcela cizí podnikatelé, někdy i Židé (nikdy ale nedosáhl jejich podíl na překupnictví produktů domácí výroby rozměrů jako např. v Haliči).

---

¹¹ Tržní řád města Vyškova. - MZA BRNO, *Moravské místopřítelství*, Policejní tržní řády, inv. č. 2439, sign. 48.

¹² Poznámka vztahující se k obci Horní Bojanovice. - MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 132.

Významným pomocníkem při realizaci jejich obchodních transakcí se stala železnice, která jim dovozovala plynulý výkup po ustálených trasách s již známými výrobci. Zakoupené metly poté posílali po dráze do měst, obchodním partnerům či do vlastního skladu a odtud je následně redistribuovali. Za jedno z nejvzdálenějších míst, kam putovaly metly z našeho území můžeme považovat Hamburk, kam se prostřednictvím faktora vyvážela produkce z obce Petrov u Prahy.

V pozdější době byly častými odběrateli cukrovary, pivovary a další tovární závody a státní instituce (železnice, úřady). Na konci 40. let 20. století odebíral jen ÚNV v Brně každým rokem na padésát tisíc kusů metel a dalších pět tisíc tehdejší Gottwaldovy závody!¹³

Zapojení zprostředkovatelů bohužel znatelně snižovalo cenu výrobcem dodaného finálního výrobku. Již tak doboví zpravodajci žehrají na nízkou míru výdělečnosti tohoto druhu domácí výroby. Učitel Třiskala z Hovězího dokonce dramaticky varuje, že „*výdělek nestačí ani na sůl*“.¹⁴ Tristní stav nám potvrzují informace z jiných míst Moravy. V Hrabůvce u Hranic vystřídala výrobu březových metel výnosnější práce v kamenolomu, v Soběsukách zase „*rodiny, které se živily výrobou metel a talcovstvím, teď se vše živí výnosnějším polním hospodářstvím*“.¹⁵

Cena do obchodu prodávaného zboží se pohybovala v prvním desetiletí 20. století podle místních poměrů kolem osmi až dvanácti haléřů za kus. Pokud prodávali bez zprostředkovatelů, byla pochopitelně vyšší a mohla dosáhnout 14 či 16 haléřů!¹⁶

¹³ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 708, fol. 432.

¹⁴ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 527.

¹⁵ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 315 a 693.

¹⁶ Cena metel se v prvním desetiletí 20. století pohybovala dle místních poměrů za kus: 8 haléřů rakouské měny (Křoví, Hněvkov), 12 haléřů (Řimice u Litovle, Velké Opatovice, Žeravice); při využití zprostředkovatelů byla pochopitelně větší: 14 haléřů (Žeravice) či 16 haléřů (Hněvkov).

- MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 80, fol. 89, 146, 489, 556, 591-592.

V 30. letech 20. století byly cenové relace pochopitelně vyšší (v československé měně), ale opět dosti proměnlivé:

35 haléřů (Malá Bystřice – na Santově), 40 haléřů (Hutisko, Chomýž, Kostelec u Holešova), 50 haléřů (Korytná, Želechvice), 60 haléřů (Malá Bystřice, Přílepy, Roužďka, Soběchleby, Střítež, Zděchov), 80 haléřů (Hutisko-Zákopčí, Vlčková), 90 haléřů (Malá Lhota, Staré Zubří, Vidče), 1 koruna (Horní Bečva, Lhotka,

Cenové relace byly pochopitelně relativní a odpovídaly místním zvyklostem. Jestliže týdenní výdělek metlářů z valašských obcí Zubří, Bystřička, Malá Bystřice, Poličná a několika dalších dosahoval na konci prvního desetiletí 20. století čtyř rakouských korun, o poznání lépe na tom byli výrobci ze západomoravského Chlumu. Podle svědectví správce zdejší školy si totiž denně zdejší výrobci vydělali jednu korunu a čtyřicet haléřů. A jistě to nebylo díky vyšší výkonnosti či sklonům k lenošení mezi valašskými metláři, podobné výdělky měli totiž i drobnovýrobci dřevěného nářadí na Podřevnicku.¹⁷

Srovnáme-li cenovou hladinu běžných potravin z této doby, uvědomíme si nízkou ekonomickou efektivnost výroby. Celodenní výdělek chlumeckého metláře postačoval maximálně na kilogram hovězího masa nebo necelé čtyři kilogramy pšeničné mouky.

Březové proutí se ovšem osvědčilo nejen při výrobě metel. Zvláště hrnčíři a obchodníci s hrcinou je často užívali pro prokládání zboží na vozech, s nimiž putovali od jednoho trhu k druhému. Pouze ojedinělou zprávu máme o tom, že by se toto proutí využívalo k vyplétání vozových košin (Hrabenov, okr. Šumperk). Zdá se totiž, že mnohem vhodnějším materiálem k tomuto účelu bylo proutí vrbové, které také v této oblasti suverénně dominovalo.

O poznání menšího využití se dostávalo vlastní dřevní hmotě. Drobná zmínka z pera rusavského pastora Daniela Slobody nás zpravuje o výrobě *draček*, nebo také *světidel* či *loučí* vedle bukového dřeva také z břízy. Ve sbírce Muzea regionu Valašska ve Vsetíně máme dochován dřevěný stojan na uchycení loučí z březového dřeva, který po Národopisné výstavě československé věnoval muzeum (respektive jeho předchůdci ve Valašském Meziříčí) spolek Snaha.

Velké oblíbené se březové dřevo (spolu s olší) těšilo u dýmkařů, kterým jej dodávali přímo selští hospodáři. Využívali ovšem jen část kmene nad kořeny, který byl v těchto místech rozšířen tak zvaně na *bakulku*. Dýmkaři se zaměřovali speciálně jen na tuto část především

---

Lipová, Ostravice, Paršovice, Racková, Rychaltice, Solanec, Trnávka, Veselá, Vigantice), 1 koruna a 20 haléřů (Bordovice, Kunčice pod Ondřejníkem, Oznice, Valašská Bystřice), 1 koruna a 60 haléřů (Kozlovice).

- SOKA VSETÍN, *Pozůstalost Josefa Válka*, inv. č. 287, k. 6.

¹⁷ K. PAVLIŠTÍK: *Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku*. Zlín 1993, s. 23-24.

proto, že v těchto místech bylo dřevo zkroucené a po opracování skýtalo pěknou kresbu i fládr. Vedle domácí břízy se dokonce importovala i bříza švédská.

Téměř již mimo tradiční venkovské výrobní prostředí můžeme zařadit využití neloupaného dřeva z břízy pro zahradní nábytek. Ve větší míře se s ním jako s módní záležitostí začínáme setkávat od přelomu 19. a 20. století. Na počátku první československé republiky nacházíme ojedinělou zmínku o jeho kvantitativně větší výrobě např. v obci Spálov u Hranic na Moravě a jejím okolí.¹⁸ V dobách sníženého odbytu výrobků nabízela stolky, židličky, lavice, stojany z březových větví, popř. v kombinaci s vrbovým výpletem, i některá košíkářská a družstva a školy (Kremnica, Rožnov pod Radhoštěm).

Obliba tohoto převážně exteriérového nábytku přetrvala několik desetiletí a jistě spočívala i v efektnosti jeho zevnějšku, byť trvanlivost byla omezenější než u nábytku z běžného masivu. Ještě v 50. letech 20. století důrazně upozorňoval na nevýhody tohoto druhu venkovního nábytku prof. Karel Langer, „*v zahradách a na terasách týrali dobrovolně svá těla seděním na židlích a lavičkách z březových větví a trhali si šaty o výčnělky týchž větví, tentokrát umně spletených do tvaru stolu nebo květinového podstavce.*“¹⁹

Přestože bříza nikdy nepředstavovala dominující materiál využívaný tradiční rukodělnou výrobou, setkáme se s ní nakonec hned v několika oblastech. Nejvíce se pochopitelně uplatnilo proutí a z něj především vyráběné metly, jejichž produkce v sobě zahrnovala i významný sociální aspekt, kdy se pro mnohé příslušníky nemajetných vrstev stala vítaným doplňkovým zdrojem obživy. Zároveň nemůžeme opomenout ani její využití klasickými řemesly – především dýmkaři, ačkoli jde o pokrytí jen části jejich specializované výroby.

Obecně tedy můžeme říci, že využití břízy tradiční rukodělnou výrobou dosáhlo svého maxima především v období do konce 19. století. Od poloviny následujícího 20. století dochází k postupnému upouštění od jejího zužitkování nejprve v dýmkařství. Přežívá jen výroba metel, a i zde se ztrácí úzká provázanost se sociální příslušností jejich výrobců. Na počátku 21. století se tak setkáváme již

---

¹⁸ MZA BRNO, *Zemská rada živnostenská*, k. 79.

¹⁹ K. LANGER: *Dřevo v domácké a lidové výrobě*. Věci a lidé 2, 1950, s. 369.

jen s ojedinělými osobami, které ovládají řemeslné dovednosti dřívě blízké a běžné u každého venkovského hospodáře.

LITERATURA:

- O. BACHMAN: *Košatářství na Bohdanečsku*. Český lid 48, 1961, s. 126-127. *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968.
- ed. Z. FIŠER: *Daniel Sloboda. Dokumenty VII. O Rusavě a Valaších pod Hostýnem*. Rusava 2002.
- F. HEIDENREICH: *Lidový průmysl na Prostějovsku*. Selský archiv 5, 1906, s. 231-238.
- J. JANČÁŘ: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice 1988.
- J. LANGER: *K problémům vztahů lidové výroby k tradičnímu zemědělskému prostředí*. Národopisné aktuality 12, 1975, č. 4, s. 279-284.
- K. LANGER: *Dřevo v domácké a lidové výrobě*. Věci a lidé 2, 1949-1950, s. 364-365.
- J. ORSZÁG-VRANECKÝ: *Dýmkařství na východní Moravě*. Rožnov pod Radhoštěm 1972.
- K. PAVLIŠTÍK: *Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku*. Zlín 1993.
- V. SCHEUFLER: *Etnografický atlas 2*. Praha 1991.
- H. ŠENFELDOVÁ: *Předměty pletené z přírodních pletiv v muzeích*. Muzejní a vlastivědná práce 16 (86), 1978, s. 6-20.

PRAMENY:

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

V. BAJER: *Výskyt břízy na Valašsku*. Rukopis, inventární číslo R 483.

Moravský zemský archiv (MZA), Brno

Moravské místodržitelství (B14):

Policejní tržní řády, inventární číslo 2439, signatura 48.

Zemská rada živnostenská (G113):

Živnostenské kursy, inventární číslo 25, signatura III, karton 5.

Domácký průmysl – dotazníky, statistiky, zaváděcí podpory (1907-1915), inventární číslo 160, signatura IX, karton 79.

Výstava domácího lidového průmyslu, inventární číslo 161, signatura Xa, karton 80.

Lidový průmysl (1920-1920), inventární číslo 196, signatura DIIIc, karton 153.

Podomácký průmysl a výroba památkových předmětů (1936-1942), inventární číslo 240, signatura DI, karton 399.

Domácký průmysl a umělecká řemesla, inventární číslo 373, signatura DI, karton 617.

Domácký průmysl – všeobecné, inventární číslo 432, signatura 9, karton 708.

Státní okresní archiv (SOKA), Vsetín

Pozůstalost Josefa Válka, inventární číslo 287, karton 6.

Archív České národopisné společnosti, Praha

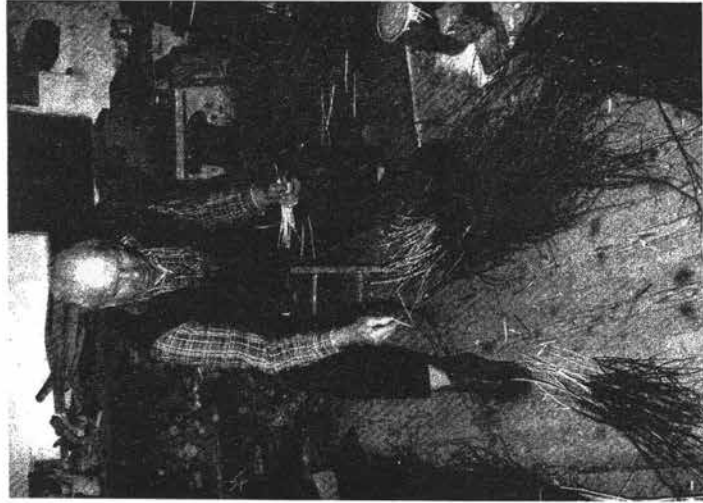
Dotazníky Vesnické technické stavby v roce 2003. Obce Drozdov (vyplnil Vladimír Pulkr), Dvorec-Borovany (vyplnila Marie Bošková), Petrov (vyplnil Otakar Vorel), Silůvky (vyplnil Zdeněk Škorpík).

Informátoři

František Doležal, Heřmánky, nar. 1933.

Jan Mach, Zubří, nar. 1932.

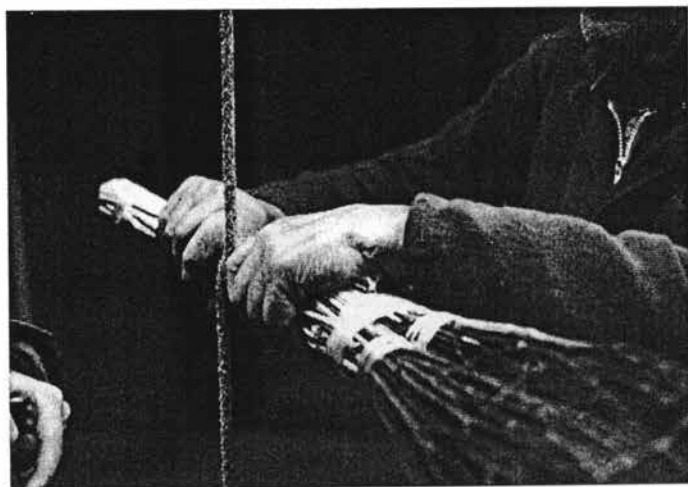
František Španihel, Zubří, nar. 1937.

Třídění březových prutů, Valašská Senice 2003.
Foto Daniel Drápala, fotoarchiv Valašského muzea
v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Barbora Holíšová ze Zubří předvádí výrobu březové
metly v Dřevěném městečku Valašského muzea
v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 1980.
Foto Bedřich Příkryl, fotoarchiv Valašského muzea
v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

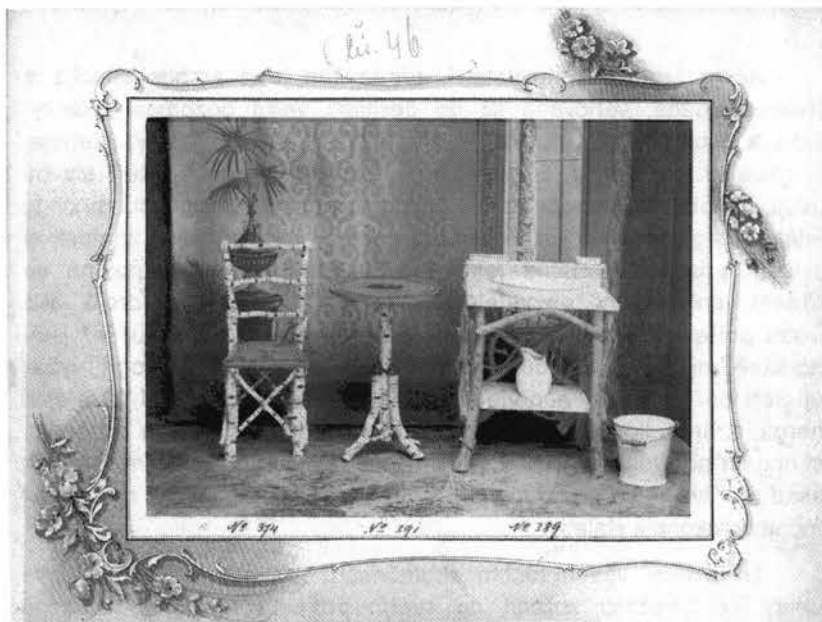
Detail stahování březové metly, Kateřinice 2003.

Foto Anna Baldová, fotoarchív Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Dýmka vyrobená z *březové bakulky*, ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Nábytek z březových větví vyráběný Košíkářskou školou a družstvem
v Rožnově pod Radhoštěm, počátek 20. století.

Fotografický katalog ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově
pod Radhoštěm.

Řemeslo a výroba stavebních částí vesnického domu

Věra Kovářů

Ač je lidovému stavitelství, především jeho architektonické a výtvarné složce, věnována již po desetiletí velká pozornost (články, studie a publikace V. Houdka, V. Pražáka, J. Vavrouška, V. Mencla, V. Frolce, J. Vařeky, J. Scheybala, J. Langer), jsou ti, kteří stavby budují, jakoby na druhé koleji. Jejich řemeslná schopnost, mnohdy děděná po generace, i různé výrobní postupy, zkušenosti a znalosti si zaslouží pozornost, stejně jako jiná rukodělná výroba spojená se životem venkovského obyvatelstva. Vychází ze stejných zdrojů jako životní potřeby rolníků, z materiálů, poskytovaných přírodou, jež jsou převážně místního původu. Vychází přirozeně z technologií vyžadujících co nejmenší a nejjednodušší technické vybavení (stroje) a energii, kromě lidské. Zato však předpokládá rukodělnou zručnost, schopnost podílet se práci v týmu. Respektováním těchto nepsaných zásad a přístupů se podařilo vybudovat lidská obydlí, jejichž trvanlivost mnohdy překonala staletí.

U vědomí všech těchto skutečností, rozhodl se Ustav lidové kultury ve Strážnici zařadit do svého projektu nazvaného Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice a jejich dokumentace rovněž Technologie lidového stavitelství. Uvedený projekt má postupně formou videozáznamů zaznamenat a dokumentovat jednotlivé technologické postupy spojené se zanikající tradiční stavební kulturou, s její ochranou a správnou údržbou. Úkolem je zachycení řemeslných dovedností spojených s lidovým stavitelstvím. Znamená to dokumentaci stavebních postupů využívajících dřevo, umění zpracovat pro účely výstavby hlínu, schopnost využití kamene, proutí, slámy a dalších rostlinných materiálů i konečně také kovu.

K nejstarším, avšak stále živým rysům tradiční lidové výroby, patří v prvé řadě práce ze dřeva, dovednost a umění opracovat dřevo ke stavbě. Tesařské řemeslo, výroba šindele, truhlářská výroba a jejich rukodělné postupy patří ke sledovaným prioritám. Roubený dům nebo hrázděné stavby byly rozšířeny po celém území naší země jak uvádí archeologické nálezy středověkých vesnic (V. Nekuda: Pffafenschlag a Mstěnice), ikonografické i archivní doklady. Patří tedy řemeslná schopnost opracovat dřevo, využít je vhodnými a trvanlivými

spoji pro vybudování stěn a konstrukci krovu k velmi starým řemeslným schopnostem. Vlastní pracovní postupy tesařské výroby ani nástroje nejsou neznámé. Považuji však za vhodné zmínit se o společenské stránce této výroby. Tesařina patřila a patří k typům kolektivní práce. Tesařští mistři vedli „partu“ tesařů s jistou specializací k tesařským úkonům od stavby, ke stavbě. Velmi často kvalifikované tesařské skupiny z Valašska, ale také jižních Čech působily za hranicemi českých zemí, především v Rakousku a Uhrách (Připomeňme si české řemeslníky a jejich úspěšnost, jak ji uvádí Eduard Bass v románu Cirkus Humberto). Zvláštní postavení v tesařských partách zaujímal tesaři schopní řešit plochu štítu. Bednění, skládané do několika směrů, citace žalmů, datace s iniciálami nebo jménem stavebníka na vrcholové stříšce, bednu nebo kozubu, rostlinné motivy na okřídli provedené polychromní malbou, bezesporu vyžadovaly nejen řemeslnou rutinu, ale také cit, zkušenou ruku i schopnosti umělecké. Byly proto svěřovány vybranému tesaři, který se patrně na tuto činnost, respektující požadavky majitele stavby na reprezentaci, specializoval a byl za ni placen.

Význam dokumentace tradičních postupů od uložení pokácených stromů, jejich ručního opracování, technika čepování, vyplňování spár pomocí kolíkování (ježkování), vytváření krovové konstrukce, pokrývání střechy šindelovou krytinou vzrůstá v současné době. Roubení stěn, jak se zdá, není pouze dílem minulosti, ale stává se součástí novodobé stavební kultury v územích, která jsou bohatá na lesní porosty. Vsetínsko, zvláště Karolínka a Velké Karlovice, i okolí Rožnova pod Radh., se stává novým, či staronovým centrem výstavby ze dřeva. A právě tady, na již spáchaných chybách, se projevuje nezbytnost poučení soudobých řemeslníků s tradičními technologickými postupy zachycenými na filmové dokumentaci Ústavu lidové kultury ve Strážnici v rámci projektu dokumentace lidových řemesel a lidové umělecké výroby.

S dřevěnými, ale také zděnými stavbami souvisí krytina. Je jí dřevěný štípaný šindel, zhotovovaný ručně starobyloou technologií. Výroba, to jest strouhání šindele, jak praví tradice, bylo výrazně rozšířeno ve všech horských oblastech a prakticky téměř všichni rolníci, buď sami, nebo s čeledí se jí věnovali. Zemědělci, obývající horské usedlosti ovládali jeho výrobu. Zabývali se jí především v době ukončení polních prací, v zimním období. K výrobnímu úkonu jim sloužil

pořiz a jednoduchý výrobní nástroj, zvaný strýc, nebo dědek. Přesto však výroba, či umění strouhat šindele, bylo jistou specializací lesních dělníků - dřevařů zvláště v některých obcích, které byly touto výrobou proslaveny. Na Českomoravské vrchovině žili na příklad vyhledávaní šindeláři v Krátké, Kňžánkách i Herálci, na Valašsku v Liptále a v Držkové. Tito šindeláři zásobovali svými výrobky nejen obec, v níž žili a pracovali, ale jednoduchými dopravními prostředky sami, nebo za pomoci faktorů a překupníků, nechali svoje zboží roznášet, či rozvážet po celém okolí i do vzdálených míst. Kvalita ručně vyrobených šindelů umožňovalo vyvážení štípaného šindele i do zahraničí ke krytí velkých církevních staveb i šlechtických paláců.

Znalost a schopnost tradiční výroby šindele dnes spočívá na bedrech pouze několika málo šindelářských dílen, z nichž především vyniká dílna pana Ludvíka Dorňáka ve Velkých Karlovicích, výrobní šindele v Hlinsku, v Proseči a Chebana se sídlem v Chebu.

Hlína, jako přírodní materiál je využívána po tisíciletí. Přesto, že hliněné stavby trpí nepřízní povětrnostních vlivů, zůstávají na našich vesnicích i menších venkovských městech mnohé hliněné domy. Dokládají kvalifikovanou rukodělnou výrobu těchto staveb nejrůznějšími technologickými postupy. Zda se dá hovořit o dusání i nakládání stěn hliněnou směsí, prováděném především stavebníky domu, jako o profesionálním výrobním procesu ponechám na uvážení čtenářů. Rozhodně však patří do specializované výrobní a řemeslné sféry výroba hliněných válků i hliněných nepálených cihel a výstavba z nich prováděná. Práci z hlíny se zabývali t.zv. hlináči, cihláři, hlinomazové, kteří ovládali skladbu hliněné hmoty upravené pro stavební činnost a byli za tuto činnost odměňováni. Ovládali postup, jakým se spojuje nakopaná či vytěžená hlína, žlutice, s vodou a přídatnými materiály, nasekanou slámou, plevami, travinami, textilními vlákny. K této výrobě patří rukodělná činnost a zkušenost, děděná po předcích, vlastní nejen specializovaným řemeslníkům, ale také rolníkům, kteří za dohledu a spolupráce hlináků a zedníků byli schopni budovat svůj nový příbytek nebo některou hospodářskou budovu sami.

K výrobě stavebních prvků z hlíny patří nástroje, charakteristické svojí jednoduchostí a vysokou účelností, prověřovanou věky. K těmto nástrojům náleží motyka na kopání hlíny, dřevěné putny na přenášení materiálu z hliníku k místu stavby a na vodu, tlouky či

kyjanky na dusání hliněného zdiva v bedněné příhradě „šaluňku“, dřevěné formy na výrobu cihel.

I hliněná malta, její zpracování a nanášení bylo v rukou specialistů, lépe řečeno specialistek - žen, které ovládaly, stejně jako muži, omítání stěn hliněnou maltou. V jejich odborné kompetenci, za niž byly také odměňovány, byla také výzdoba stěn, práce prsty v čerstvé hliněné omítce, ať již na stěně za ohništěm či na stěnách domu a hospodářských budov, jak ji známe z jižní Hané, z Vyškovská. S hlinou úzce souvisí jak dřevo, tak kámen a také proutí. Hliněný maz má tu dobrou vlastnost, či schopnost, uvedené materiály spojovat nebo ochraňovat. Hlína a proutí se spojuje především v rovinatých oblastech, v blízkosti velkých řek a vůbec vodních toků, kde se daří vrbám. Výrobci proutěného zboží a jejich centra jsou rozšířena v různých částech země v sídlech, kde nebyla nouze o kvalitní a vyplétání schopný ohebný materiál. I když mnozí rolníci byli znalí práce s proutím, přece jen ušlechtilé výrobky vyžadovaly schopnost se s proutěným materiálem vyrovnat, tak aby obstálo v očích kupců. Umění práce s proutím bylo spojeno rovněž s lidovým stavitelstvím. V konstrukcích štítů, ale i stěn, letních bran a branek do chlévů a v oplocení se uplatnilo toto řemeslo, jak dokládají hrázděné stěny domů ze západních Cech, štíty domů z Velké Losenice na Žďársku vyplétané stěny stodol na Strážnicku i štíty hliněných domů na Zlínsku a vinných búd na Uherskohradištsku. Přikrytí pletené stěny hliněným omazem je jednou z nejběžnějších stavebních technik. Žel, bez stavebně historického průzkumu nelze jednoznačně poznat a řádně dokumentovat tento výrobní proces postupu a pamětníci užívání pletené technologie v souvislosti s lidovým domem v podstatě již neexistují. Rekonstrukce této řemeslné výroby a dokumentace technologie je náročné, stejně jako její uplatnění v současné stavební kultuře.

Ke hlině a jejímu zpracování pro účely výstavby náleží také sláma. Vázání došků z žitné slámy bylo známo v rolnických domácnostech. Řemeslo doškářské bylo omezeno na území podhorská s kvalitní produkcí obilí s dlouhými stébly, vhodnými pro vázání došků. Ve vesnicích bylo vždy možné najít odborníky na vázání došků, které bylo možné najmout a jejich práci odměnit ať již formou finanční úhrady nebo pomocí zemědělských produktů. Materiál pro výrobu však poskytoval převážně rolník jemuž patřila usedlost s obnovovanou

slaměnou krytinou. Jiný způsob zpracování slámy s dlouhými stébly náleželo ženám, orientovaným na zhotovování povřísel. Uplatnění slaměných povřísel nebylo spojeno pouze se sklizní obilí, ale hrálo svoji roli také při prokládání hliněných válků řazených diagonálně při výstavbě hliněné stěny. Odměna za ženskou práci, jíž se věnovaly především nemajetné starší ženy, spočívala převážně v poskytnutí zemědělských produktů.

Zbývá nám zmínit se o řemesle a výrobě kovářské. Produkce kovářských dílen spočívala mimo jiné ve výrobě dveřního a vratového kování, ručně kovaných hřebů, jednoduchých klik, mříží, zámků a klíčů. V souvislosti s venkovským domem je uplatnění kovářské práce mladšího data. Staré zámkové i pohybové dveře a vraty bylo spojeno s umem tesařů a truhlářů a jednoduchými konstrukčními praktikami, kteří dokázali vyrobit důmyslné uzavření domu i otáčivý systém. Kovářské řemeslo je předmětem videodokumentace a tradiční postup a práce kovářů může sloužit nejen jako doklad ale také jako vzor pro současné potřeby.

Konečně se také musíme zmínit o práci kameníků, jejichž podíl na stavební kultuře venkova, a to nejen v našem prostředí, přesahuje tisíciletou tradici. Kámen, nalámaný v lomech a potřebný pro výstavbu základů i celých stěn, použitý jako stěžejní materiál nebo v kombinaci s hlínou či dřevem, bylo třeba opracovat. Touto prací se zabývali kameníci obeznámení se způsobem křesání kamene. Drobné kamenivo, nalezené na povrchu polí nebo v řečištích sloužilo tam, kde kamene byl nedostatek, spolu s hlínou k výstavbě stěn. Kameníci museli umět vázat kameny s hliněnými cihlami, vytvářet spolu se zedníky klenby - „kvelbení“ sklepů ať již na řepu, brambory a jiné zemědělské produkty, ale také sklepů pro uložení vína. Náročné řemeslo kameníků patřilo k charakteristickým rysům některých krajů a technologie tohoto oboru bude předmětem dokumentace v rámci zmíněného projektu.

Národopis v práci Karla Langra

Iva Magulová

V polovině 20. století se v brněnském vědeckém prostředí vytvořila jedinečná autorská dvojice, díky jejímuž nezměrnému úsilí a pílí postoupila dokumentace mizejících projevů tradiční lidové kultury o značný kus dopředu. Onou dvojicí míníme doc. PhDr. Ludvíka Kunze a prof. Karla Langra. Spolupráce renomovaného etnografa a muzejníka s vynikajícím výtvarníkem, znalcem lidové kultury a především citlivým dokumentaristou K. Langrem dala vzniknout celé řadě materiálových podkladů a z nich vzešlých odborných výstupů, kde obrazové přílohy nejsou jen pouhým doplněním, ale rovnocennou částí práce.

Životní pouť Karla Langra byla velmi pestrá, naplněná množstvím aktivit a tvůrčí práce. Po maturitě na reálném gymnáziu v Hradci Králové (1921) absolvoval abiturientský kurz pro učitele národních škol (1922-1923) a v následujících dvou letech působil jako pedagog v Novém Hrozenkově. Zde došlo k jeho setkání s Josefem Országem-Vraneckým st., díky kterému si mladý učitel našel cestu k lidové kultuře Valaška a jenž se stal i prvním objednavatelem Langrovy kresebné dokumentace lidové kultury. Svoje výtvarné nadání rozvíjel na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, kde studoval u prof. J. Bendy všeobecnou a speciální přípravu pro užitou grafiku, knižní umění a propagaci (1928-1932). Od roku 1929 pracoval na ilustracích pro připravovanou monografii Moravské Valaško, jeho kresby se začaly objevovat na stránkách časopisu Naše Valaško a v této činnosti pokračoval i v poválečném období. Podstatná byla především jeho spolupráce s Moravským zemským muzeem a L. Kunzem započatá roku 1946. K. Langer vytvořil pro tuto instituci rozsáhlý soubor kreseb spojený s výzkumem tradičního zemědělství jihovýchodní Moravy, lidového stavitelství a lidových hudebních nástrojů. Neméně významné bylo jeho setkání s Janem R. Bečákem, po jehož boku se podílel na budování Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (1964-1971) i národopisných sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci (1971-1977). Pro olomoucké muzeum zachytil podobu řady sbírkových předmětů, především hanácké provenience, uložených v muzeích střední Moravy. Během více jak sedmi desetiletí vznikl úsilím K. Langra velmi hodnotný, obsáhlý a dosud nedoceněný

soubor dokumentárních kreseb lidové kultury, které uchovává z podstatné části Etnografický ústav MZM, v menší míře Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně, Vlastivědné muzeum v Olomouci a další instituce i jednotlivci.

Druhou oblastí, do které K. Langer významně zasáhl, byla péče o domáckou výrobu ze strany státních institucí. Již ve stati, zveřejněné ve sborníku výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově v roce 1936, se objevila jeho snaha napomoci zdejšími lidem k možnosti přivýdělků. Podporoval rozvoj výroby, která by vycházela z místních surovin, tradičních rukodělných technik a pro níž by výtvarné návrhy sortimentu zhotovil profesionální výtvarník. V tomto duchu byla nesena i jeho pozdější spolupráce s domáckými výrobci v oblasti Horního Vsacka (pod záštitou Zemského ústavu pro zvelebování živností země Moravy). První kurzy proběhly pod vedením K. Langra v Novém Hrozenkově v roce 1942 a následovalo vytvoření návrhů drobných dřevěných předmětů pro domácké výrobce ve Valašské Bystřici a Velkých Karlovicích. V roce 1946 stál při zrodu brněnské pobočky ÚLUV, která navázala na předchozí činnost zmíněného ústavu a pokračovala v podpoře domáckých výrobců, postupně začleněných do družstev. Při své práci vycházel z důkladných znalostí tradičních rukodělných technik, ale neváhal využít i moderní pracovní postupy. Napomohl zavést do oblasti výrobu, která nenavazovala ve většině případů na místní tradici, ale umožnila rozvinout a zužitkovat rukodělnou zručnost zdejších obyvatel. Pro některé nejzdatnější absolventy Langrových válečných kurzů se řezbářství stalo celoživotním povoláním a tato dovednost je předávána, jako např. v rodině Josefa Michalčáka, i dalším generacím. Jako výtvarník usiloval ve svých návrzích o jednoduchý tvar, zdobení neodmítal, ale vyžadoval jeho přiměřenost a logické umístění na předmětu.

K. Langer byl však především pedagog a zmíněným aktivitám se věnoval mimo své povolání. Působil např. na středních školách v Bratislavě (1932-1939) a na Škole uměleckých řemesel v Brně (1940-1963). Zde došlo pod jeho vedením k rozvoji oddělení drobného uměleckého průmyslu a k rozšíření spolupráce školy s ÚLUV.

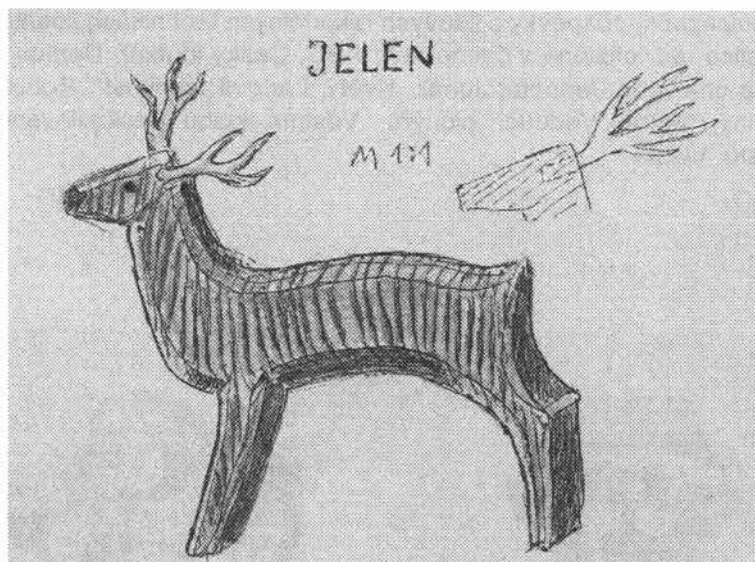
Přes množství různorodých aktivit K. Langra, které se dotýkaly národopisné problematiky a byly zde jen zběžně načrtnuty, chybělo dosud vydání bibliografie jeho prací a tento dluh by měl být nyní splacen. Do předkládaného soupisu prací nebyly začleněny drobnější

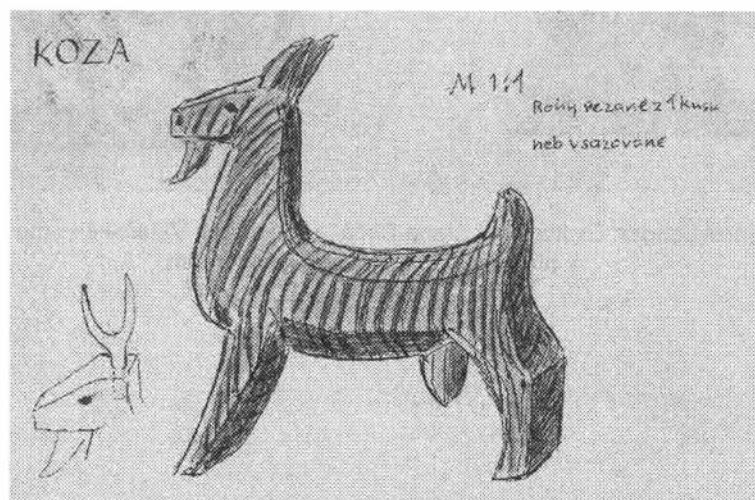
popularizační příspěvky o lidových rukodělných technikách, loutkářství, turistice, ad. otištěné v časopisech ABC, Český loutkář, Domov, Cha-
tař a chalupář, Jednota, Junák, Květy, Lidová tvorivost', Robotnické
noviny, Vatra, Vedoucí pionýrů, Věstník klubu československých
turistů, Vlasta.

Karel Langer: Ex libris ing. Jana Bečáka. Ze sbírek Valašského muzea
v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Karel Langer: Návrh na dřevěnou hračku jelena. Ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Karel Langer: Návrh na dřevěnou hračku kozy. Ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Karel Langer: Zvonec. Ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Bibliografie prací Karla Langra

Valašské nářadí orné. Naše Valašsko 1, 1929-30, s. 85-88.

Výstavky krojů, nábytku a nářadí za národopisných slavností na Vsetině. Naše Valašsko 1, 1929-30, s. 191-192.

Turistika v oblasti Javorníků. In: Ošťádal, J. (red.): Katalog krajské výstavy valašského sklářství v Novém Hrozenkově 17. 6.-15. 7. 1934. Nový Hrozenkov 1934, s. 25-29.

Nové modely pro kreslení. Výtvarná výchova 1, 1935, s. 31-33.

Fysiologie oka (několik kapitol důležitých pro kreslíře). Výtvarná výchova 2, 1936, s. 45-49.

- Kapitoly o perspektivě. Výtvarná výchova 2, 1936, s. 19-20.
- Pastýřství v umění, zvláště výtvarném. In: Sborník výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově. Nový Hrozenkov 1936, s. 53.
- Salašnictví a lidový průmysl. In: Sborník výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově. Nový Hrozenkov 1936, s. 51-52.
- O mechanisované kreslení. Výtvarná výchova 3, 1936-37, s. 10-18.
- Kapitoly o perspektivě. Výtvarná výchova 4, 1937-38, s. 25-34.
- Znázornění materiálu perokresbou. Výtvarná výchova 4, 1937-38, s. 22-23.
- Technické kreslení. Výtvarná výchova 5, 1938-39, s. 34-41.
- Konstrukce mezikruží a rovnoběžných kruhů v rovnoběžné perspektivě. Výtvarná výchova 5, 1938-39, s. 35-36.
- Konstrukce ozdob na neprůčelných a zakřivených plochách. Výtvarná výchova 5, 1938-39, s. 29-35.
- Pryč s tužkou. (O metodu přímé malby). Výtvarná výchova 6, 1939-40, s. 31-37.
- Kapitoly o perspektivě. Výtvarná výchova 6, 1939-40, s. 32-42.
- Hadrové sochařství, paňácové a loutky. Výtvarná výchova 6, 1939-40, s. 23-26.
- Dialogy o tom co kreslit. Výtvarná výchova 7, 1941, s. 10-34.
- Jak vznikají zrakové představy? Výtvarná výchova 8, 1941-42, s. 42-51.
- Proměna významu slova modelování. Výtvarná výchova 8, 1941-42, s. 44-45.
- Obchodní využití lidové tvorby. Výtvarná výchova 10, 1943-44, s. 11-12.
- Vánoční tragédie. Naše Valašsko 4, 1947, s. 189.
- Doprava bicyklů drahou. Tvar 1, 1948, s. 60.
- Jedna věčná technika. Tvar 1, 1948, s. 29-30.
- Kamna v bytě. Tvar 1, 1948, s. 73.
- Kancelář Čs. aerolinií. Tvar 1, 1948, s. 68.
- Kufr v nádražní šatně. Tvar 1, 1948, s. 80.
- Lístek do biografu. Tvar 1, 1948, s. 199.
- Nájemný byt a obytná kuchyně. Tvar 1, 1948, s. 44.
- Nový vůz švýcarských drah. Tvar 1, 1948, s. 94.
- O českou módu. Tvar 1, 1948, s. 81-84.
- Osud řezbářství a soustružnictví. Tvar 1, 1948, s. 15-16.
- Poslední věci člověka. Tvar 1, 1948, s. 72-73.

Pro pohodlí cestujících. Tvar 1, 1948, s. 58.

Případ Matysová. Tvar 1, 1948, s. 171.

Sestava porot uměleckých soutěží. Tvar 1, 1948, s. 29.

Slovanská zemědělská výstava. Tvar 1, 1948, s. 152.

Socialista obléká automobil. Tvar 1, 1948, s. 178.

Sportovní poháry. Tvar 1, 1948, s. 202.

Světloteknika. Tvar 1, 1948, s. 74.

Umění všem. Tvar 1, 1948, s. 263-265.

Veřejný vychovatel. Tvar 1, 1948, s. 69.

Vchod do domu. Tvar 1, 1948, s. 198.

Výstava festivalu demokratické mládeže v Praze. Tvar 1, 1948, s. 16.

Výstava loutek. Tvar 1, 1948, s. 12.

Výstava „Nová bytová kultura“. Tvar 1, 1948, s. 11.

Výstava síťkování v Brně. Tvar 1, 1948, s. 43.

Poznámky o krojích na národopisných slavnostech na Vsetíně. Dolina Urgantina 3, 1949, s. 85-88.

Výstava Františka Horečky ve Frenštátě pod Radhoštěm. Naše Valašsko 12, 1949, s. 143.

Výstava lidového nábytku. Naše Valašsko 12, 1949, s. 144.

Dřevo v domácí a lidové výrobě. Věci a lidé 2, 1949-50, s. 364-372.

Výtvarná výchova v domech pionýrů. Věci a lidé 2, 1949-50, s. 21-22.

Dřevěná kaplička v Horní Lidči. Naše Valašsko 13, 1950, s. 42.

Malovaná okna valašských chalup. Naše Valašsko 13, 1950, s. 42-46, 188.

Nejen se dívat, ale i vidět. Naše Valašsko 13, 1950, s. 37.

Abychom nevyhlili vaničku i s děckem. Tvar 3, 1950, s. 95.

Dřevo. Tvar 3, 1950, s. 133-139.

Průmyslové navrhování a specializace výroby. Tvar 3, 1950, s. 190.

Výstava keramiky v Arsu. Tvar 3, 1950, s. 310.

Valašsko v pořadech národopisných pondělků Moravského musea v Brně. Naše Valašsko 14, 1951, s. 89-90.

Všichni mohou pomoci. Naše Valašsko 14, 1951, s. 35-38.

Péče o upomínkové předměty. Tvar 4, 1951-52, s. 161-174.

Ruční práce v socialismu. Věci a lidé 3, 1951-52, s. 320-326.

- Bábky a bábkové divadlo. Martin 1952.
- Dřevo v lidové a umělecké výrobě. Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě. Praha 1953, s. 35-49.
- Atlas ľudových stavieb. Martin 1955.
- Český rok. Maňásková lidová suita o pěti obrazech. Praha 1955.
- Nejmenší divadlo. Praha 1956.
- Trojúhelníkový mor. Dědina pod Beskydy 8, 1956, s. 35.
- Celostátní výstava lidových výtvarníků. Valašsko 5, 1956, s. 58-59.
- Celoštatna výstava ľudovej výtvarnej tvorivosti. Ľudová tvorivosť 1956, 6, 88-90.
- K otázce výstavby výtvarného školství. Tvar 8, 1956, s. 225-226.
- K 60. narozeninám seniora valašských výtvarníků Jana Knebla. Valašsko 6, 1957, s. 37.
- Loutkové doবাদlo. In: Veliška, M. (red.): Divadlo, film a rozhlas v družinách mládeže. Praha 1958.
- Orzácký kroj z Nového Hrozenkova. Zprávy krajského vlastivědného ústavu v Gottwaldově. Gottwaldov 1959, s. 48-53.
- Imitace jako projev měšťáctví. Tvar 11, 1960, s. 193.
- Otázky organizace a zajištění výtvarného vývoje ve výrobě. Tvar 11, 1960, s. 97-99, XIII.
- Ruská lidová hračka. Tvar 11, 1960, s. 29-31.
- Výstava lidového umění v Divadle D 34. Umění a řemesla 1960, 1, s. IV.
- Výstava lidové tvorby v D 34. Umění a řemesla 1960, 2, s. VII.
- K Výstavě Ústředí uměleckých řemesel v Brně. Umění a řemesla 1960, 5, s. 189-193.
- Výstava Ústavu bytové a oděvní kultury. Umění a řemesla 1960, 5, s. XX.
- Tradice v lidové umělecké výrobě. Umění a řemesla 1960, 2, s. 66-71.
- Výstava tří výtvarníků v Brně. Umění řemesla 1960, 5, s. XIX.
- Móda a socialistický životní sloh. Tvar 12, 1961, s. 65-66.
- K výstavě Idy Vaculkové. Umění a řemesla 1961, 2, s. VII.
- Otázky dalšího rozvoje uměleckých řemesel. Umění a řemesla 1961, 2, s. 44-48.
- Výstava pro děti. Umění a řemesla 1961, 3, s. XII.
- Postavení šperku v dnešní společnosti. Umění a řemesla 1961, 4, s. 124-128.

Otázka umělých květin. Umění a řemesla 1962, 2, s. 76-80.

Nové pojetí módních přehlídek. Umění a řemesla 1962, 3, s. XV.

Výtvarníci a národopis. Umění a řemesla 1962, 6, s. 232-236.

Zamyšlení nad článkem V. V. Štecha „Lidé a věci“. Umění a řemesla 1962, 4, s. XXII.-XXIII.

Několik úvah k nimž dává výstava podnět. Umění a řemesla, 1963, 1, s.-II.-III.

Dělba práce v umělecké tvorbě. Umění a řemesla 1963, 4, s. XXVII.

Výstava výrobních družstev v Brně. Umění a řemesla 1963, 5, s. XXXIII.

40 let první výtvarné školy na Moravě. Tvar 15, 1964, s. 257, LI.

Obchod a umění. Tvar 15, 1964, s. 225-226, XLVII-XLVIII.

Brněnská škola uměleckých řemesel a lidová umělecká výroba. Umění a řemesla 1964, 6, s. XLII.-XLIII.

Střední výtvarné školy a výchova uměleckých řemeslníků. Umění a řemesla 1964, 3, s. 106-111.

Otázky výchovy výtvarníků užitého umění a průmyslového výtvarnictví. Tvar 16, 1965, s. 33.

Josef Ország-Vranecký st. Valašsko 10, 1966, s. 115-118.

Šperk 1965 – výstava Naděždy Hanákové. Tvar 17, 1966, s. 90-91.

Soustružník dřeva. Tvar 18, 1967, s. 96.

Šperk 1965 - společná výstava prací Naděždy Hanákové a Jiřího Kemna. Tvar 18, 1967, s. 252-263.

Písmo v lidovém projevu výtvarném. Umění a řemesla 1968, 3, s. 99-105.

Člověk mírou všech věcí. Umění a řemesla 1968, 6, s. 211-216.

Lidová výklenková plastika. Tvar 20, 1969, s. 28-31.

Matka i učitelka. Pokus o výklad vzniku a vývoje tvaru užitkových předmětů. Umění a řemesla 1970, 2, s. 26-33.

Nový tvůrčí cyklus Naděždy Hanákové – Brzobohatě. Tvar 21, 1970, s. 191-192.

Práce s přírodními materiály použitelné ve školní praxi. Brno 1972.

80 let Emílie Paličkové. Umění a řemesla 1972, 2, s. 7.

Keramika na Karlštejně. Umění a řemesla 1973, 1, s. 8-9.

Rumunské výtvarné umění. Umění a řemesla 1973, 1, s. 2.

„Okolo stolu“. Umění a řemesla 1973, 1, s. 7.

- Neobvyklé posláni novoročenek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Vlastivědné listy 7, 1981, s. 29-30.
- Jubileum tvůrce valašského muzea. Nové Valaško 24. 4. 1985, s. 2.
- Salašnictví v díle národního umělce, malíře a grafika Antonína Strnadla. Vlastivědné listy 13, 1987, 1, s. 31-34.
- Pohled do prošlé historie. Nové Valaško 31.8. 1988, s. 4.
- Domácká výroba /v nové struktuře podnikání/. Umění a řemesla 1989, 3, s. 66-67.
- Slovo k přestavbě a řemeslům. Umění a řemesla 1989, 2, s. 11-12.
- Zamyšlení nad jedním jubileem. Nové Valaško 13. 9. 1989, s. 5.
- Předválečné učňovské školství a živnostníci. (Vzpomínky a inspirace). Umění a řemesla 1990, 3, s. 10-12.
- Kdy a jak přišel Antonín Strnadel na Nový Hrozenkov. In: Stibor, M.: Sto let fotografie Nového Hrozenkova. Nový Hrozenkov 1992, s. 32-33.
- Obřad zvaný fotografování. In: Stibor, M.: Sto let fotografie Nového Hrozenkova. Nový Hrozenkov 1992, s. 33-35.
- Význam tradičních kultur a folkloru. Národopisná revue 1992, s. 7-10.
- Útržky vzpomínek na Nový Hrozenkov. Nový Hrozenkov 1992.
- Pocta J. R. Bečákovi. Zveřejněný dopis K. Langra V. Žitníkovi. In: Almanach k 75. výročí Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm 2000, s. 34.
- Redukce plánu výstavby Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm dle doporučení prof. Karla Langra. In: Almanach k 75. výročí Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm 2000, s. 35-39.
- Naše Valaško. Soubor deseti barevných litografií žáků ŠUR v přebalu. Úvodním slovem opatřil K. Langer. Brno [b. d].

Personálie

Mgr. Emilie Haroková

Dámám se prý nemá připomínat jejich postupující věk, ale já mohu s klidným svědomím dosvědčit, že Míla Haroková i ve svých blížících se pětadesátinách vypadá stejně svěže a elegantně jako po celou tu dobu téměř 35 let, co se známe. Kolegové vždy prahli po její milé společnosti a kolegyně jí tuto zajímavost někdy i záviděly. Bývali jsme ale také zvědaví na její odborné studie a muzejní akvizice, které nás vždy dovedly názorově obohatit.

Pochází z Opavy, po maturitě studovala historii a češtinu na Palackého univerzitě v Olomouci (1957-1961) a na Karlově univerzitě v Praze postgraduálně etnografii a muzeologii (1967-1969). Od srpna 1961 začala nabírat zkušenosti v tehdy nedávno založeném havířovském muzeu, které mělo dokumentovat výstavbu nového města. Její přístup přinesl neobvyklé řešení: vykořeněným obyvatelům navracet kulturní identitu. Věnovala se historii obcí, na jejichž katastrech Havířov vznikl, a kultuře jejich obyvatel. V kontrastu s investorskou velkorysostí budování socialistického města bylo jeho muzeum téměř bez prostředků a ona jediná tam pracovala za mzdu v neuvěřitelně nesnadných podmínkách. Nicméně po čase získala i výstavní prostory a roku 1965 vytvořila první stálou expozici nazvanou *Léta, desetiletí, staletí ...*. Po vzniku okresních vlastivědných ústavů bylo havířovské muzeum přičleněno k těšínskému a E. Haroková začala působit na etnografickém úseku v celé oblasti. Po podrobných výzkumech v terénu připravila etnografickou část stálé expozice v Českém Těšíně.

Když se v roce 1973 havířovské pracoviště stalo součástí Muzea revolučních bojů a budování socialismu, odešla pracovat do Valašského muzea v přírodě. V jeho koncepci bylo také vybudování areálu z Těšínska, měli jsme odtamtud svezenej řadu staveb, ale neměli jsme dostatečné sbírky předmětů, kterými bychom je mohli vybavit. Tohoto úkolu se ujala Míla Haroková a všechny nás tehdy okouzlovala nejen pilí a kvalitou nových sbírek, ale i způsobem, jakým toho dosahovala. Kdo s ní byl někdy v terénu, ten viděl, že pouze jí, dámě s kouzelnou elegancí městského světa mluvící spisovnou

češtinou, tamější goralé snášeli modré z nebe, otvírali truhly, do kterých nedali nahlédnout ani těm kolegům, kteří uměli mluvit jejich dialektem.

Velkou výhodou studijní přípravy Míly Harokové byla její schopnost efektivního bádání v archivech a heuristický přístup, mezi etnografy velmi vzácný. Její studie o vývoji těšínských usedlostí, které by se měly v muzeu rekonstruovat, byly v oponentském řízení vědecké rady muzea vždy hodnoceny jako vzorné. Její práce charakterizuje úsporná věcnost, výběr toho nejpodstatnějšího z poctivě probádaných pramenů, lakoničnost projevu a odborná zodpovědnost při vážení kvality. Výstavy, které vytvořila, byly skutečnými vědeckými syntézami tématu (nikoliv estetickou ilustrací známých souvislostí), přinášely vždy nové poznatky. Málokdo z naší generace to dokázal vyjádřit speciální muzejní mluvou. Podílela se také na tvorbě oborového pojmosloví sbírek, zejména vypracováním pojmosloví nábytku, včetně oponentních jednání muzejních etnografů z celé České republiky.

Je škoda, že po odchodu z muzea do důchodu Emilie Haroková nepokračuje v badatelské a publikační činnosti dále. Snad i proto připojuji výběrovou bibliografii. Jubilantce přejeme do dalších let pevné zdraví i pohodu v osobním životě.

Výběrová bibliografie Emilie Harokové:

- 1967 *Dřevo a člověk*. Katalog k výstavě. Haviřov.
- 1968 *Lidová strava v okolí Haviřova od 2. poloviny 19. století*. Těšínsko č. 1: 41-56.
- 1971 *K některým otázkám lidové keramiky v Dolních Bludovicích na Těšínsku*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), č.1: 41-56.
- 1971 (s Jaromírem Gelnarem) *Život a tradice Těšínska v minulosti*. Kapitoly o životě a kultuře lidu těšínské vesnice v 18. a 19. století. Český Těšín.
- 1973 *Výroba lidové keramiky v Dolních Bludovicích*. Těšínsko .1: 5-12.
- 1976 *Historický vývoj bydlení a staveb u fojtství v Bukovci na Těšínsku*. Slovenský národopis 24: 285-288.
- 1976 *Těšínské ženy vařily v Rožnově*. Těšínsko č.2: 20-21.
- 1979 *Polychromované výzdobné prvky na domě č. 212 v Bystřici n. O. z konce 19. století*. Národopisné aktuality 16: 185-191.

1996 *Malovaný nábytek*. Rožnov p. R.

2000 *Oděv*. Těšínsko 2. Šenov u Ostravy: 101-173, 182-201.

Populárně vědecká publicistika z let 1966-67 v Kulturním zpravodaji Havířova, Nové Svobodě, Hlasech Havířova a z let 1965-1972 ve Zprávách Okresního muzea v Českém Těšíně.

Stálé expozice:

1965 *Léta, desetiletí, staletí ...*. Muzeum socialistické výstavby v Havířově.

1970 *Havířov minulý a přítomný*. Muzeum socialistické výstavby v Havířově.

1972 *Těšínsko od pravěku k dnešku (část 1. národopis)*. Okresní vlastivědný ústav v Českém Těšíně.

1991 *Obchod. smíšené zboží Barbory Hanákové*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R.

1999 *Kristinikova usedlost č. 205 z Nového Hrozenkova*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R.

Výstavy:

1967 *Dřevo a člověk*. Muzeum socialistické výstavby v Havířově.

1968 *700 let města Karviné* (národopisná část). Karviná.

1969 *500 let obce Písku*. Písek.

1969 *Hodiny a hrací strojky*. Muzeum socialistické výstavby v Havířově.

1969 *Lidový šperk a jiné ozdoby těšínského kroje*. Muzeum socialistické výstavby v Havířově.

1993 *Židle a lavice*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R.

1995 *Dítě a hračka*. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R.

Historicko-etnografická dokumentace usedlostí pro expozici Valašského muzea v přírodě:

1971 Bystřice nad Olší č. 212. Poloviční selský grunt.

1974 Bukovecké fojtství v období rozkladu feudalismu.

1976 Bukovec č. 151. Malochalupnická usedlost – kurlok.

1976 Nový Hrozenkov č. 205. Malochalupnická usedlost – obydlí poloproletáře.

- 1986 Ostravice č. 8. Chalupnická (pasekářská) usedlost.
1987 Trojanovice č. 12.
1987 Ostravice 223. Obydlí šafáře.
1990 Rusava č. 16. Obydlí malochalupníka.
1990 Rusava č. 17. Obydlí chalupníka.
1991 Rusava č. 46. Malochalupnická usedlost s krupařstvím.
1992 Rusava č. 113. Usedlost polopasekáře.

Jiří Langer

Aleně Jeřábkové k životnímu jubileu

Když jsem byla redakcí vyzvána, abych připomněla působení své starodávné přítelkyně a kolegyně Aleny Jeřábkové (roz. Kuncové, 23. 3. 1934 v Bratislavě) v našem společném oboru, slíbila jsem jí, že pomínu suchý výčet dat z jejího života a že laudatio bude velmi střídme. Od mládí nás pojil zájem o pohybovou kulturu včetně lidového tance a v letech 1952-1957 nás za studia národopisu na brněnské filozofické fakultě tyto sklony přivedly - víceméně povinně - do fakultního svazáckého souboru. Zato dobrovolné působení jubilentky v jiných brněnských souborech, především v tehdy proslulé Radosti, bylo velmi bohaté.

Měla podobně jako její kolegové štěstí, že při vší bídě politického systému mohla za studia získávat vědomosti od pedagogů jako byli Antonín Václavík, Oldřich Sirovátka, Karel Fojtík a na oboru dějin umění Albert Kutal, Václav Richter a další.

Marná snaha získat zaměstnání na národopisných pracovištích v Brně ji v roce 1957 přiměla k nástupu do Universitní knihovny, což předznamenalo celou její další profesní dráhu. Podmínkou však bylo absolvovat též studium knihovnictví na Osvětové škole a posléze na Institutu osvěty a novinářství na Karlově universitě. Po delší mateřské dovolené pracovala v krajské Knihovně Jiřího Mahena v Brně, ale v roce 1976 jí bylo nabídnuto pedagogické působení na Střední

knihovnické škole (nyní Střední odborná a Vyšší odborná škola informačních a knihovnických služeb), kde setrvala až do roku 2003 a kde vyučovala předmětům, které byly v souladu s jejími vystudovanými obory a pracovními specializacemi - bibliografií, dějinami umění, dějinami kultury i kulturně výchovnou činností. Poslední léta jí však bylo umožněno vyučovat výhradně dějiny umění a kultury, což jí plně uspokojovalo a přinášelo plodné výsledky. Hodně jejich zákyň bylo přijato ke studiu historie umění na brněnské filozofické fakultě.

Ani během knihovnické činnosti nepomíjela své národopisné zaměření, jak o tom svědčí její *Soupis bibliografií české a slovenské etnografie a folkloristiky vydaných v letech 1945-1963* (Brno 1965) a další bibliografie národopisných příspěvků v *Časopise Matice moravské*, v *Časopise Moravského muzea zemského aj.* (s R. Jeřábekem). Již v době studií se ostatně podílela na národopisných výzkumech na Rosicku-Oslavansku, jakož i na Valašsku, kde shromáždila materiál pro svou diplomovou práci o lidovém kroji.

S problematikou systematiky, komparistiky, typologie a ikonografie lidového oděvu v Evropě pak obeznamovala studenty etnologie na brněnské filozofické fakultě Masarykovy univerzity po čtyři desetiletí - od roku 1962 podnes. Ve své publikační činnosti se věnovala ikonografii lidového oděvu (např. *Moravský lid v díle Františka Kalivody*. Uherské Hradiště 1965, s F. Dostálem) a typologickým rozborům lidového oděvu, v jehož zkoumání se hlásí k odkazu Drahomíry Stránské (*Delimitace regionálních typů lidového oděvu na rozhraní Valašska a Moravského Slovenska*. Slovácko 10-11, 1968-1969; *K typologickému zařazení mentýků a šub. K typologickému zařazení hornáckých kabátků. Svatební pláštěnka jako relikv renesančního oděvu*. Národopisná revue 1998, 2001, 2002, aj.). Za její stěžejní práce lze označit syntetickou stať v nové *Vlastivědě moravské sv. 10. Lidová kultura na Moravě* (Strážnice - Brno 2000), jakož i četná hesla o lidovém oděvu v připravované *Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska*.

Jubilantce přejeme do dalších let dobré zdraví a spokojený život.

Věra Kovářů

PhDr. Běla Minaříková (24. 6. 1944 v Brně)

Při vyslovení jména Běla Minaříková se jejím vrstevníkům i univerzitním učitelům vybavuje vždy elegantní, pečlivě a s vysokou mírou vkusu oděná a upravená žena, jejíž produktivní léta byla převážně spjata s pozitivní činností dnes už neexistujícího Ústředí lidové umělecké výroby. Přes její nechuť k připomínání vlastních zásluh o šíření estetických hodnot lidové kultury se mi podařilo přimět ji aspoň ke stručnému ohlédnutí. Vzpomínky a postřehy se pokaždé proluly s rodinným zázemím: od začátků v Městském muzeu v Kloboukách u Brna, kde trávila šťastná – někdy i svízelná – léta praxe a manželství s Vladimírem, až po nynější dobu, kdy tráví klidný – a někdy i svízelný – čas prvních let penze (stále ještě s Vladimírem), hrála rodina v jejím životě hlavní roli. Přesto ale přesvědčivě říká: „Já jsem celý život ráda chodila do práce.“

Běla patří k dnes už legendárním ročníkům studentů národopisu na brněnské univerzitě v šedesátých letech, kdy se přednášelo třeba jen dvěma posluchačům, či v jejím případě posluchačkám. Studium zakončila v roce 1967 diplomovou prací *Lidové stavitelství v jižní části Dražanské vysočiny 19. a 20. století*. Tehdejší městská dívka a čerstvá absolventka získávala první nezprostředkovatelné i nenahraditelné zkušenosti ve venkovském prostředí, aby nedlouho poté byla zásluhou kolegyně Mirky Ludvíkové přijata do brněnského ÚLUVu a její celoživotní „parketou“ se tak stala lidová umělecká výroba (koneckonců výtvarně zdařilým pohráváním si s lýkem to prokazuje dodnes). Etnografka v ÚLUVu tenkrát neseděla jen za stolem, aby vytvářela soupisy, pořádala sbírkové fondy a „plnila plán“, ale dělala vlastně manažerskou práci, pro kterou byla jako stvořená - ovšem tenkrát se u nás o manažerech ještě nemluvalo. Bělu Minaříkovou těšil také kontakt s terénem, vyhledávání různých řemeslníků, objevování a oživování starých technologií, zajišťování spolupráce lidových mistrů se školenými výtvarníky atd. Popularizovala také činnost ÚLUVu, jako členka redakční rady přispívala do revue Umění a řemesla, fungovala v nákupních komisích i jako autorka výstav, které ve spolupráci s muzei a dalšími institucemi představovaly produkci ÚLUVu (např. ve Strážnici, Olomouci, Karlových Varech). V tomto okruhu byli jejími nejbližšími spolupracovníky a přáteli Eva Vítová a Josef Zdražil. Po zániku Ústředí lidové umělecké výroby v roce 1996 našla útočiště v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea, kde mohly kolegyně ocenit její charakterové vlastnosti a schopnost vytvářet dobré

klima v kolektivu. V současné době vedle péče o své nejbližší z rodinného okruhu uplatňuje i nadále svůj zájem o lidová řemesla ve spolupráci s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici, a to v souvislosti s projektem zaměřeným na jejich videodokumentaci a případnou revitalizaci.

Tato drobná glosa o Běle Minaříkové si nečiní nárok na úplnost. Jen chce připomenout výrazné rysy osobnosti a činnosti kolegyně a kamarádky, jež se v dobách největší slávy ÚLUVu podílela nejen na koncepci a realizaci vytčených cílů, ale na módních přehlídkách dokonce předváděla originální modely z jeho dílen.

Končím přáním: „Necht' Tě, Bělo, neopouští Tvůj nezlomný optimismus, činorodost a láska k lidem, jež obohacuje a inspiruje nás, kteří se s Tebou tak rádi setkáváme!“

Jana Pospíšilová

Životní jubileum Jitky Staňkové

Jméno letošní jubilantky je známo všem, kdo se badatelsky věnují textilní výrobě nebo tradičnímu lidovému a zlidovělému umění. I když PhDr. Jitka Staňková, CSc. (*10. 4. 1924 v jihočeských Volenicích) je již více jak dvacet let na tzv. zaslouženém odpočinku, v žádném případě neodpočívá, ale dál odborně pracuje a podílí se na popularizaci oboru a tradiční kultury.

První sumu vědeckých aktivit Jitky Staňkové najdeme v jubilejních člancích, které se objevily v r. 1984 v Národopisných aktualitách (Zdeněk Mišurec), Umění a řemeslech (Jiřina Langhammerová) a r. 1985 v Českém lidu (Zdeněk Mišurec). Vedle jubilantčina curricula vitae v nich najdeme údaje, z nichž si můžeme udělat konkrétní představu o publikovaném díle autorky. Úctyhodný počet článků a studií, které Jitka Staňková vydala v odborném tisku, zejména v Českém lidu a Umění a řemeslech, ale také v Československé etnografii, Národopisném věstníku čsl., Muzejní a vlastivědné práci a v příležitostných sbornících, rozšířil naše poznání zejména lidového textilu. Toto životní téma Jitka Staňková sledovala z historické perspektivy (už od slovanského a velkomoravského období), ale i na

základě terénních výzkumů u posledních nositelů v minulosti běžně rozšířeného tkalcovského řemesla. Synteticky fenomén lidového textilu zpracovala pro *Československou vlastivědu*, svazek *Lidová kultura* (1968) a ve dvou samostatných publikacích, které vznikly ve spolupráci s ÚLUVem: *Lidové tkaniny v českých zemích* (1973) a *České lidové tkaniny* (1989). Zatím poslední práce nese název *Lidové textilní techniky* (1991).

Od textilního umění se J. Staňková dostává k širší problematice lidového a zlidovělého umění. Její *Lidové výtvarné umění. Čechy a Morava* (1967) vydalo Státní pedagogické nakladatelství v edici „Odborná literatura pro učitele“ vedle obdobné příručky slovenské. V *Lidovém umění z Čech, Moravy a Slezska* (1987, s Ludvíkem Baranem) člení artefakty tradiční kultury, kde je zjevně či jen latentně obsažena estetická složka, z hlediska funkčního a ne materiálového, jak je to obvyklé. Umění pro každý den - Umění pro jediný den - atd. jsou kategorie zahrnující různé nářadí a nástroje denní potřeby i předměty vytvořené pro sváteční a obřadní příležitosti, které plnily v tradiční vesnické a maloměstské pospolitosti analogické funkce. Vedle toho je Jitka Staňková autorkou publikací, které se zaměřují jen na některý výrazný fenomén výtvarné kultury lidu, např. nábytek. Monografii *Lidový malovaný nábytek v českých zemích* (1989) vydala spolu s Helenou Johnovou a Ludvíkem Baranem, autorem obrazové přílohy. Úvodní studie seznamuje čtenáře s historickým vývojem lidového nábytku, informuje o výrobních centrech, objasňuje výzdobné techniky a sleduje regionální typologii. Vznikla tak jedna z mála knižních prací o lidovém nábytku v české národopisné produkci. Stejně téma, jen regionálně vymezené středním Pootavím, šumavským Podlesím, Šumavou a východními Čechami (Litomyšlskem), zpracovávají její drobnější katalogové práce.

Na rozdíl od nábytku, který náleží do oblasti užitého umění, plnila lidová plastika jiné funkce. Jejím charakteristickým zástupcem je výklenková dřevořezba. Výsledkem dlouholetého badatelského zájmu Jitky Staňkové o lidovou plastiku v rodných jižních Čechách je katalog *Prácheňský poklad / Pracheňner Schatz* (1992). Ukazuje na inspirační zdroje lidových tvůrců, na motivickou šíři i typologickou variabilitu těchto artefaktů, které zdobily štítů venkovských chalup a interiery kaplí a byly předmětem úcty. Katalog přináší cenný materiál ke komparačnímu studiu lidové plastiky v českých zemích.

Zatím poslední knižní prací, na které Jitka Staňková spolupracovala s Ludvíkem Baranem, jsou *Masky, démoni, šaškové* (1998). Publikace zaujme působivým grafickým zpracováním a množstvím fotografií zejména masopustních masek, přežívajících v hojně míře do současnosti. Úvodní studie sumarizuje ze srovnávacího pohledu obřadní příležitosti, v nichž se objevují průvody masek, charakterizuje jednotlivé kategorie (maska – démon – šašek) a snaží se dopátrat geneze a smyslu konkrétních masek a maskování.

V našem přehledu jsme se zmínili pouze o samostatných knižních pracích jubilantky, konkretizována nebyla odborná časopisecká produkce ani agilní popularizátorské aktivity. Patří k nim vedle publikování v tisku, také přednášková činnost a kurátorství tematických výstav fotografií L. Barana nejen doma, ale i v zahraničí. Jejich tematické zaměření vychází z lidového kroje, českých zvyků a obyčejů, masek. Na závěr ještě jedna informace. Jitka Staňková je autorkou více jak tří desítek hesel o lidovém textilu v Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska, jejíž vydání v příštím roce očekáváme.

Nezbývá než zakončit přáním, aby publikované dílo Jitky Staňkové bylo podchyceno formou personální bibliografie. Letošní jubileum autorky k tomu přímo vybízí. Přejeme dr. Jitce Staňkové, dlouholeté člence Národopisné společnosti, Ad multos annos!

Miroslav Válka

Jubileum PhDr. Soni Švecové, CSc.

Etnografie Slovanů, slovanská rodina, materiální kultura, sběračství a lovectví, zemědělství, architektura, textil, strava, ... Listuji starými sešity s poznámkami a letitým indexem. Je to třicet a víc let a písmo je místy rozpité, ale i tak mi to připadá nedávno. Neučila v prvním ročníku, a tak se nám jen občas mihla na chodbě nebo jsme ji zahlédli na katedře. Nebyla jsem si zpočátku jistá, kdo to je. Vůbec jsem ale nepochybovala, že ta štíhlá vitální žena je osobnost a dáma.

Potom přišly přednášky. K Soně Švecové patří její slovenština naprosto neodmyslitelně. Popravdě řečeno si dovedu stěží představit, že v běžném každodenním provozu, v obchodech nebo na poště, se domlouvá česky, ale ona sama kdysi potvrdila, že to tak je. V každém případě se mi zdá, že Sonin zaujatý a temperamentní projev by bez její mateřštiny nebyl to pravé. Ale to je jen vnější stránka věci.

Téma, geneze problému, etymologie, interpretace několika promyšleně vybraných autorů, obrázky, diapositivy, někdy i demonstrace technik na nářadí, osobní zkušenosti z terénních výzkumů, to byla standardní skladba výuky. K tomu nadhled a kompetence, doplněné jemným smyslem pro humor. Vlídlost při zkouškách, ale náročnost k našim písemným projevům.

Vzpomínám si, že když končila své poslední vystoupení pro nás, tehdy čtvrtý ročník, řekla, že už nám pověděla všechno, co ví, a že už nám nemůže nic dát. Samozřejmě jsme věděli, že to tak není a, mohu-li zůstat osobní, pak musím přiznat, že Soňa mi toho dala ještě mnohem víc a měla na mně vliv nejen odborný. Nejde jen o to, že část toho, co jsem se od ní naučila, jsem později zařadila do své výuky. Imponovala mi vždycky jako žena, která „dělá vědu“ a má přitom rodinu a obojí dobře zvládá.

Když jsem se v aspirantuře vrátila na katedru, sblížily jsme se víc. Mohla jsem vidět to, co studentům uniká. Nákupní tašky, obyčejné denní starosti, potěšení z úspěchů dětí, přípravu na konference, vznikání odborných studií, ale také oslavy narozenin, které, narozdíl od kdysi tradičních vánočních večírků, bývaly spíš uzavřenou společností pedagogů a jejich hostí. A jedny takové narozeniny patřily Soně a bylo jí neuvěřitelných padesát. Když se slavily její ještě neuvěřitelnější šedesátiny, konstatovala Soňa věčně: „Tak som sa dožila dôchodkového veku.“ A ono už je to patnáct let! Ale Soňa Švecová při svém naturelu nemůže být nikdy doopravdy stará.

Do dalších let přejeme paní doktorce Soně Švecové my všichni z České národopisné společnosti, kolegové a žáci z Ústavu etnologie UK FF i celá široká etnografická obec zdraví a všechno dobré.

Irena Štěpánová

S gratulací na Valašsko.

Etnografce Evě Urbachové k životnímu jubileu

Kdo se s paní Evou Urbachovou alespoň jednou setkal a měl navíc to štěstí s ní chvíli hovořit, jen těžko uvěří, že tato skromná paní, nadále sršící životní energií, oslaví v září letošního roku již osmdesáté narozeniny.

Jako brněnská rodačka (* 2. září 1924) prožila Eva Urbachová v Brně i svá studentská léta a získala první národopisné a muzejnické zkušenosti. Když v roce 1943 složila na dívčím reálném gymnáziu maturitní zkoušky, pokračovala v letech 1945 – 1949 ve studiu francouzského a českého jazyka na Filosofické fakultě Masarykovy university v Brně (hned po dvouleté odluce v továrním prostředí, kde byla totálně nasazena) a později (1947 – 1951) si jako třetí obor zapsala také etnografii u prof. Antonína Václavíka.

V době, kdy dokončovala národopis na fakultě, už rok pracovala v Moravském zemském muzeu, kde jí bylo pod dohledem tehdejšího vedoucího etnografického oddělení Dr. Ludvíka Kunze přiděleno zpracování textilního materiálu. *„Když jsem přišla do muzea, dostala jsem na starost katalogizaci textilních sbírek, bylo to jako předurčení, že se krojem budu zabývat i nadále ...“* vzpomíná paní Urbachová.

Právě výzkum krojového materiálu (a s ním spojená práce v terénu) jí umožnil splynutí s novým regionem – s Valašskem, kam se v roce 1955 i s rodinou přestěhovala. Pro Národopisnou společnost pod vedením doc. Drahomíry Stránské zpracovala materiál o valašském kroji. Dodnes vzpomíná na terénní výzkumy ráda: *„Myslím, že to patří ke skutečné práci etnografa, jít do terénu a poznat vše zblízka. Seznámila jsem se s mnohými obdivuhodnými stařenkami a staříčky, s nimiž jsem se stýkala i později.“* Příkladem jmenovala paní Františku Šimkovou ze Zděchova, která vyráběla „vázané čepce“. Při vzpomínkách na terénní práci nemohla paní Urbachová zapomenout ani na jména spolupracovníků – kameramanů Františka Potočného a Karla Sadily, se kterými vzniklo několik dokumentů, a jméno fotografa Miroslava Langra.

Eva Urbachová je s Valašskem spojena především pro své třiceti čtyřleté působení v okresním muzeu ve Vsetíně (1960 – 1994). Zde se vedle katalogizace národopisných sbírek (ze Vsetínska, Valašského Meziříčí a Kelče) věnovala také výstavní činnosti, práci

v terénu, ale také publikaci (publikovala více než šedesát článků do oborového i denního tisku, pro katalogy národopisných výstav, z nichž nejznámější je pravděpodobně katalog k výstavě *Lidový kroj na Vsetínsku* 1980).

I nyní stále ještě Eva Urbachová s muzeem spolupracuje. Pomáhá s katalogizací knihovny a národopisné bibliografie, působí v redakci revue Valašsko nejen jako hlavní jazyková korektorka, ale také jako autorka mnohých zajímavých a poučných článků. 16. dubna 2004 byla paní Evě Urbachové předána *Cena města Vsetína*.

O Evě Urbachové - muzejnici a etnografce tělem i duší by se dalo napsat ještě mnoho, ale v tuto chvíli připisuji především přání všeho nejlepšího, pevné zdraví a ještě mnoho sil při dalším národopisném bádání.

Klára Kašparová

IV. Recenze

Sen o Vlčnově

Josef Beneš: Rok ve Vlčnově 1945 – 46. Národopisný dokument o životě obce Vlčnov 2003, 264 s., fotografie František Tomíček.

Je úctyhodné, že v době oživení knižního trhu, na němž se můžeme setkat s celou plejádou překladů zahraniční i naší odborné literatury, si několik nadšenců našlo čas, chuť a především prostředky na vydání knihy fotografií a textů o Vlčnově v polovině dvacátého století.

Základ knihy byl vlastně položen již před půl stoletím, těsně po skončení druhé světové války. Na základě myšlenky dr. Josefa Beneše, vlčnovského rodáka a zapáleného národopisného pracovníka, vzešel z jeho pera scénář dokumentace života rodné obce v průběhu jednoho roku. Realizace se ujal nivnický drogist a Benešův ochotný spolupracovník, František Tomíček. Během let 1945 a 1946 uskutečnil okolo 30 návštěv sousední obce a pořídil zde na 300 záběrů. Z nich vznikl soubor 200 fotografií, které byly s doprovodnými texty vystaveny v roce 1947 v muzeu v Uherském Brodě a následně v Uherském Hradišti. Celá akce bohužel již nebyla završena vydáním knihy, jejíž letošní premiéry se dožil pouze Josef Beneš.

Scénář, na jehož základě fotograf pracoval, si klade za cíl přiblížit současnou podobu života (1945-1946) rázovité slovácké dědiny. Nakolik se jednalo o realitu a nakolik bylo vnímání současnosti ovlivněno folkloristickou představou, musí zhodnotit každý sám. Vodítkem mohou být autentické texty, které vznikly jako doprovod fotografií a byly znovu bez větších změn použity. Promluví však i samotné fotografie, byť nově uspořádané do knižní podoby. Právě při této nové redakční práci došlo k určité druhotné filtraci a ze souboru byly použity pouze tři čtvrtiny záběrů, přičemž byla vypuštěna většina těch „všedních“, zachycující zemědělské práce a každodenní život v obci.

Hned první oddíl věnovaný jaru zevrubně popisuje náladu brzkého předjaří, očekávajícího konec zimy a počátku nové polní

práce. Ta nás ostatně bude provázet přes všechna roční období, od setí až po výmlat. Autor fotografií měl v pořizování těchto snímků zřejmě nejmenší problémy. Většina z nich jsou autentické „momentky“ zachycující reálné situace zemědělské malovýroby. Není tu patrná přílišná snaha o „národopisnou“ stylizaci do starých technik a podob práce. Naopak setkáváme se s „moderními“ stroji, všedním oblečením a vůbec reáliemi typickými ještě dlouho poté.

Druhou výraznou linkou scénáře je výroční obyčejový cyklus, prolínající se s církevními svátky a obřady. V dobovém chápání byly právě „lidové zvyky“ a jejich krojová výprava jedním ze znaků národopisné „zachovalosti“ regionu, což v případě Vlčnova platí dvojnásob. Záběry z Velikonoc, jízdy králů, dožíněk a dalších, tvoří největší počet fotografií a je zřejmé, že právě ony měly vhodně prezentovat bohatství a zachovalost lidové kultury obce. Vedle okamžitých záběrů se již častěji setkáváme s aranžovanou fotografií, podřízenou určité folklorní představě o typu a obsahu záběru, nemnoze značně romantickému. Naopak ze záběrů velkých církevních slavností na nás dýchne mnohé z dobových představ o patřičné osobní reprezentaci a společenské nutnosti účastnit se jich.

Poslední vystopovatelnou linkou je „nevšedně“ všední život Vlčnova v polovině 20. století. Autor snímků se pokouší zachytit všechny důležité okolnosti běžného dne svých současníků. Mnohé fotografie nemohou než tématicky přesahovat do zemědělství, které tvořilo převážnou část náplně dne. Jiné se snaží zachytit přípravu pokrmů, domácí práce, výrobu oděvních součástí a jiné. Je zřejmé, že u těchto snímků nastávaly největší potíže, a to především z důvodů proniknutí do intimní sféry rodinného života, který chce být prezentován odpovídajícím způsobem. Současně je patrná i určitá snaha o vylepšení, zkrášlení a do velké míry i inscenování záběrů. Můžeme pouze litovat, že fotograf se stejnou vervou, jakou zachytil okamžiky národopisně vhodné, nezachytil i ty „úpadkové“. Zaměření na jednotlivé skupiny obyvatel a jejich všedních starostí pak autor vhodně rozdělil do čtyř ročních období: **Jaro** – děti, **Léto** – mládež, **Podzim** – dospělí, **Zima** – staří.

Co v detailech chybí na úplnosti fotografického obrazu vesnice, to doplňují komentáře autora k jednotlivým snímkům, napsané s téměř padesátiletým odstupem. Zdaleka se nejedná o pouhé popisky objasňující obsah snímku, zamyšlení je mnohem širší a začleňuje

snímek do širšího kontextu životního prostoru obce. Současně je s nadhledem komentován tehdejší, v některých případech romantický, přístup k tématům snímku a nastíněna jejich reálnější podoba. Srovnáním se současností o to více vystupuje těžká dřina a skromné podmínky maloroľnické práce. Dovídáme se tak o tom, co se tehdy nestalo námětem fotografa – těžkosti roľnického života závislého na půdě, nedostatek peněz, odchod obyvatel za prací, proměny v bydlení i životních standardech, postupné nahrazování krojů městským oděvem. Celkově lze říci, že časový odstup v psaní komentářů knize jen přispěl a pomohl jí nabyt na úplnosti.

Vznikla tak v dnešní době ojedinělá publikace, která může oslovit mnoho čtenářských skupin. Jistě potěší folkloristy i regionální znalce, s kritickým odstupem se může stát pramenem pro odborníka a také potěší každého, kdo se rád seznámí s minulostí vlastní obce.

Martin Šimša

Kolektiv autorů: KÁMEN V RUKODĚLNÉ VÝROBĚ ČESKÉHO VENKOVA. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, 262 s.

Kámen hrál v lidské kultuře vždy velmi významnou roli. Možnosti jeho využití jsou skutečně nepřeborné – od pracovních nástrojů, přes tvorbu uměleckých děl až po stavební materiál. Jak už sám název napovídá, autoři této knihy se snaží o zmapování rozšíření a významu kamene v hmotné kultuře našeho venkova.

Uplatnění kamene ve venkovském prostředí bylo do značné míry závislé na výskytu jednotlivých hornin a geologické struktuře území. V regionech, kde byly vhodné podmínky k těžbě kamene, kde kameni jako stavebnímu materiálu konkuroval materiál jiný, dostupnější nebo kde se kámen nevyskytoval vůbec, k jeho významnějšímu využití z pochopitelných důvodů nedošlo. Proto hlavní oblasti výskytu kamenných staveb a kamenické produkce vždy byly spíše Čechy, na Moravě a ve Slezsku je podíl kamenných památek daleko menší.

V hojnější míře byl kámen používán ke stavbě hospodářských objektů než obytných budov, zvláště pokud šlo o objekty, ve kterých se zacházelo s ohněm, jako např. sušárny na ovoce či len, kovárny apod. Stejně tak byly z bezpečnostních důvodů budovány kamenné stodoly, sýpky a komory. Na přelomu 19. a 20. století se v širším měřítku na vesnických stavbách uplatnil kámen – břidlice jako střešní krytina. Takřka na celém našem území se můžeme setkat s drobnějšími produkty kamenické práce – ručními mlýnci, stoupami, kamennými sloupky, schodky, lavičkami nebo káděmi na vodu.

Podobně jako na mnohost kamenných staveb působí druh těženého kamene i na celkovou podobu kamenických a kamenosochařských děl. Nejčastěji využívanými horninami českého venkova jsou pískovec a žula. Jejich rozdílné vlastnosti vyžadují odlišný způsob zpracování a také jiné možnosti využití. Žula je tvrdá, hůře opracovatelná a práce z ní hotovené mají hrubší charakter. Naopak pískovec jako materiál podstatně měkčí dovoľoval rozmanitější způsoby opracování, jemnější a preciznější práci. To se projevilo zejména na pojednání dekorativních architektonických prvků – vstupních bran, portálů, ostění a také kamenných plastik. Tyto památky již spadají do činnosti kamenosochařské – jejich autory mohli být více či méně školení řemeslníci či pouzí samoukové. Jejich produkce je každopádně velice zajímavá – kromě výzdoby staveb se s těmito díly setkáváme nejčastěji v podobě drobných sakrálních objektů – pomníků a křížů.

Téma kamene a kamenických prací by nebylo úplně bez pohledu na život a sociální postavení jejich tvůrců – skaláků, lamačů kamene, kameníků i kamenosochařů. Tato profesní vymezení byla do jisté míry dána charakterem práce – skalák nebo lamač kámen dobýval, kameník a kamenosochař jej opracovávali. Často však dochází k překrývání a zaměňování termínů a to i mezi samotnými řemeslníky. Kameníci se v rámci venkovského kolektivu výrazněji prosazovali víceméně pouze v regionech, kde byla těžba kamene rozšířena a kde tedy tvořili větší skupinu. V těchto oblastech lze hovořit o určitých specifických projevech (např. písňe).

Bohatství a variabilita využití kamene je v knize ilustrována množstvím obrazových dokladů, ukazujícím nejen reprezentativní a vizuálně atraktivní projevy kamenické a kamenosochařské práce, ale také věci zdánlivě obyčejné, jako je třeba lavička či mlýnský kámen.

Jak autoři několikrát sami upozorňují, neklade si kniha vysoké odborné ambice. Má čtenáři pouze ukázat šíři a pestrost využití kamene a popřípadě jej navést na další, zevrubnější studium této problematiky. Tyto své cíle podle mého názoru splňuje bezezbytku – ať již srozumitelným, ale dostatečně erudovaným textem, pečlivě vypracovaným seznamem literatury, slovníčkem a rejstříky, či zdařilou grafickou úpravou.

Petra Kalábová

PŘI BETLÉMĚ NA SALAŠI. STARÉ VÁNOČNÍ PÍSNĚ A KOLEDY ROŽNOVSKÉ ZE SBĚRŮ JOSEFA TVARŮŽKA. Město Rožnov pod Radhoštěm – Krajská knihovna Františka Bartoše – Česká křesťanská akademie, Rožnov pod Radhoštěm – Zlín 2003, 72 s.

V roce 2003 začalo Město Rožnov pod Radhoštěm vydávat edici Rožnovské malé tisky, z níž vyšly již čtyři útlé, nicméně hodnotné svazky. Druhým z nich jsou vánoční písně a koledy sesbírané Josefem Tvarůžkem a vydané v roce 2003 pod názvem *Při Betlémě na salaši* s podtitulem *Staré vánoční písně a koledy Rožnovské ze sběrů Josefa Tvarůžka*. Unikátní sbírka Josefa Tvarůžka je významná pro rožnovský region z mnoha důvodů. Zachovává vánoční písně, které se již v době zapsání pomalu vytrácely z repertoáru Rožnovanů, podává doklad o průběhu pastýřských her, se kterými koledníci chodívali v době vánoční po staveních, můžeme se z nich však také dozvědět řadu věcí o životě a kultuře valašských pastevců. V písních jsou dokonce zmiňovaná jména rožnovských občanů.

Sbírka je opatřena úvodem, jehož autory jsou Daniel Drápala, Pavel Majer, Marie Pikalová, dcera Josefa Tvarůžka, a Doubravka Vejmelková, jeho vnučka. Než se čtenáře dotkne vánoční atmosféra pastýřských písní, může se seznámit se světem „starých Valachů“. Autoři nám přibližují zvyky pojící se k adventu a době vánoční: věštění, obchůzky Mikuláše, jeho Matičky či sv. Lucie, dozvíme se, jak se lidé připravovali na Vánoce i jak vypadal Štědrý večer a dny následující.

Další část je věnovaná samotným pastýřům a pastýřským hrám. Zvlášť je upozorněno na vypovídací hodnotu písní pojících se s pastýřskými hrami. Autoři tak nabízejí čtenáři jakousi cestu, kterou se mohou při čtení nechat vést.

Každý křesťanský národ, ať už pochází odkudkoli, se ztotožňuje s novozákonním příběhem narození Spasitele a sám sebe spatřuje v rolích svědků či účastníků této události. Nejinak tomu bylo i u valašských pastevců. Sami sebe viděli jako betlémské pastýře, jimž byla ta šťastná zpráva zvěstována. Betlém tak pomyslně vyrůstá v jejich rodném kraji a celý příběh je tomu přizpůsoben. Texty písní se do lidového prostředí dostávaly z různých zdrojů. Většinou je psali rechtoři nebo mohly pocházet z tištěných zpěvníků, mnohé vzešly přímo z lidového prostředí, datují se do přelomu 18. a 19. století, o čemž svědčí i jejich jazyk.

Písně spojené s pastýřským koledováním začaly mizet z aktivního repertoáru před 120 lety. Josef Tvarůžek je zaznamenal, ale nevydal. Jedinou osobou, které byl rukopis svěřen, byla jeho dcera Marie Pikalová. Autor si byl velmi dobře vědom národopisné hodnoty nasbíraného materiálu, stejně jako vydavatelé této knížky. Obsahuje převážně rozsáhlé písně popisující zvěstování Kristova narození a cestu pastýřů a lidu k Betlému, aby se děťátku poklonili. Možná právě pro svou rozsáhlost se v repertoáru neudržely a byly nahrazeny písněmi nápěvově i textem jednoduššími. Většina pastýřských písní má povahu dialogu a začíná zvěstováním radostné noviny bačovi andělem. Ten ve velké bázni vzbudí pastýře, plné nedůvěry k andělskému hlasu, a když se všichni dozví o narození Spasitele, rozhlašují zprávu dál, shánějí, co by Kristu přinesli, připravují se na cestu a vydávají se k Betlému, aby se mu poklonili, předali dary a dokonce jej rozveselili hudbou. Jiné písně pouze popisují události, které následovaly po příchodu anděla, zvláště pak přípravy na setkání s Kristem. Popisy jsou místy dosti detailní, některé texty mají až 20 slok, takže si můžeme udělat představu o tom, jak vypadal život pastevců ovcí na Valašsku, o jejich hmotné kultuře i sociálních zvyklostech. Písně vyjadřují úctu a radost nad narozením dítěte, zároveň se v nich objevuje svérázná valašská veselost, která patřila k životu na salaši.

Nově vydaná sbírka není oproti rukopisné kolekci úplná. Tvoří ji převážně písně, které sám autor Josef Tvarůžek označil jako

rožnovské, nebo „v Rožnově silně zdomácnělé“. Originální záznamy nebyly příliš upravovány a i sám Tvarůžek napsal, že na úpravy textu mnoho nepřihlížel, jelikož se více zaměřil na hudební stránku. Dostává se nám tedy do rukou sbírka hodnotná po mnoha stránkách – národopisně, hudebně i jazykově.

Eva Románková

RAJČE NA ÚTĚKU. KAPITOLY O KULTUŘE A FOLKLORU DNEŠNÍCH DĚTÍ A MLÁDEŽE S UKÁZKAMI. Etnologický ústav AV ČR, Brno 2003, 287 s.

„Co je to? Je to červené a je to za rohem.“ – „Rajče na útěku.“ Podle této nepravé, žertovné hádanky je pojmenována kniha, která si klade za cíl přiblížit čtenářům současnou kulturu a folklor dětí a mládeže (viz podtitul knihy). Název byl vybrán záměrně, jak píše Jana Pospíšilová v úvodní kapitole, „odpovídá obsahu knihy, pojednávající o kultuře dětí a mládeže, o světě, jenž se rozprostírá – obrazně řečeno – také někde za rohem, v prostoru skrytém a utajovaném před dospělými“ (s. 9).

Jedná se o sborník šesti příspěvků, jejichž autory jsou pracovníci brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. Jednotlivé studie mohly vzniknout díky grantovým projektům, na kterých se autoři během posledních let podíleli. A v tom spočívá také jeden z hlavních kladů *Rajčete na útěku* – všechny studie jsou podloženy rozsáhlými terénními výzkumy (dotazníky, interview, besedy, písemné práce dětí) a jednotliví autoři svá témata sledují již delší dobu.

I když dětský folklor nebyl nikdy v etnografické / etnologické literatuře opomíjeným tématem, větší zájem vzbudil v 70. letech 20. století – a to jak v evropském, tak i v českém prostředí. U nás to byly především výzkumy vyprávění mezi dětmi nebo výzkumy zpěvnosti, které provádělo brněnské pracoviště v 70. a 80. letech 20. století.

Jak už jsme zmínili, kniha obsahuje šest studií, které mapují svět dětí a mládeže, a to se zřetelem na vyprávění (Jana Pospíšilová – žánry vyprávění; situace vyprávění; předávání), zpěv (Marta Toncrová – výzkum zpěvního repertoáru a postavení lidové písně v něm; faktory ovlivňující utváření hudebního povědomí, zálib a schopností – rodina, okolí, média), slavení Velikonoc (Věra Frolcová – otázky spojené s problematikou sociálních kontaktů – vztahy mezigenerační, vztahy mezi vrstevníky; postoje k Velikonocům a velikonočním tradicím; komunikace prostřednictvím obřadů koledování, zpěv a folklor), oslavy jiných svátků – Mikuláš, Vánoce, narozeniny, svátek, Svátek matek, Den dětí a sv. Valentýn (Alexandra Navrátilová – sledování podílu dětí a mládeže na přípravě a průběhu svátečních příležitostí, jejich vztahu k tradičním i novodobým obyčejovým projevům), odívání (Jiřina Kosíková – styl odívání vyhraněných skupin a vztah mezi způsobem odívání mladého člověka a jeho příslušností k některé z těchto skupin – příznivci punku, techno hudby, skatebordisti, skinheadi ad.; motivy mladých lidí, jejich identifikace se skupinou; postoje a názory na společnost dospělých) a tramping (Karel Altman – tramping jako způsob sdružování a trávení volného času mládeže).

Chvályhodné je, že se výzkumy současného světa dětí a mládeže neomezily pouze na tradiční národopisné oblasti, ale byly prováděny i v oblastech méně etnograficky „živých“, v menších či větších městech. Nabízí se tak možnost geografického srovnání. Historické srovnání je možné jen v některých případech, a to na základě výzkumů, které provádělo brněnské pracoviště dříve (viz výše).

Studie by se daly rozčlenit do dvou skupin – jedna skupina se zabývá fenomény, kterým je v národopisné literatuře věnováno dostatečné množství pozornosti (tím nemyslíme jen jejich výzkumy v dětském prostředí, ale v „lidovém“ prostředí vůbec) – vyprávění, zpěv, obřady, svátky; druhá skupina se zabývá fenomény, které jsou zpracovávány teprve v poslední době (oděv různých sociokulturních skupin, tramping). Dalo by se říci, že se tyto dvě skupiny statí také liší v prostředí, ze kterého pocházejí respondenti, v prvním případě jsou z městského i venkovského prostředí, kdežto v druhém případě probíhaly výzkumy spíše v prostředí městském.

Složitější to je podle našeho názoru s vymezením věkové hranice mládeže – do kdy je možné zařadit dotazované do této věkové

kategorie? V terénních výzkumech prováděných na základních a středních školách je věková hranice jasná – 18, resp. 19 let (výjimku tvoří několik dotazníků vyplněných studenty VŠ). V některých kapitolách tuto věkovou hranici část respondentů přesahuje (např. v kapitole o odívání – vzpomínky starších respondentů jsou zde ovšem nutné, aby mohla být rekonstruována „historie“ odívání některých z popisovaných skupin) nebo je těžko určitelná (tramping – především v této kapitole se podle našeho názoru v obsahu ztrácí zřetel na svět dětí a mládeže).

Nezanedbatelnou částí knihy jsou již v podtitulu uvedené „ukázky“. Knihu doplňuje celá řada fotografií, notové záznamy písní, reprodukce různých tiskovin, záznamů vyprávění a výpovědí dětí a mládeže. Díky nim má čtenář možnost alespoň částečně nahlédnout do materiálů, které byly sebrány během terénních výzkumů a které se staly základem dalších interpretací.

Rajče na útěku je dobrá kniha, která si zaslouží pozornost nejen etnografů, ale i zástupců dalších vědních oborů. Na kulturu a folklor dětí nahlíží nově, otevírá zajímavá témata. Nezbyvá než se těšit, že se dočkáme i dalších „kapitol“ o jiných sférách života dětí a mládeže.

Jana Nosková

Luděk Štěpán – Renáta Růžičková – Ivo Šulc: CHRUDIMSKO. ZTRACENÉ I ZACHRÁNĚNÉ POKLADY. Státní okresní archiv v Chrudimi, Chrudim 2003, 136 s., barevné a černobílé fotografie.

Státní okresní archiv v Chrudimi se v posledních letech věnuje pozoruhodné ediční činnosti. Téměř všechny vydané publikace budí zaslouženou pozornost nejen po stránce obsahové, ale také bezvadným grafickým zpracováním, což nebývá vždy samozřejmostí. K takovým publikacím se jednoznačně řadí práce nazvaná *Chrudimsko. Ztracené i zachráněné poklady* vydaná v roce 2003, jejímiž autory jsou Luděk Štěpán, Renáta Růžičková a Ivo Šulc.

Základem celé publikace jsou diapozitivy, které pořídil L. Štěpán v letech 1960 až 2000 ve snaze dokumentovat sídelní krajinu rozmanitého Chrudimska. Díky tomuto úsilí vznikl jedinečný soubor snímků dokládající proměny regionu v průběhu čtyřiceti let. Knížka obsahuje stovky reprodukováných záběrů, které jsou prezentovány na křídovém papíru v téměř dokonalé kvalitě. Tématicky jsou rozčleněny do kapitol nazvaných: *Sídelní krajina, Tvář vesnických sídel, Z měst a městeček, Lidová architektura – dům, Lidové zemědělské stavby, Panské stavby v proměnách času, Vesnické technické stavby, Osudy církevních památek, Úděl židovských památek, Začátky skanzenu na Veselém Kopci 1969 – 1981*. Textová část se omezuje na rozšířené popisky k fotografiím a úvody jednotlivých kapitol.

Měla jsem to štěstí, že jsem několik let byla spolupracovnicí L. Štěpána a dobře tedy vím, že jeho práce byla systematická s cílem zachytit co nejvíce přírodních zajímavostí, co nejvíce dokladů lidového stavitelství, slohové architektury, technických památek i zajímavých lidí. S odstupem času nejvíce obdivuji jeho intuici dokumentovat zdánlivě i méně podstatné: například kříže u cest, detaily prvků lidového stavitelství, některá řemesla a činnosti spojené s hospodářstvím... To je ostatně patrné i z pouhého listování knížkou. Archiv snímků pořízených L. Štěpánem již mnohokrát posloužil při rekonstrukci památek nejen při vzniku muzea v přírodě na Veselém Kopci, ale i při záchraně dalších památek Chrudimska. Pořizované záběry byly pečlivě voleny, nejsou však „pouze“ dokumentem, ale mají i svou „duši“. Nevím, jak to napsat lépe, ale mám pocit, že prostřednictvím publikovaných snímků je cítit atmosféra krajiny, domů, zvoníčků.

Knížka *Chrudimsko. Ztracené i zachráněné památky* má velký význam pro každého, kdo se zajímá o Chrudimsko z hlediska hmotných památek. V některých případech shromážděné dokumenty přesahují regionální rozměr, např. dokumentace týkající se technických památek. V každém případě je výpovědí o obrovské práci L. Štěpána. Je dobře, že s pomocí spoluautorů z chrudimského archivu je alespoň její část veřejnosti přístupná.

Ilona Vojancová

TĚŠÍNSKO 5. díl.

Kadlubiec, D.: Těšínská lidová kultura a polská národnostní menšina; **Sulitka, A.:** K otázce motivace národnostního hnutí; **Štika, J.:** Lidová kultura na Těšínsku – závěry; **Štika, J.:** Názvy Lach, Valach, Gorol a název regionu

Uspořádal Jaroslav Štika. Muzeum Těšínska, Valašské muzeum v přírodě, Nakladatelství Tilia, Český Těšín – Rožnov pod Radhoštěm - Šenov 2003, 196 s., barevná obrazová příloha, 2 mapy a černobílé fotografie v textu.

Hlasováním v anketě členů Národopisné společnosti o významných dílech oboru se ocenění v kategorii „publikace“ dočkala pětidílná monografie Těšínsko a její editor i autor několika statí PhDr. Jaroslav Štika, CSc.

V historii národopisného bádání není mnoho oblastí, které by se v současné nebo nedávné době dočkaly tak rozsáhlé monografické práce, v případě Těšínska za účasti téměř tří desítek autorů, jejichž studie jsou uspořádány do pěti samostatných svazků provázeny barevnými obrazovými přílohami a bohatou obrazovou dokumentací v textu.

Původní záměr vydat čtyřsvazkové dílo byl v průběhu přípravných prací změněn a do tisku byl připraven díl pátý - sumarizující. Důvody vydání osvětluje v jeho úvodu editor: „Během přípravy jednotlivých dílů se ukázala potřeba doplnit obraz kraje o další dvě témata – tím prvním je role osobností evangelického náboženství ve vývoji kultury i duchovního života kraje..., druhé téma pojednává o kulturním a jiném přínosu občanů polské národnosti.... „ První ze dvou následujících studií J. Štíky sumarizuje získané poznatky, zveřejněné v monotematických studiích věnovaných jednotlivým složkám lidové kultury. Postulát o historické existenci tří skupin obyvatel a také třech typech lidové kultury, jíž byly nositeli, pak inspiroval poslední text, věnovaný vzniku a vývoji názvu Lach, Valach a Gorol a vztahu pojmenování k pojmenování Těšínska a odpovědi na otázku, zda je Těšínsko samostatným etnografickým regionem.

Hned první studie, jejímž autorem je Prof. Dr. Daniel Kadlubiec, dnes nejvýznamnější osobnost polského etnografického dění u nás, podává chronologický přehled aktivit polského etnika na poli

dokumentace lidové kultury a folklórního hnutí mapující činnost regionálních i profesionálních badatelů. Od počátku zájmu o lidovou kulturu až do současnosti je patrná snaha získat co nejvíce informací, jak odbornými tak regionálními badateli, začlenit tradici i do současného života jako jeden ze znaků identity. Můžeme jen závidět práci bibliografické, výzkumné a dokumentační, které realizovali členové Etnografické sekce PZKO v posledních desetiletích. Těšínsko se těšilo a těší zájmu polských badatelů, o jejich aktivitách nejsme bohužel často podrobněji informováni, i když spolupráce by přinesla jistě významné výsledky. Závěr textu je věnován širokému folklórnímu hnutí, v němž jsou angažovány nejen skupiny městské, ale také soubory působící na vesnicích. Z celé studie je patrná snaha ukázat, že lidová kultura je i dnes živá, její znalost a také revitalizace, zejména folklórních projevů, může být trvalou součástí regionální kultury a také jí v případě polského etnika je.

Druhým autorem, který se na obsahu dílu podílel, je PhDr. Andrej Sulitka, CSc., který Těšínsku, zejména v osmdesátých letech minulého století, věnoval velkou pozornost národnostnímu vývoji a vzájemnému vztahu polské a české národnosti. Proto mohl bez větších úprav zveřejnit svou nepublikovanou studii věnovanou náboženským poměrům evangelíků v meziválečném období, které bylo poznamenáno nejen spory jazykovými, ale také politickými a stranickými. Obrátil tak pozornost k dalšímu fenoménu, bez jehož znalosti nemůžeme dobře Těšínsko pochopit, a tím je náboženská konfese, která v případě evangelíků má své historicky založené výjimečnosti a také osobnosti, které se na dokumentaci lidové kultury podílely již v polovině 19. století (J. Winkler). Zatím co Kadlubiecova stať je spíše popisná, bez hodnotících prvků, Sulitka hodnotí jeden z podnětů, majících vliv na místní poměry v době, kdy se rozdělené Těšínsko stalo součástí dvou států.

První text PhDr. Jaroslava Štíky, CSc. je zobecněním toho, co bylo v první čtyřech svazcích monografie jednotlivými autory shromážděno a publikováno. Postupně hodnotí a charakterizuje jednotlivé části jak hmotné, tak duchovní kultury, zařazuje je do kontextu a popisuje jejich vývoj. Závěr dává za pravdu, jak sám autor konstatuje, regionálním pracovníkům z 19. století, kteří na území Těšínska rozeznávali tři etnografické skupiny, formované postupně v úzké závislosti na postupném osídlování území.

Poslední studie, téhož autora, věnovaná názvům Lach, Valach a Gorol vychází z postulátů studie předcházející. Autor zde využil všech dostupných historických pramenů, zjištění v terénu i zpráv z literatury, aby zmapoval nejen výskyt a užívání všech tří pojmů, které souvisí se třemi subtypy lidové kultury, ale zkoumal jejich užívání a význam mezi obyvateli. Metoda, kterou použil již při své práci o etnografickém regionu Moravské Valašsko v polovině sedmdesátých let, přinesla své ovoce. Stejně jako další badatelé v závěru konstatuje, že Těšínsko jako samostatný etnografický region můžeme sledovat jen do poloviny 19. století, kdy zde převládal tradiční způsob života. S ústupem tradice po polovině století se začaly velmi rychle, i když nestejně, stírat diferencující znaky – způsob obživy, mluva a folklórní projevy. Na rozdíl od jiných oblastí se však začalo ve stejném období vytvářet povědomí o těšínské lidové kultuře jako kulturně historickém fenoménu, který je základem pro identitu oblasti. Na Těšínsku, ve srovnání s jinými oblastmi tyto aktivity přetrvávají až do současnosti, podporovány zejména lidopisnými pracovníky a folklórními soubory.

Poslední díl provází nutné přehledy obsahu předcházejících svazků, resumé a doslov, který podrobně popisuje všechny nesnáze a překážky, které realizaci této rozsahem mimořádné monografie provázely. Právě jeho četba přitakává konstatování, že i příprava „neškodné národopisné monografie věnované území na pomezí“ může být velmi dramatickým dějem.

Vznik a zejména obsah posledního, závěrečného svazku a jeho časová aktuálnost, dává mnoho důvodů vrátit se s určitým odstupem k celému dílu a zamyslet se nad jeho významem pro další zkoumání lidové kultury nejen na Těšínsku. Obsahu jednotlivých svazků a studií v nich zveřejněných se věnovala již celá řada recenzí, nicméně ukončení tak dlouhodobého projektu provokuje k několika úvahám.

Výjimečnosti podmínek, za nichž bylo vydání realizováno, si byl na prvním místě vědom editor, který v doslovu posledního dílu shrnul nejjednodušší „životopis“ monografie. Podnětem pro zpracování původního záměru vydání byly výzkumy konané v regionu pod vedením doc. Drahomíry Stránské v první polovině padesátých let. Zprávy z výzkumu jednotlivých obcí, publikované časopisecky, přinášely údaje svědčící jak o archaičnosti a zachovalosti prvků lidové kultury, tak o jejich mnohotvárnosti a životnosti.

Česká část Těšínska, ležící na samém okraji „ocelového srdce republiky“, s významnými těžebními lokalitami na svém území, výjimečným historickým vývojem, jazykovými zvláštnostmi byla po několik let „zemí zaslíbenou „pro folkloristy, etnografy i muzeology. Samotný životopis přípravy a realizace vydání je, řečeno literárním termínem „románem na pokračování“, jehož jednotlivé kapitoly bych ráda ve stručnosti připomněla. Zvláště proto, že se zapíše do dějin oboru mnoha, ne vždy pozitivními nej.

Projekt, který si za své vzala řada pracovníků tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku, se dostalo již od poloviny padesátých let náležitě podpory. Velké úsilí, které skupina autorů vybraných pro zpracování kapitol vynaložila, nebylo ale v dohodnutém termínu završeno a celý projekt byl na počátku sedmdesátých let odsunut do pozadí. Problémem také byla skutečnost, že do přípravy nebyli, až na výjimky, zapojeni regionální badatelé a vlastivědní pracovníci. Mezi autory najdeme pouze vědecké pracovníky tehdejšího Slezského ústavu a muzea. Celá práce se realizovala bez toho, že by do ní byla také intenzivněji zapojena regionální muzea a jejich sbírky, spolupracovníci v terénu. Autorský kolektiv nebyl, jak sám editor konstatoval, týmem, ale skupinou individualit, úroveň zpracování jednotlivých kapitol byla různá, některé, zejména historická a demografická byly nutně poplatné době a její ideologii.

Zlom a oživení přinesl příchod jednoho z klíčových autorů – Dr. Jaroslava Štíky do rožnovského muzea, kde se už od konce šedesátých let stala zejména hmotná lidová kultura Těšínska předmětem dokumentačního a badatelského zájmu. Přispěla k tomu změna koncepce tvorby nových expozičních areálů muzea, prosazená Ing. J. R. Bečákem a jeho spolupracovníky: součástí tzv. Valašské dědiny se měl stát v samostatném areálu soubor obytných a hospodářských staveb z Těšínska. Je samozřejmé, že spolu s plánovou, historickou a etnografickou dokumentací a transferem objektů byly prováděny rozsáhlé sběrové akce, aby byla vytvořena kolekce využitelná při tvorbě expozic jednotlivých usedlostí. Spolu s dokumentací sbírkovou se rozvinul také výzkum, zejména lidového stavitelství, bydlení, oděvu.

Dr. Štika znovu navázal spolupráci s autory, k nimž přibyli pracovníci muzea a vznikla celá řada studií i časopisecky publikovaných. Vydání monografie se podařilo zařadit do vydavatelského

plánu Nakladatelství Profil v Ostravě a zdálo se, že přes všechna normalizační omezování, spatří výtisk světlo světa. Nová koncepce díla vycházela z vyhodnocení dosud zpracovaných kapitol a ze snahy zapojit do přípravy také znalce lidové kultury a tradice z Těšínska, kteří do té doby stáli mimo. Svým dílem měli přispět historici a jazykovědci, aby celý obsah byl zasazen do historického kontextu.

K tomuto období se také váže zásadní změna obsahové charakteristiky díla z vědeckého na populárně naučnou monografii pro širokou veřejnost. Příprava ale, i když jejím významným činitelem se stal Dr. Ivo Stolařík, byla jakoby zakletá. Teprve v roce 1986 se podařilo texty dokončit a odevzdat do nakladatelství. Na vině protahování prací nebyla jistě neschopnost obou editorů, ale změny v autorském týmu, nemoc a úmrtí některých autorů, liknavost v odevzdávání textů, změna badatelského tématu nebo pracoviště autorů. Také nakladatelství s vydáním nespěchalo – kritice byla podrobena nízká kvalita a rozsah obrazových příloh, u populárně naučných děl velmi důležitá, nezařaditelnost titulu do edičního plánu, samo nakladatelství vyvíjelo minimální snahu v popularizaci titulu, který byl regionálními pracovníky, odborníky v muzeích i členy národopisných souborů očekáván s velkým napětím. Celá záležitost se protahovala a s listopadem 1989 skončila u redakčně upraveného rukopisu, který byl naštěstí vrácen do Rožnova a nedošlo k jeho znehodnocení.

K projektu se vrátil jak Dr. Štika, tak Dr. Stolařík až v polovině devadesátých let, kdy Valašské muzeum v přírodě získalo finanční podporu na ukončení práce a vydání monografie. Úkol to byl na první pohled téměř neřešitelný. K dispozici byly texty z poloviny 80. let, často poznamenané ideologickými omezeními, někteří autoři již do jejich obsahu nemohli zasáhnout, protože zemřeli. Chyběla například studie o přírodních poměrech, bez omezení ideologických napsaná studie historická a demografická. Dialektologická, která byla k dispozici od dr. Pallase, měla téměř 40 let. Proto se hned v 1. svazku objevily studie ryze současné, které přinášely nový pohled zejména na historické události. Editor také nechal aktualizovat texty O. Sirovátky a J. Gelnara, když oba již zemřeli. Původní text o oděvu napsaný doc. Stránskou před jejím úmrtím byl konfrontován se studií Emilie Harokové, napsanou v polovině let osmdesátých.

Některé kapitoly z hmotné kultury naopak aktualizovány nebyly a obsahovaly informace, které se výrazně rozcházel se současným stavem. Neaktuálnost textů, z nichž některé byly téměř 40 let staré, nebyla brána jako nedostatek, a tak byl čtenář v mnoha případech mystifikován. K aktualizaci nedošlo ani tím nejjednodušším způsobem – připojením bibliografie statí, které byly k tématu publikovány po dokončení textu.

Zvláště když si uvědomíme, že od roku 1957 vychází v Českém Těšíně čtyřikrát ročně časopis Těšínsko, kde články s národopisnou tematikou tvoří téměř 20 % textů včetně původních zápisů, že zde vyšlo 17 svazků Studií o Těšínsku, z nichž některé jsou téměř výhradně věnovány lidové kultuře, národopisné bibliografii a vzpomínkovému vyprávění. Že Etnografická sekce PZKO vydala bibliografie, monografie i sborníky věnované lidové kultuře a brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR sborník jako výstup ze svého výzkumu věnovaného Slezsku, jehož součástí Těšínsko je, pak je to konstatování smutné.

Autorka stejně jako řada dalších, kteří na Těšínsku působí a zajímají se o výsledky etnografického bádání o lidové kultuře jak v české, tak polské části regionu, očekávala, že tento nedostatek bude napraven v závěrečném dílu vloženou bibliografií nebo alespoň soupisem statí k jednotlivým kapitolám. Bohužel se tak nestalo a celá, téměř půl století trvající snaha vydat o Těšínsku kvalitní monografii, zůstala před cílem stát. Zvláště nešťastné je to s ohledem na regionální pracovníky, studenty, muzejní etnografy a ty, kteří prostřednictvím souborů, zájmových sdružení a obcí vyvíjí trvalou snahu o poznání historie lidové kultury a její ožívání.

Závěrečná poznámka, která se nepíše právě lehce, se týká úrovně tisku. Zejména dnes, kdy se kvalita tisku, včetně barevného, dá ovlivnit. Už první díl svou barevnou nevyvážeností reprodukováných snímků, z nichž řada byla pořízena nově a tudíž technicky kvalitně, podněcoval kritiku a návrhy na změnu tiskárny. Proč k ní nedošlo, není jasné, když nedostatky v práci s barvou se projevovaly permanentně až do dílu posledního, jehož obálka se špatně reprodukováným snímkem by už se dnes neměla stát skutečností.

Práce, trvající v posledním období téměř osm let, skončila. Na jejím počátku byla před 50 lety snaha přiblížit odborné veřejnosti

pozoruhodnou lidovou kulturu regionu „na pomezí“, která svou mnohotvarostí, nositeli současnými i minulými, stavem dochovaných památek budila zájem. Už také proto, že tato studnice tradice se nacházela v těsné blízkosti více jak století kouřících komínů třineckých železáren, karvinských dolů a ostravských šachet a hutí. Široké zázemí folklorního hnutí, mající kořeny v aktivitách po 1. světové válce a nepřetržitě rozvíjené až do současnosti, vytvářelo a vytváří dosud mimořádné prostředí pro předávání tradice a úctu k ní. Monografie k těmto snahám v rámci svých, svízelným osudem omezených možností, přispěla. Že to není výsledek odpovídající vynaložené práci, není vina editora a autorů, ale právě okolností, které se nám daří tak málo ovlivňovat.

Jiřina Veselská

Miloš Tomandl: BIBLIOGRAFIE DIPLOMOVÝCH PRACÍ. Ústav etnologie FF UK, Praha 2004, 152 s.

Autor zpracoval velmi aktuální a k vědeckému bádání velmi potřebný materiál – retrospektivní a anotovanou bibliografii v oboru národopis/etnologie. Bibliografie se týká diplomových prací, uložených v archívu Knihovny Ústavu etnologie Filozofické fakulty UK v Praze. Jde o poprvé předložený komplexní anotovaný přehled o diplomových pracích, obhájených po roce 1945. Bibliografické záznamy jsou uspořádány abecedně dle příjmení autorů práce. Součástí bibliografie je dnes již samozřejmě zpracovaný geografický a tématický rejstřík. Autor u zpracované bibliografie provedl důslednou anotaci titulů a při přípravě této bibliografie využil svých bohatých zkušeností s edicí bibliografií diplomových prací i s redakční přípravou celé řady sborníků edičně vznikajících na půdě Ústavu etnologie FF UK v Praze (je též dlouholetým editorem sborníku *Studia ethnographica, Philosophica et Historica, Acta Universitatis Carolinae*).

Cílem bibliografie je zprostředkovat zájemcům (mnohdy ve shrnující podobě) primární poznatky uložené v absolventských pracích z oboru národopis. Bibliografie též odráží zaměření posluchačů, často

spojené s jejich další specializací a působením v oboru, jakož i profil vytýčených či zadaných diplomových prací obhájených na Ústavu etnologie FF UK v Praze (dříve na katedře etnografie a folkloristiky FF UK v Praze). Diplomové práce přináší poznatky ze studia tradiční lidové kultury, ale i o zaměření trendů studia, které je charakteristické právě pro druhou polovinu 20. století (studium etnických procesů, rómské problematiky, minorit v ČR, apod.).

Z etnografie jsou v diplomových pracích zastoupeny především osídlení, stavby, bydlení, dále zvyky, obyčej, sociální zřízení a společenské vztahy a již výše zmíněné etnické procesy. Z folkloristiky bylo nejvíce diplomových prací věnováno slovesné folkloristice (což je přirozené vzhledem k vývoji oboru), překvapivě poměrně málo prací bylo zaměřeno na problematiku lidového umění. Přehledně a s maximální pečlivostí zpracovaná bibliografie vytváří předpoklady stát se velmi vhodnou pomůckou k doplnění základní literatury a pramenů.

Lubomír Procházka

V. Aktuality

Musaion – nová národopisná expozice Národního muzea

Jiřina Langhammerová

Musaion – z řeckého museion – chrám múz. Z tohoto široce obsažného pojmu antiky vzniklo polatinštěné - museum – a po řadě staletí označení pro instituce nám důvěrně známé, zejména z kulturní historie 19. a 20. století. Jejich ukázněný, tichý chod přirozeně přežala i muzea a expozice s národopisnou tematikou – ať pojatá regionálně, v zapojení do vlastivědy, historie nebo jako celky samostatné. Význam muzeí i jejich podoba se vyvíjí spolu s dobou a potřebou adekvátním způsobem vnímat poučení a kontakt s jinde nedostupnou realitou. Konkurence médií, rozvoj cestování, všeobecná vzdělanost, inklinace ke světu techniky a jistě řada dalších významných činitelů v jistém směru odtahuje společnost od potřeby prohlížet si reálie, kterých zatím sběratelé nashromáždili statisíce. V současnosti se pro tento mimořádný odkaz vžilo označení - národní kulturní dědictví. Je dobré, že se díky našim předchůdcům tento vznešený pojem samozřejmě dotýká i hodnot tradiční lidové kultury, právě těch, které jsou tématem obsáhlých národopisných sbírek a problémem jejich soudobých expozic.

V roce 1895 se v rámci připomínky jubilea Národopisné výstavy 1895 konala v Moravském zemském muzeu v Brně vědecká konference, věnovaná národopisnému muzejnictví. Právě zde jsem poprvé přednesla záměr projektu Musaion, jako nové koncepce budoucího národopisného muzea v Praze. Přítomný doc. Ludvík Kunz, jako doyen národopisného muzejnictví, tehdy za mnou přišel se slovy – „Oba asi patříme mezi snílky“. Dnes lze říci, že nešlo jen o sen. V roce 2004 se naplnil projekt pražského národopisného musaionu a roku 2005 se nově pojatý muzejní celek otevře veřejnosti. Cesta k tomu to cíli byla dosti složitá a dlouhodobá.

Pražské národopisné muzeum, přesně Národopisné muzeum československé, vzniklo jako přímý výtěžek zmíněné Národopisné výstavy rok po jejím zahájení, tj. 15. května 1896. Jeho první sídlo bylo

ve stejných prostorách, kde se připravovala zmíněná výstava – v paláci Silva Tarouccy v Praze na Příkopě. Po vypršení nájemní lhůty se pro muzeum hledala vhodná budova. Našla se v letní vile rodiny Kinských v Praze na Smíchově, kterou město Praha prakticky pro tento účel od majitelů i s rozsáhlým parkem zakoupilo. V roce 1901 se sem muzeum přestěhovalo a od roku 1903 byla zpřístupněna jeho expozice. Od této doby se píše historie pražského národopisného muzea v tomto areálu, dnes známého více pod pojmem Letohrádek Kinských.

Národopisné muzeum prožilo v Kinského zahradě celé století. U jeho počátků stály nejen sběratelské a odborné aktivity konce 19. století, ale i léta následná, kdy se muzeum usadilo v nově získané budově a v prvních desetiletích 20. století prožívalo první dobu rozkvětu. Po několika letech přibyla i další budova v Kinského zahradě, tzv. Švýcárna, kde se prezentovaly nově koncipované fondy z okruhu zemědělské práce a řemesel. Tato tvůrčí a možno říci šťastná éra muzea skončila I. světovou válkou. Po ní přišly problémy zejména finanční, ústící v roce 1922 do spojení s Národním muzeem, jako jeho Národopisné oddělení a dodnes se celek vyvíjí v této součinnosti. Tvář „Národopisného muzea“, jak se dodnes celku říká, v průběhu 20. století ovlivňovala řada předních národopisců jako vůdčích osobností. Za všechny jmenujeme alespoň ty, které se vtiskly do paměti historie jako tvůrci expozic a výstav, k čemuž naše dnešní uvažování směřuje. Tedy – Lubor Niederle, Drahomíra Stránská, Helena Johnová a Alena Plessingerová. Každá osobnost promlouvala svou koncepcí ke své generaci a muzeum bylo zhruba po celé 20. století jedním z významným center národopisné práce v naší zemi. Poslední vlna výrazných odborných aktivit patřila 60. a 70. létům. Nejen, že se muzeum opravilo a vznikla nová moderní expozice, ale do muzea následně přišla nová generace etnografů, pořádala se zde řada výstav a konaly v té době ještě v muzeích málo frekventované folklorní a společenské aktivity. Národopisné muzeum se tak stalo tradiční a neotřelou oázou kulturního života Prahy své doby. Pak přišel pád. V 80. letech budova začala citelně chátrat, nebylo dostatek peněz, ale ani veřejného zájmu tento mimořádný celek podporovat a budovu reálně chránit. V roce 1986 se sbírky veřejnosti uzavřely, fondy odstěhovaly a cenná budova, stále více chátrající, čekala po léta na řádnou údržbu.

Možná, že právě zmíněný tradiční duch muzea, spjatý nejen v názvu s národem a jeho dědictvím, nenechal ani poslední jmenovanou generaci muzejních odborníků v klidu. Po roce 1989 se situace ještě zkomplikovala majetkovými problémy a vztahy k pražskému magistrátu, vedla se vleklá jednání o využití objektu a financích. Nepomohly ani výrazné výstavní a programové aktivity kolem jubilea Národopisné výstavy a založení vlastního muzea. Roce 1998 se situace vyhroutil natolik, že národopisci vzali osud muzea do svých rukou. Vznikla ve spolupráci Národního muzea, Národopisné společnosti a Folklorního sdružení ČR „Petice občanů za obnovu Národopisného muzea v Praze, adresovaná Parlamentu ČR. Ve velmi krátké době ji podepsalo 5 378 občanů – s cílem obnovit tento stánek národopisu v původní budově Letohrádku. Záležitostí se skutečně podařilo rozhybat stojaté vody – přes Senát a Poslaneckou sněmovnu, Ministerstvo kultury, vedení Národního muzea k jeho Národopisnému oddělení, které stálo u zrodu této akce a dnes se těší z budoucnosti. Ta je na dosah. V roce 2005 se bude Národopisné muzeum znovu otevírat veřejnosti, tentokrát jako výše zmíněný Musaion.

Tento neobvyklý název i téma samotné jsme nezvolili náhodně. Za léta odmlčení a zároveň přemýšlení o budoucí podobě muzea, uzrál názor na jeho příští charakter. Ten bude v souladu nejen s tendencemi muzejnictví ve světě, ale především s oborem národopisu či etnologie s vědomím jeho podstatné hodnoty synkretismu, prolínání žánrů a hodnotových sfér. Pro ně je příhodná různorodost prezentace, koncepčně propojená do jednoho celku. Proto zmíněný Musaion a jeho široce chápaný význam. Novým názvem chceme zdůraznit jistou odlišnost této instituce od klasického muzea s přesně definovaným obsahem a zavedeným chodem. Stálou expozici chceme využívat jako odrazového můstku dalších aktivit – živého provozu rukodělných a výtvarných technik, koncepčně propracované koncertní činnosti, zaměřené na různé folklorní žánry, budeme na ni vázat práci edukační, přednáškovou, chystáme zapojení speciální cestovní kanceláře, která návštěvníkům přiblíží témata, která expozice neobsáhne.

K naznačeným aktivitám má muzeum dostatek vhodných prostor. Především obě budovy – Letohrádek a Švýcárnu Kinských, ale i další prostory, dávající možnost příležitostně využít i zahradu Kinských, která podobně jako Letohrádek dnes již září novotou po

důkladné rekonstrukci. V budoucnosti chystáme opětne zprovoznění kostelíka sv. Michala z Podkarpatské Rusi, který byl péčí muzea v roce 1929 do areálu převezen. Tím se dostáváme k vlastnímu obsahu činnosti. Zmíněný kostelík bude významným doplňkem expozice zaměřené na kulturu Evropy a Slovanstva, v budoucnu umístěné v dolní budově, Švýcárně, s unikátním výstavním sálem. Letohrádek je věnován prezentaci kultury domácí. Toto téma je také v současnosti aktuální. Výhodou zahradní dispozice je možnost budovat celek areálu postupně v dalších letech. Tolik k rámcové koncepci celku. Nejbližší, a také nejvýznamnější počín je Musaion v Letohrádku, kde již nejde jen o prognózu a výhledy, ale vše je již detailně propracováno ve scénáři a v současnosti se projekt začíná realizovat.

Budova byla po důkladné rekonstrukci zkolaudována v roce 2003, rok 2004 byl věnován dokončovacím pracím a vybavení zázemí muzea – knihovny, studovny, výstavního a besedního sálu, řemeslnickým dílnám, kancelářím, prostoru pro koncerty – vše ve vrcholné kvalitě odborného, architektonického i památkářského zpracování. Zbývá to hlavní – prezentace sbírek, která bude realizována v roce 2005, kdy bude také nový muzejní celek slavnostně otevřen a zpřístupněn veřejnosti. Vlastní expozice naplní 10 sálů druhého podlaží Letohrádku. Bude sestávat z fondů národopisných sbírek Národního muzea, které dnes představují cca 200.000 kusů. Bylo tedy z čeho vybírat. Expozice je pojata v celcích, vyjadřujících vztahy lidové kultury a prostředí jejího vzniku v duchu soudobých tendencí etnologie a vazeb na kulturní antropologii. Za podstatné chápeme vztahy člověka a přírody, dokladované na řadě muzejních artefaktů, podobně pojaté vztahy k práci, společnosti, připomínáme specifika duchovní kultury v protíváze a prolnutí reliktní přírodní magie a hodnot křesťanství, modelované na zvycích výročních i rodinných. Kontrast bude obecným myšlenkovým vodítkem expozice nejen v oblasti zvyků. Do protíváhy stavíme například život ryze rustikální společnosti a život ovlivněný kulturou města, zdůrazníme rozdílnost prostředí interiéru a exteriéru a dalších podobných jevů, včetně akcentů historie. To vše jsou velmi citlivé momenty, které je třeba umět expoziční cestou navodit, a to nejen libretem a scénářem.

Národní muzeum a jeho Národopisné oddělení má tyto podklady již detailně rozpracovány, předměty se restaurují a koncipují

do expozice ve spolupráci s vybraným výtvarníkem. Tím je Akad. arch. Jan Polášek. Aby byl výčet autorů celistvý, je nutno uvést i hlavního tvůrce rekonstrukce objektu Ing. arch. Tomáše Šantavého a autorku ideového projektu a hlavní scénářistku PhDr. Jiřinu Langhammerovou. Vedle této tvůrčí trojice to je celá řada odborných spolupracovníků – etnologů, kurátorů sbírek, architektů, kunsthistoriků, restaurátorů, památkářů a dalších pracovníků a znalců, kteří nejen připravují expozici, ale také svůj díl práce již odvedli na bedlivém dohledu nad každým detailem příprav a samotné stavby. O té jsme ještě nehovořili.

Letohrádek Kinských, přesněji vila, letní sídlo šlechtické rodiny Kinských, byl zbudován v letech 1827 – 1831 známým vídeňským architektem Jindřichem Kochem. Je to jedna z nejvýznamnějších klasicistních památek Prahy a svým způsobem i celé České republiky. Rodina majetek v roce 1901 prodala městu Praze – a to ji koupilo proto, aby zde mohlo usadit nově vzniklé Národopisné museum. Díky této volbě se muzeum v průběhu 20. století nepřestavělo. Pravda, díky malé solventnosti muzea nebyl dům vždy dobře opravován, ale na druhé straně byl v rukou historiků a byl jimi chráněn od novodobých stavebních zásahů. Všechno podstatné se zde zachovalo, takřka každá dlaždice, okenní rám nebo klika má původní ráz. Vytvořit expozici v takto cenném domě je záležitost náročná, ale k vyznění celku naopak možnost mimořádná. Vždyť lidová kultura právě v první polovině 19. století zrála v mnohých směrech k vrcholu a její doklady tak mohou v kontextu tohoto prostého dobového sídla plně vyniknout.

Nejde však jen o expozici. Aby se naplnila myšlenka Musaionu, je zde plánovaná celá řada aktivit o nichž jsme se zmiňovali. Ty budou mít svůj prostor v přízemí Letohrádku, zatím co expozice bude v prvním patře. Jsou to již zmíněné řemeslnické dílny, které budou hostit špičkové umělce a tvůrce v oboru textilu, keramiky, řezbářství a dalších oborů. Nebude to jen prosté předvádění, ale jeho odborná váha bude doplněna studovnou lidových řemesel, pro něž již připravujeme patřičné programy na digitálních nosičích. Příkladně celý dokumentační fond někdejšího podniku Ústředí lidové umělecké výroby, který bude v počítačových programech k dispozici v badatelně, spolu s celou národopisnou knihovnou a archivem. Další významnou aktivitou budou zmíněné folklorní akce, pro něž je vyhrazen středový prostor budovy muzea se skvělou akustikou – a konečně i výstavní sál na krátkodobé výstavy v levém křídle přízemí s navazujícím sálem

besedním, kde se budou odehrávat přednášky, besedy, setkávání s odborníky a zájemci o lidovou kulturu..

Letohrádek je umístěn v nádherné zahradě a je tedy logické, že zde architekti navrhli vhodné zařízení s možností občerstvení. V rámci provozu nebude objekt ochuzen ani o komorní prodejnu uměleckých výrobků lidové proveniencce a další již zmíněné aktivity, včetně letních zahradních slavností. V současné době je příprava všech projektů v plném proudu a hlavní tíhu práce dnes nesou pracovníci Národopisného oddělení HM NM. Věříme, že se naše desetileté úsilí zúročí v nově pojatém muzejním celku a v roce 2005 se začne odvíjet druhé století historie národopisu v Kinského zahradě v Praze.

Praha, 29. října 2004.

Seznam autorů

- PhDr. Karel ALTMAN**, Etnologický ústav AV ČR, Brno
- Mgr. Daniel DRÁPALA, Ph.D.**, Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm
- PhDr. Hana DVORÁKOVÁ**, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno
- Mgr. Jiří FÁK**, Muzeum a galerie severního Plzeňska, Mariánská Týnice
- PhDr. Josef JANČÁŘ**, Národní ústav lidové kultury, Strážnice
- Klára KAŠPAROVÁ**, studentka Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
- Mgr. Petra KALÁBOVÁ**, Národní ústav lidové kultury, Strážnice
- PhDr. Věra KOVÁŘŮ**, Národní památkový ústav, Brno
- PhDr. Jiří LANGER, CSc.**, Rožnov pod Radhoštěm
- Iva MAGULOVÁ**, studentka Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
- PhDr. Helena MEVALDOVÁ**, Národopisné oddělení Národního muzea, Praha
- Václav MICHALIČKA**, Soubor lidových staveb Vysočina, Hlinsko
- Mgr. Jana NOSKOVÁ**, Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
- PhDr. Karel PAVLIŠTÍK, CSc.**, Muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín
- PhDr. Jarmila PECHOVÁ**, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno
- PhDr. Jana POSPÍŠILOVÁ**, Etnologický ústav AV ČR, Brno
- PhDr. Lubomír PROCHÁZKA**, Etnologický ústav Akademie věd ČR, Praha
- PhDr. Alena PRUDKÁ**, Muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín
- Eva ROMÁNKOVÁ**, studentka Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
- Prom. hist. Helena ŠENFELDOVÁ**, Praha
- Doc. PhDr. Irena ŠTĚPÁNOVÁ, CSc.**, Ústav etnologie Filozofické fakulty Karlovy univerzity, Praha

Mgr. Radim URBÁNEK, Regionální muzeum, Vysoké Mýto

PhDr. Miroslav VÁLKA, Ph.D., Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity, Brno

PhDr. Ilona VOJANCOVÁ, Soubor lidových staveb Vysočina, Hlinsko

PhDr. Jiří WOITSCH, Etnologický ústav Akademie věd ČR, Praha

Národopisný věstník XXI (63) za rok 2004

Vydala Česká národopisná společnost za podpory Rady vědeckých společností při AV ČR v Praze

Redakce: Daniel Drápala

Příspěvky neprošly jazykovou redakcí

Obálka: Lenka Kovalová

Technická redakce: Ing. Martin Papcun

Adresa redakce: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Náklad: 300 ks

Tisk: Jaromír Linart, Čeperská 626, Praha 9

ISSN 0323-2492